Cebrail TAN

FELSEFİ MEKANİZMİN OLUŞUMU VE MODERN FELSEFE'DE ETKİLERİ

2026

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFİ MEKANİZMİN OLUŞUMU VE MODERN FELSEFE'DE ETKİLERİ

Cebrail TAN

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ
ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

Bursa 2026

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

FELSEFE TARİHİ BİLİM DALI

FELSEFİ MEKANİZMİN OLUŞUMU VE MODERN FELSEFE'DE ETKİLERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Cebrail TAN

Danışman:

Dr. Tuğşat GÜZELOĞLU

BURSA – 2026

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Felsefe Tarihi Bilim Dalı'nda 702221068 numaralı Cebrail TAN'ın hazırladığı "Felsefi Mekanizmin Oluşumu ve Modern Felsefe'de Etkileri" başlıklı yüksek lisans tezi ile ilgili savunma sınavı, 14/01/2026 günü 13:00-14:00 saatleri arasında yapılmıştır. Alınan cevaplar sonunda adayın başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Üye
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Dr. Tuğşat GÜZELOĞLU
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Kasım KÜÇÜKALP
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa DİKMEN
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

14/01/2026

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DIN BILIMLERI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: …/…/2026

1- Tez Başlığı / Konusu: Felsefi Mekanizmin Oluşumu Ve Modern Felsefe'de Etkileri

2- Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam ……. sayfalık kısmına ilişkin, , …./…/2026 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %....'dur.

3- Uygulanan filtrelemeler:

4- Kaynakça hariç

5- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

6- Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

7- Gereğini saygılarımla arz ederim.

…/…/2026

Adı Soyadı:	Cebrail TAN
Öğrenci No:	702221068
Anabilim Dalı:	Felsefe ve Din Bilimleri
Programı:	Felsefe Tarihi
Statüsü:	Yüksek Lisans

Danışman

Dr. Tuğşat GÜZELOĞLU

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Felsefi Mekanizmin Oluşumu Ve Modern Felsefe’de Etkileri” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı	**:** Cebrail TAN
Öğrenci No	**:** 702221068
Anabilim Dalı	**:** Felsefe ve Din Bilimleri
Programı	**:** Felsefe Tarihi
Tezin Türü	**:** Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar adı ve Soyadı : Cebrail TAN
Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı : Felsefe Tarihi
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans
Tez Danışmanı : Dr. Tuğşat GÜZELOĞLU

FELSEFİ MEKANİZMİN OLUŞUMU VE MODERN FELSEFE'DE ETKİLERİ

Felsefi Mekanizm tanımı gereği evren tasavvurumuzu, maddi algılarımızı doğayı, canlılığı gibi pek çok alanı mekanize ederek dönüşüme uğratmıştır. İnsanoğlu çağlar boyunca doğayı, teolojik ve bilimsel paradigmalarla kendi menfaat ve ihtiyaçlarını elde etme ereğiyle tahakkümü altına almaya çalışmıştır. Tüm bu bilimsel dönüşümlerin anlaşılabilmesi için Felsefi Mekanizm düşüncesinin anlaşılması bir zorunluluktur. Bu düşünce genel olarak ihmal edilmesi dolayısıyla ortaya çıkan dönüşümlerin ve değişimlerin esas kaynağı belirlenememektedir. Bu değişim ve dönüşümlerin Felsefi Mekanizm bağlamında tarihsel arka planından hareketle oluşumunu ve yarattığı etkileri tartışılacaktır. Özellikle varlığı mekanize ederek dönüştüren paradigmaların tarihsel altyapısını ele alarak bu düşünceyi meydana getiren epistemik temellerini anlatmayı hedefliyoruz. Epistemik altyapı anlaşıldıktan sonra bu düşüncenin geniş bir yelpazede yarattığı dönüşümleri irdelemeye gayret edeceğiz. Nitekim bu düşünce derin bir tarihsel arkaplana sahiptir. Bu sayede yerni varlık tasvirlerimiz oluşur ve evren hükmedilecek bir nesneye indirgenir. Sonuç olarak varlık insanlığın hizmet için kullanılır. Araştırmamız neticesinde, Felsefi Mekanizmin 17. Yüzyıl ile beraber varlığı insan rasyonalitesi düzleminde mekanize ederek dönüşümünün nasıl gerçekleştiği anlaşılmış olacağını umuyoruz.

Anahtar Sözcükler: Felsefi Mekanizm, aydınlanma düşüncesi, modern felsefe, determinizm, bilimci paradigma, antik Yunan, rasyonalite

ABSTRACT

Name / Surname : Cebrail TAN
University : Bursa Uludağ University
Institution : Social Sciences Institution
Field : Department of Philosophy and Religious Studies
Branch : History of Philosophy
Degree Awarded : Master
Supervisor : Assoc. Dr. Tuğşat GÜZELOĞLU

THE FORMATION OF PHILOSOPHICAL MECHANISM AND ITS IMPACTS ON MODERN PHILOSOPHY

By definition, Philosophical Mechanism has transformed our conception of the universe, our material perceptions, nature, life, and many other areas through mechanization. Throughout the ages, humankind has attempted to dominate nature through theological and scientific paradigms, aiming to achieve its own interests and needs. Understanding the philosophical mechanism is essential to comprehending all these scientific transformations. The general neglect of this concept prevents the identification of the fundamental source of these transformations and changes. This discussion will explore the formation and impact of these changes and transformations within the context of Philosophical Mechanism, considering their historical background. Specifically, we aim to examine the epistemological foundations that gave rise to this thought by addressing the historical background of paradigms that transform existence through mechanization. Once this epistemological foundation is understood, we will endeavor to explore the transformations this thought has created across a wide spectrum. Indeed, this thought has a deep historical background. Through this, it significantly influences our descriptions of existence, reducing the universe to an object to be controlled and placing it at the service of humanity. We hope that our research will shed light on how the transformation of existence through mechanization within the framework of human rationality occurred in the 17th century, thanks to the philosophical mechanism.

Keywords: Philosophical Mechanism, enlightenment thought, modern philosophy, determinism, scientistic paradigm, ancient Greece, rationality

ÖNSÖZ

Bilim ile felsefenin harmanlandığı bu düşünce, bilim ve felsefeden haberdar olmayı ve meraklı olmayı gerektiren değerli bir araştırma konusudur. Felsefi Mekanizm 17. yüzyıl ile beraber modern bilimci paradigma ile doğayı mekanik bir yapı biçiminde tasvir ederek insanın tabiata hükmetmesine giden yolu açmıştır. Ancak bilim ilerledikçe tahakküm belirli bir alanla sınırlı kalmayarak varlığın her alanına sirayet etmiştir. Bu sayede varlığa bakışımız ve onunla kurduğumuz ilişki bile bu kavram üzerinden şekillenmiştir. Hayatımızın her alanına ve her anına etki etmekte olan bu düşüncenin dikkate değer bir konu olması nedeniyle araştırılması gereken ve aydınlatılması gereken önemli noktaları ve sonuçları vardır. Bizi bu çalışma iten sebep bazı noktaların açığa çıkarılması ve akademideki boşluğun giderilmesinde bir kapı aralamak ya da bir ufuk açmaktır. Beni bu çalışmaya iten bir diğer sebep de bilim ile çok yakın bir ilişkisinin olmasıydı. Pek çok bilimsel gelişmeden etkilenen bu düşünce merakımı hep celbetmişti. Ancak bunu felsefi bir düşünme biçimi olarak tasvir etmek, bilim ve felsefe düzleminde işlemek, bazı karışıklıklara meydan vermesi de muhtemeldir. Özellikle 17. yüzyıla dek felsefe ve bilimin iç içe olması bu durumu daha da mümkün kılmaktadır. Bu güçlükle beraber bilimin, felsefeyi ve felsefi mekanizm düşüncesini etkilemesi aynı zamanda felsefi mekanizmin de bilimci paradigmayı etkilemesi gibi ikili bir ilişkinin varlığı da ayrı bir karmaşıklığa yol açması yönüyle, bu durum daha da kompleks bir hale gelebilmektedir. Tüm karışıklıklara sınırlar getirerek mevzuyu felsefe-bilim ekseninde işlemeye gayret ettim. Amacımız felsefi mekanizm düşüncesinin nasıl oluştuğunu ve hayatımızı nasıl etkilediğini, varlığa bakışımızı nasıl değiştirdiğini ve sonuç olarak varlığa nasıl muamelede bulunduğumuzu açığa çıkartmayı hedeflemektedir.

Son olarak bu çalışmanın oluşmasında değerli düzeltmeleri, katkıları ve düşünceleri ile Dr. Öğr. Üyesi Tuğşat GÜZELOĞLU hocama, bugüne dek kendisine talebe olmakla övündüğüm değerli fikirlerinden istifade ettiğim hocam Prof. Dr. Kasım KÜÇÜKALP'e , kaynaklarından bolca istifade ettiğimiz ve bize felsefeyi eserleri ile tanıtan merhum Prof. Dr. Ahmet CEVİZCİ hocamıza, tezimi okuyup değerli katkılarını sunan Dr. Öğr. Üyesi Mustafa DİKMEN hocama, bana ilmi yönden maddi manevi katkıları olan Uludağ İlahiyat hocalarına, bugün gelmemde gece-gündüz her türlü fedakarlığı gösteren annem Perihan TAN'a, maddi-manevi destek çıkan aile bireylerime, bana destek olan değerli eşim Nurcan TAN'a, en umutsuz anlarımda beni her zaman motive eden değerli dostlara teşekkürü bir borç bilirim. En nihayetinde bize ilim tahsil etme konusunda her imkanı bahşeden Allah'a hamd olsun.

Cebrail TAN

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ..... **iii**
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU ..... **iv**
YEMİN METNİ ..... **v**
ÖZET ..... **vi**
ABSTRACT ..... **vii**
ÖNSÖZ ..... **viii**
İÇİNDEKİLER ..... **ix**
KISALTMALAR ..... **xi**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

ANTİK ORGANİK KOZMOS'TAN MEKANİK EVRENE: MEKANİK EVREN ANLAYIŞININ TARİHİ **13**

1.1. Antik Çağ Kozmolojisinin Rasyonalleşmesi 13
1.2. Mitostan Logosa: Doğanın İçkin Nedenlerle Açıklanması 20
1.2.1. Evrenin Antik Dili: Matematik 24
1.3. Pluralist Materyalist Filozoflarda Mekanik Evren Anlayışının Temelleri 27
1.4. Aristoteles'in Hiyerarşik Evreninden Mekanistik Evrene 30
1.5. Skolastik Sentez ve Teleojik Doğa Yorumu 38

İKİNCİ BÖLÜM

MODERN MEKANİZMİN DOĞUŞU: BİLİMSEL DEVRİM VE KARTEZYEN PARADİGMA **44**

2.1. Skolastik Paradigmanın Çöküşü İle Bilimci Paradigmanın Yükselişi Bağlamında Felsefi Mekanizm 44
2.2. Bacon'da Deneysel Bilginin İdeolojisi 51
2.3. Hobbes'un Mekanik Tasvirleri 53
2.4. Descartes'te Aklın Tahakkümü ve Doğanın Nesneleşmesi 56
2.5. Newton'da Matematiksel Devrim 61
2.6. La Mettrie'nin Mekanik İnsan Tasviri 63
2.7. Felsefi Mekanizmin Genel Yapısı ve Özellikleri 67

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FELSEFİ MEKANİZM'İN KRİZİ VE MODERN SONRASI PERSPEKTİFLER **73**

3.1. Kant'tan Fenomenolojiye: Bilginin Sınırlarının Yeniden Çizilmesi 74
3.2. Aydınlanma ve Araçsal Rasyonalitenin Temeli 82
3.2.1. Aydınlanma Bağlamında Araçsal Rasyonalitenin İnşası ve Eleştirisi 87

3.3. Kuantum Devrimi ve Determinizmin Kırılması 97
3.4. Yapay Zeka (Aı) Bağlamında Felsefi Mekanizm'in Analizi 101
3.5. Felsefi Mekanizm'in Transhümanizme Etkileri 107
3.6. Felsefi Mekanizm'in Sosyal Kurumlara Yansımalarının Analizi 111
3.6.1. Felsefi Mekanizmin Sanata, Spora ve Edebi Eserlere Radikal Etkileri 120
3.7. Felsefi Mekanizm'in Mirası 124
SONUÇ 128
KAYNAKÇA 132

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

a.g.t. : Adı geçen tez

a.yer : Aynı yer

bk. : Bakınız

b. : Baskı

çev. : Çeviren

C. : Cilt

Ed. : Editör

haz. : Hazırlayan

s. : Sayfa

ss. : Sayfadan sayfaya

S. : Sayı

vb. : Ve benzeri

vd. : Ve diğerleri

yay. : Yayın evi

y.y. : Yayın yok

GİRİŞ

Felsefi mekanizm, rasyonel ilerlemeci aklın ışığında Kant'ın aklını kullanma cesaretini gösterme, ergin olmayan halden kurtulma ideali ilkesi gereğince[1], yani aklın özgürce kullanılarak insan merkezli bilim üretmesiyle açığa çıkar. Dolayısıyla Rönesans ve Aydınlanma düşüncesi bağlamında oluşturulan bilimsel ve felsefi paradigmaların ürettiği düşüncelerin bir ürünü olarak bakılabilir. Bu düşünce metodoloji olarak Bacon'un yöntemi, Galileo'nun deneyciliği[2], Descartes'in gerçeğin ancak matematik ile bilineceği kartezyen[3] düşüncesiyle felsefi olarak inşa edilir. Sonuç olarak Newton bu düşünceyi matematiksel olarak formüle eder ve doğayı[4] kurulu, deterministik yasalarla işleyen bir makine olarak tasvir eder. Bu özelliklerinden dolayı Felsefi mekanizm doğayı, canlılığı mekanik süreçlerle açıklayan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. 17. yüzyıl ile beraber astronomi, fizik gibi bilim dallarının gelişmesi ile doğa bir makine olarak tasvir edilmeye başlanmıştır.[5] Dolayısıyla Felsefi Mekanizm, içinde yaşadığımız evren, dünya ve canlılık tasvirimizi değiştirmesi; toplumsal kurumları ve düşünceleri etkilemesi bakımından dikkate değer bir konudur. Sonuç olarak tartışacağımız konu Descartes- Newton çizgisinde 17. Yüzyıl ile birlikte inşa edilen mekanik felsefe olacaktır. Bu konu, dünyayı mekanik bir yapı olarak tasvir etmesinden dolayı mekanik doğa tasvirlerini de kapsar. Fenomenleri maddi süreçlere indirgemesi yönüyle materyalizmden etkilendiğini de söylemek mümkündür. Çağdaş bilim felsefesinde ise mekanik izahların oluşmasında bu düşüncenin önemli katkıları olmuştur. Dolayısıyla tezimizde ana fikir 17. Yüzyıl ile beraber evreni, canlıları kısacası hemen hemen bütün varlığı mekanik bir yapı olarak tasvir eden mekanik felsefe olacaktır.

Bu tezin ana problemi şu şekilde özetlenebilir. Metodolojinin değişmesi ile bilgi birikimiz değişir. Elde edilen verileri doğrulayacak aletler açığa çıkar. Veriler doğrulandıktan sonra paradigma oluşur ve bu paradigma ekseninde varlık yeniden tasvir

---

[1] Immanuel Kant, *Seçilmiş Yazılar*, çev. Nejat Bozkurt (İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2015), 311.
[2] Galileo Galilei, *İki Yeni Bilim Üzerine Diyaloglar*, çev. Yasemin Çevik (Ankara: Elips Kitap, 2011).
[3] Renè Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, çev. Atakan Altınörs (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017).
[4] William Bixby, *Galileo ve Newton'un evreni*, çev. Nermin Arık (Ankara: Tübitak Yayınları, 2006).
[5] E.J. Dijksterhuis, *The Mechanization of World Picture*, çev. C. Dikshoorn (Oxford: Oxford University Press, 1961), 3-5.

edilir. Bu sayede, tahakküm meşrulaştırılır ve mümkün hale gelir. Bu düşünceyi tezde tarihsel-felsefi düzlemde ele alarak analiz etmeye çalışacağız

Antik Çağ'da temelleri atılan ve Aydınlanama ile beraber bilimci paradigma ekseninde varlığa, evrene, doğaya, insana gibi alanlara tahakküme yol açan bu düşüncenin pragmatik yönleri olsa da, indirgemeci ve mekanik gibi özellikleri olması nedeniyle yol açtığı krizler bulunmaktadır. Dolayısıyla doğaya egemen olmamızı sağlayan alanın bilim olması sebebiyle[6] Felsefi Mekanizmin bilimle olan zorunlu ilişkisine de değineceğiz. Bu yönüyle çalışmamızda genel olarak Felsefi Mekanizmin, felsefi düşüncelerde epistemolojik ve ontolojik etkilerine temas etmeye çalışacağız.

Antik dönem insanı, doğayı deterministik yasalar bağlamında açıklamaktan ziyade mistik güçlere atıf yapan bir epistemolojiye sahiptir. Bu bakış açısıyla doğayı aşkın bir şekilde tasvir eden insan, evrene ait bilgisini itaat ve kutsallık mefhumları üzerine inşa etmiştir.[7] Ancak İyonya okulu bu noktada epistemolojik kırılmayı ve ontolojik dönüşümü başlatan doğayı içkin nedenlerle açıklayan bir düşünce kurmuştur. Antik dünyada ilkel insanların doğayla ilişkileri rasyonel zeminden ziyade, mitsel, büyüsel, totemist yaklaşımlarla şekillenir. Bu inanç sisteminde, insanlar doğa tasvirlerini ve fenomenleri açıklamada merkezi bir role sahip değildir. İlkel paradigmalar doğada insanı merkezi bir yere konumlandırmaz.[8] Ancak İyonyalı filozoflar, bu noktada değişmez evrende geçerli olan genel geçer yasayı, "logos"u keşfetmişlerdir. [9]

> "Herakleitos, dünyada görülen değişimlerin, karşıtlıkların dinamik ve devirsel etkileşimlerinden meydana geldiğini düşünüyor ve karşıtlık çiftini, bir bütün olarak kabul ediyordu. Karşıt kuvvetleri içeren ve aşan bu bütünlüğe de «Logos» ismini vermişti. Ancak Eleatik okulun ortaya çıkması ile bu birlik ve bütünlük çatlamaya başladı. Çünkü bu öğretiye göre, tüm Tanrıların ve insanların üzerinde bulunan bir Tanrısal ilke vardı. Bu ilke ilk önce evrenin bütünselliği olarak görülmüş, ancak daha sonra dünyanın üstünde bulunan ve dünyayı idare edecek bir akla sahip olan bireysel bir Tanrı olarak biçim kazanmıştı. Böylece madde ile ruhu birbirinden ayırmaya yönelik bir eğilim ortaya çıkmıştı."[10]

---

[6] Bertrand Russell, *Bilimin Toplum Üzerindeki Etkileri*, çev. Erol Esençay (İzmir: İlya, 2001), 95.
[7] Homeros, *İlyada*, çev. Azra Erhat - A. Kadir (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 5.
[8] Ernst Cassirer, *İnsan Üzerine Bir Deneme*, çev. Necla Arat (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1980), 75-78.
[9] Cassirer, *İnsan Üzerine Bir Deneme*, 110-112.
[10] Fritjof Capra, *Fiziğin Tao'su*, çev. Kaan H. Ökten (İstanbul: Arıtan Yayınevi, 1991), 26-27.

Tinsel anlayış ile maddeci anlayışın birbirinden ayrılması, ancak fenomenleri doğal nedenlerle betimlemek mümkün hale gelmiştir. Nedenlerin doğa içinde aranması ancak bir paradigma değişimiyle mümkündür. Yunanlı doğa filozofları, bu değişimi Mitos'tan logosa geçerek mümkün kılmıştır. Bu geçiş dünyanın içkin nedenlerle açıklanasını sağlayarak büyük bir dönüşüm başlatmıştır. Bu dönüşüm ile doğa mitlerin yanlış anlatılarından kısmen arındırılarak izah edilmeye çalışılmıştır. Ancak doğanın tam olarak mekanizasyonu 17. Yüzyıl felsefesindeki önemli bazı düşünürler ekseninde gerçekleşmiştir. Bu noktada Bacon, Descartes, Galileo ve Newton fiziğiyle keşfedilen yasalar bağlamında sistematik felsefi mekanizm düşüncesi kurulmuş[11] ve evren yeni bir paradigmayla yeniden inşa edilmiştir. Felsefi Mekanizmin tanımına bakarsak bu düşüncenin genel itibariyle nasıl bir yapıya sahip olduğu daha kolay anlaşılacaktır.

> "Doğal, biyolojik ve psikolojik tüm fenomenlerin, son çözümlemede fiziki fenomenlerden başka hiçbir şey olmadığını ve bütün fenomenlerin yalnızca maddi değişmeler ya da hareket halindeki madde aracılığıyla açıklanabileceğini savunan ve canlı doğayla cansız doğa arasında hiçbir ayırım gözetmeyen görüş. Fiziki, kimyasal, biyolojik, ruhsal ve toplumsal tüm olayları mekaniğin yasalarıyla açıklayan, hareketlerin değişiminin hangi türden olursa olsun, her olayı açıklamak için yeterli olduğunu dile getiren ve son çözümlemede materyalizmle birleşen anlayış."[12]

Bu düzlemde, insan zihninin evrende ve doğada çıkarsadığı katı determinizm, yaptığı analizler ve inşa ettiği sentetik çözümlemeler sayesinde yeni sistemler tesis edilmiş; doğa bu istikamete rasyonel dönüşüme uğramıştır. Doğa, özne-nesne düalitesinde ampirik yöntemle bilgisi elde edilerek yeni bir değerlendirmeye tabi tutulması neticesinde mekanize edilir. Buradaki temel dönüşümün amacı, doğayı insanın hâkim olabileceği bir nesneye indirgemektir. Sürekli ilerleme idealinde gelişen insanlık medeniyeti tarafından çeşitli fikirler inşa edilerek dünyayı bu ontolojik kalıpların içinde okuma-anlama ve epistemolojik düzlemde dönüşüme yol açması her yönüyle önem arz etmektedir. Çünkü insanın doğaya hükmedebilecek metafiziği inşa etmesi hem ihtiyaçlarını elde etmek hem de doğal felaketlerden kurtulabilmek için doğadaki bu mekanik işlevi keşfetmesi gerekmiştir. Bundan dolayı bilginin pratik faydaya indirgenmesiyle doğa bir nesneye dönüşür. Mekanik modern dünyanın, mekanik

---

[11] Ali Osman Gündoğan, Descartes'ta Mekanizm, *Felsefe Dünyası* 16 (1995), 1.
[12] Ahmet Cevizci (ed.), *Büyük Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Say Yayınları, 2017), 1151.

güçlerini tarihsel köklerinden hareket ederek ne gibi devrimsel değişikliklere yol açtığını bu çalışmayla ortaya koymaya sebep gayret edilecektir. Özellikle bizi bu çalışmaya iten, evreni, sosyal yapıyı antik çağın bilgeliği ve 17. yüzyılda başlayan bilimsel aydınlanma ile doğayı, toplumu ve diğer kurumları yeniden inşa eden bu önemli düşünceyi konu edinen çalışmaların yetersizliği ya da yapılan tezlerin dar bir alanla sınırlı kalmasıdır. Nitekim pek çok akademik çalışmada bu konuya kısmen değinilmiş, ancak sistematik bir şekilde ele alınamamıştır. Felsefi Mekanizm'in doğa ile ilişkisi, doğada yaptığı değişiklikler[13] ele alınmış, bazı çalışmalarda ise sadece tarihsel süreçlere yer verilmiştir.[14] E. J. Dijksterhuis'un "*The Mechanization of the World Picture*" (Dünya Resminin Mekanizasyonu) isimli kitabı; evreni, doğayı, canlılığı ve fenomenleri açıklamak için Felsefi Mekanizm'in Antik çağlardan Isaac Newton'a kadar olan süreçte nasıl hakim bir paradigmaya evrildiğini gösteren önemli bir çalışmadır.[15] Stuart Glennan'ın *The New Mechanical Philosophy* isimli çalışması, çağdaş bilim felsefesinde "Yeni Mekanizm" olarak adlandırılan yaklaşımın sistemli bir şekilde nasıl ifade edilebildiğini gösteren bir tezdir. Glennan, hem doğa felsefesi hem de bilim felsefesi ekseninde, doğadaki olguların mekanizmalar tarafından izah edilebildiğini ve bilimin esas gayesinin bu mekanizmaları modellemek olduğunu iddia eder.[16] *Craver'in When Mechanistic Model Explain* adlı çalışması, Felsefi Mekanizm tartışması ekseninde, mekanizmayı epistemolojik bir vasıta olarak temellendirme tezidir. Bilimsel bilginin ilerlemesi, fenomenolojik tasvirlerden gerçek mekanizmaların keşfine geçişle sağlanır, tezini temellendirmeye çalışır.[17] Ancak bu eser, daha çok bilimsel çalışmalar için yapılmış bir tezdir. Felsefi Mekanizm'in tarihsel süreç içerisinde doğuşu, gelişimi ve bu kavramın icat edilmesinde etkin rol oynayan isimleri bilim tarihini de dikkate alarak izah etmeye çalışacağız. *Descartes'te Mekanizm* çalışması; Descartes'in, mekanizmin kuruluşunda etkisi, modern dünyanın kurulmasında giden yolu ve yöntemi geliştirmesi boyutu ile alınmıştır. Bu yönüyle çalışma dar bir alanda sınırlı kalmıştır.[18]

---

[13] Hasan Yayla, "Mekanik Düşünceden Ekolojik Düşünceye: Yeni Bir İnsan-Doğa İlişkisi Tasarımının Doğuşu", *Istanbul Journal of Sociological Studies* 34 (13 Eylül 2011), 67-82.
[14] Cevizci, *Thales'ten Baudrillard'a Felsefe Tarihi*.
[15] Dijksterhuis, *The Mechanization Of World Picture*.
[16] Stuart Glennan, *The New Mechanical Philosophy* (Oxford: Oxford University Press, 2017).
[17] Carl F. Craver, "When Mechanistic Models Explain", *Synthese* 153/3 (2006), 355-376.
[18] Ali Osman Gündoğan, "Descartes'ta Mekanizm".

Tezimizde bütüncül bir yaklaşımla bu düşüncenin tarihsel-felsefi epistemolojisini ve ontolojik zeminde nasıl vücud bulduğuna değineceğiz. Özellikle mekanik bilimci paradigma ekseninde keşfedilen determinist doğa yasaları ile doğanın, varlığın ve insanın yaratılan yeni tasvirleri vurgulanacaktır. Bu noktada, Felsefi Mekanizm'in bilim, din, eğitim, etik gibi alanlara olan etkileri; epistemik kırılma ve ontolojik değişimlerdeki rolü analiz edilecektir. Özetle çalışmamızın amacı, bilgi güçtür ekseninde oluşan ve bu sayede tahakkümü rasyonalize eden Felsefi Mekanizm kavramın yarattığı dönüşümün temel ilkelerini açığa çıkartmaya çalışmaktır. Bu amacımıza ulaşmak için Felsefi Mekanizm kavramının epistemolojik alt yapısını, varlığa gelmesini mümkün kılan paradigmaları ve sonuç olarak oluşturduğu etkileri, tarihsel-felsefi analiz çerçevesinde inceleyerek keşfetmeye çalışacağız.

Çalışmamızın birinci bölümünde, kökleri Antik Yunan'a kadar uzanan Felsefi Mekanizm kavramının, mekanik dünyanın oluşumunda tarihsel temellerine değinerek izah etmeye gayret edeceğiz. Antik çağlarda atomcu materyalist filozoflar tarafından temelleri atılan, Orta Çağ ve Aydınlanma filozoflarının katkısıyla Batı epistemolojisinde doğa tasavvurunun dönüşümüne giden süreci başlatan, doğanın ve canlılığın mekanizasyonunu sağlayan bu düşüncenin etkileri ve sonuçları analiz edilecektir. Doğa, bilimsel olgularla ele alınarak kurallarının anlaşılması sonucu kontrol altına alınan ve yeniden inşa edilen bir nesneye indirgenmiştir.

Felsefi Mekanizm 'in tarihsel gelişim sürecine bakarak özne-nesne düalitesinde batı metafiziğinin doğayı nasıl tasarladığı, yeni doğa tasarımının epistemik temelleri bu çalışmayla analiz edilmeye çalışılacaktır. İlkçağlarda merkezi konumda olmayan insan, organik doğanın bir parçası olarak kabul edilirdi. İnsan bu noktada hükmeden değil doğaya uyum sağlayarak yaşama güvenliğini sağlayan bir varlıktır.[19] Ancak Aydınlanma ve sonrası ile inşa edilen mekanizm fikri doğayı kurallı işleyen mekanik bir otomat olarak tasvir eder ve ona egemen olmayı hedefler. Tüm bunlardan hareketle Felsefi Mekanizm 'in tarihsel ve düşünsel arka planını epistemolojik zeminde dikkate alarak ontolojik düzlemde neleri yıktığını ve inşa ettiğini görmek kolaylaşır. Bu durumu gösteren Koyre Aydınlanmacı metafiziğin temel izahını özetle şöyle yapar:

[19] Yayla, "Mekanik Düşünceden Ekolojik Düşünceye".

> "Saat düzeneğinin, evren, toplum ve doğa felsefesine yeni bir metafor temin etmesi kadar, kadınların hüküm altına alınmasına ve idare edilmesine yeni bir vurgu yaptığı ileri sürülmüştür. Bazı feminist tarihçiler ve felsefeciler, doğaya yönelik yeni yaklaşımı örneklemek ve savunmak üzere, Bilim Devriminde cinsel metaforlarının kullanımına işaret etmişlerdir Mesela Bacon Doğa'dan, "hizmet etmeye mecbur", "baskı altına alınmış" ve doğa filozofunun esiri olmuş bir dişiymişçesine bahseder. "Onu zapt etmeksizin ona el uzatmak boşunadır" diye yazar -Doğa zapt edilmeli, sırları ve mahrem odaları keşfedilmelidir. Aynı şekilde Robert Böyle da doğa filozoflarının, doğayı, sağlık, zenginlik veya bedensel zevkler gibi özel gayeleri için kullanışlı hale getirmek üzere hükümranlıkları altına alma arzularından bahseder. Büyüsel ve skolastik dünya görüşlerini bütüncü (holistic*)* ve dirimselci (vitalistic*)* gören ve mekanikçilik öncesi doğa görüşlerini değerler sistemi açısından ağırlıklı olarak dişil sayan bir tarih yazımına dayanan bu çalışma, mekanik dünya görüşünü çıkarcı, istismarcı ve eril diye niteler. Mekanik felsefe, kozmik ve dolayısıyla sosyal düzen problemine bir izah getirmiştir; ancak bunu yaparken doğa üzerine hükümferma olacak bir güç ve hakimiyet ihtiyacına işaret etmiştir."[20]

Doğayı mistik ve teolojik izahlardan arındırarak doğal nedenlerle açıklamaya çalışan Yunanlı filozoflar rasyonel bir epistemoloji tesis etmişlerdir. Dolayısıyla mitsel paradigmalar kısmen göz ardı edilerek tabiat, rasyonel ve içkin nedenlerle tasvir edilmiştir. Bu değişim, Antik Yunanda rasyonalitenin gelişmesini sağlamış ve diğer bilim dallarının inşasına zemin hazırlamıştır.[21] Özellikle bilimci paradigmanın oluşumu, batı metafiziğinde doğanın nesneye indirgenmesine yol açan en önemli çalışmadır. Doğayla çelişen paradigmalar bulunması halinde, yeni paradigma arayışları başlar. Çünkü bilimsel paradigmalar, doğayı insan rasyonalitesi düzleminde ele alarak problemler belirler. Bu problemler için ampirik yöntem aracılığıyla çözümler üretmeye çalışır. Elde ettiği çözümler doğrulanır ve benimsenirse kabul gören bir paradigma halini alır. Bu kuramsal paradigmalarla artık doğanın ve fenomenlerinin yeni tasvirleri yapılır. Örneğin Newton'un evrenin her yerinde geçerli olan çekim yasasını keşfetmesi ve bu yasanın doğrulanması ile Kuhn'a göre Atwood bu yönde Newton paradigmasını

---

[20] John Henry, *Bilim Devrimi ve Modern Bilimin Kökenleri*, çev. Selim Değirmenci (İstanbul: Küre Yayınları, 2011), 99.

[21] Cevizci, *Thales'ten Baudrillard'a Felsefe Tarihi*, 37.

ispat eder nitelikte mekanik aygıtlar yapar.[22] Özetle bilimci paradigmalar doğayla uyumlu olması durumunda kabul edilir ve fenomenlerin açıklanmasında kullanılır.

İnsanoğlu, ilk çağlarda geliştirdiği kozmolojik tasavvurlar dogmalara dönüşmesi, sonrasında aydınlanmacı eleştirel akıl tarafından çözülmesi sonucunda modern düşünce ve mekanik evren anlayışı inşa edilmiştir. Bu sayede insanoğlunun evreni idrak biçimi doğayı, insanı ve toplumu şekillendirmiştir. Örneğin Aristoteles'in evreni açıklama biçimleri ve sonraki dönemlerde Batlamyus'un bu teze uygun dünya merkezli (geosentrik) evren anlayışı dogma haline getirilmiştir. Bu dogmalar, klasik evren anlayışının temelleri ve ön kabulleri haline gelmiştir. Organik evren anlayışına uygun düşen bu sistem çağlar boyu kabul edilen; insanı evrenin merkezine ve özel bir varlık olarak kabul edilmesine yol açan bir niteliğe sahip bir paradigma inşa etmiştir. Bilhassa kutsal metinlere uygun düşmesi, sorgulanamaz genel geçer bir sistem oluşmasına neden olmuştur. Göğün yeniden keşfi ile yıkılan bu organik evren[23], düşüncesi yerini kurallı formülize edilmiş bir evren mekaniğine bırakmıştır. Kopernik'in ilk kez buna karşı geliştirmiş olduğu Heliosentrik anlayış ile bu düşünce yavaş yavaş yıkılmaya yüz tutmuştur. Kepler'in bazı çalışmaları ve Galileo'nun teleskobu kullanması ile artık evren yeni baştan inşa edilen bir nesnedir. Newton'un kütle çekim yasasını keşfi ve bunu matematiksel olarak izah etmesiyle, dogmatik kozmoloji yıkılmış ve daha modern bir evren düşüncesi inşa edilmiştir.[24] Tüm bu değişimler insanın bilimsel epistemolojik düzlemde yeniden konumlanmasıyla çok yakından ilişkilidir. Felsefenin kullanılması ile varlığın rasyonel olarak ele alınmasıyla insan, aklını kullanma cesaretini göstererek doğa üstü güçlerin egemenliğinden kurtulması sonucu yeni bir evren, yeni bir dünya oluşturmuştur.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, Aydınlanma düşüncesi ile başlayan modern düşünce ve bilimin ürettiği paradigmalarla oluşan bu düşüncenin modern mimarlarının yaptığı çalışmalar ve yarattığı etkiler olacaktır.

---

[22] Thomas S. Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyaş (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2018), 100-110.

[23] Evrenin tanrı tarafından yaratıldığını bütün yaratılanların bir uyum içinde hareket ettiğini ve bilginin doğayı anlamak için elde edileceğini söylene evren görüşü. "Bkz. Ahmet Cevizci, *Büyük Felsefe Sözlüğü*, (İstanbul: Say Yayınları, 2017), 1440.

[24] Stephen Hawking, *Zamanın Kısa Tarihi*, çev. Mehmet Ata Arslan (İstanbul: Alfa Bilim, 2022), 12-16.

Aydınlanma felsefesi ile birlikte dinden, kilisenin egemenliğinden kurtulan batılı düşünür ve bilim adamları, doğayı değiştirmen Felsefi mekanizm kavramının oluşturulmasında önemli role sahiplerdir. Ancak Felsefi alanda bu kavramın oluşmasını sağlayan Descartes'in düşünceleri olmadan doğayı felsefi zeminde mekanize etmek bütün doğayı yeniden inşa etmek, canlılığı okumada yeni bir dönüşüm gerçekleştirmek mümkün değildir.

> "Aydınlanma mekanizmasının doğuşuyla ve bilimin yükselişiyle başladığını savunan ve özellikle Descartes'a odaklanan bir çözümlemeden de esinlenmiştir. Bu çözümlemeye göre mekanizma, esasta bütünsel olan bir kutsal, dişil ve canlı "organik kozmos" geleneğini söker atar. Özellikle kozmik ananın, dişil dünya-ruhunun katlinden Descartes sorumlu tutulur."[25]

Bu nedenle, Descartes bu düşüncenin oluşmasında önemli bir düşünürdür. Descartes ile felsefileşen bu anlayış sadece doğa ve evren ile sınırlı kalmayarak toplumun her alanına etki etmiştir. Bu düşünce modern düşüncenin önemli bir ürünüdür. Bazı toplum bilimlerinde sanat, tarih, fen bilimleri ve diğer pek çok alan, bu düşünceden etkilenmiştir. Bacon, Galileo, Descartes ve Newton'un bilimsel ve felsefi yaklaşımları düzleminde oluşan bu paradigma dünyayı ve evreni daha öngörülebilir bir düzlemde ele almak istemektedir. Bundan dolayı keşfedilen doğa yasaları kesinliği ifade eden matematiksel formüllerle ifade edilerek tahakküm altına alınması sonucunda mekanik bir forma sokulmuştur. Mekanizm düşüncesi bu işleyiş kuralları yönüyle ilahi müdahale anlayışına uygun düşmemektedir. Mekanik evren, deterministik kurallarla işleyen yasalar bağlamında açıklanır. Dolayısıyla bu düşüncede dine açık bir zıtlık benimsenmiş ve daha çok deistik ve ateistik düşüncelerin doğmasına yol açmıştır. Felsefi Mekanizm ile Tanrının evren ile bağı koparılmış; doğa artık kendi yasaları ile işleyen bir makine olarak görülen bir nesneden ibarettir.[26]

Aydınlanma felsefesi ile beraber, kiliseye karşı zafer elde eden düşünürler, doğayı ilahi söylemlerle değil, formüle edilmiş yasalarla izah etmişlerdir. Bu söylemler dar bi alanla sınırlı kalmayarak; Auguste Comte ile tarihin farklı bir perspektif ile açıklanmasına, Darwin ile canlılığın mekanik söylemler ile Tanrıya ihtiyaç duyulmayacak biçimde izah

---

[25] Val Plumwood, *Feminizm ve Doğaya Hükmetmek*, çev. Başak Ertür (İstanbul: Metis Yayınları, 2017), 105.

[26] Kasım Küçükalp - Ahmet Cevizci, *Batı Düşüncesi: Felsefi Temeller* (Üsküdar/İstanbul: İSAM Yayınları, 2014), 137-138.

edilmesine ve diğer alanlarda Tanrı kavramından, doğa üstü ilkelerden bağımsız bir şekilde yeni tasavvurlar geliştirilmiştir. Bu sayede batı metafiziğinin oluşturduğu söylemlerle modernite kurulmuş ve felsefi mekanizm evreni, doğayı, toplumu ve en önemlisi bireyi yeniden inşa ederek tarihsel bir dönüşüm sağlamıştır. Bu düzlemde Felsefi Mekanizm her alanda başat rol oynayan bir sistemdir. Bu düşünce ile doğa formüllerle açıklanan bir yapıya indirgenmiştir. Evrim paradigması ile canlılık mekanik süreçlere indirgenmiştir. Dinlerin kutsadığı insan, mekanik yasalar bağlamında işleyen, gelişen hücre yığınına indirgenen bir nesnedir. Bu indirgemecilik pek çok yerde çeşitli problemlere yol açmış ve canlılık bir araca dönüştürülmüştür.[27]

Bu dönüşümde özellikle astronomi ve fiziğin ne kadar önemli rol aldığını görmek, çalışmamızın anlaşılmasını daha da kolaylaştıracaktır. Bu gelişmelerin vuku bulabilmesi için insan aklının, kilisenin egemenliğinden kurtarılmasıyla mümkün olduğunu görmekteyiz. Bununla birlikte insanın dünyasına, toplumuna, kültürüne ve zihnine ait bazı dogmaların yıkılması ile mekanik evrenin inşası mümkün olmuştur. Bu evrende özellikle aklın araçsallaştırılması ile bütün kaynaklar fayda maksimizasyonuyla kullanılan bir nesnedir. İnsanın hâkim konumda olduğu, aklın faydayı sağlayacak bir araç haline getirilmesi ile doğa egemenlik altına alınır ve bu düzlemde kullanılır.

Tezimizin üçüncü bölümünde mekanizmin krizi ve modern sonrası perspektifleri ele alınacaktır. Burada Aydınlanma sonrası yaşana krizlere, Aydınlanma içinden eleştirel yaklaşan Kant'ın fikirlerini fenomenolojiye uzanan süreci ele alınacaktır. Aydınlanmanın geliştirdiği mekanizm düşüncesi ile Tanrı, özgürlük ve ahlak gibi alanların varlığının imkânı ortandan kalkmıştır. Bu noktada Kant inanca yer açmak için bilginin sınırlarını çizerek fenomenolojiye giden epistemik zemini inşa eder. Bu noktada Husserl, Aydınlanmanın yarattığı krizlere çözüm olarak fenomenolojiyi inşa eder. Bu anlayışta bilimin ihmal ettiği alanlar, dikkate alınarak yaptığı hatalar sonucu açığa çıkan krizlere çözüm bulmaya çalışır.

Aydınlanma ile sistematikleşen bu düşünce, canlılığın yanı sıra psikoloji ve etik alanlarındaki dönüşümüne değinilecektir. Canlılığa dair mekanik fizyolojiyi, psikolojiye uygulamaya gayret etmiştir. Freud psikanaliz kuramı bu zeminde enerjetik mekanik

---

[27] Charles Robert Darwin, *Türlerin kökeni*, çev. Öner Ünalan (İstanbul: Ginko Bilim, 2021).

yasalar bağlamında oluşturulmuş; etik, ilahi olmayan rasyonel mekanik düzlemde inşa edilmiştir. Tanrının merkezde olmadığı, aksine insani bilincin, idrakin merkezde olduğu bir etik anlayışı geliştirilmiştir. [28] Mekanizmin ahlak alanındaki bu dönüşümüne epistemolojik bağlamda yaklaşarak modern dünyada ahlakın değişimini inceleyeceğiz.

Bilimci paradigmanın Aydınlanma ile hâkim olmaya başlamasından sonra gelişen bütün süreç, insanın epistemolojik düzlemde yeniden değerlendirilmesine, izah edilmesine yol açmıştır. Bu düşünce sonucunda insan, Tanrıdan koparılmış bir varlık olarak karşımıza çıkar. Evrenin her yerinde genel geçer olan fizik kanunlarının, insanın kendi doğasında da işlediği varsayımıyla bu düzlemde insanı biyokimyasal aktivitelerle tasvir eden bilimci paradigmanın laboratuvardaki araştırmanın konusu haline gelir. İnsanın deterministik mekanistik bilimci paradigma tarafından doğası açıklandıktan sonra, üstün olma hayali kuran insana üstün güçler verme ideali, realitede mümkün olmaya başlamıştır. Bu düzlemde transhümanizm ve yapay zekâ çalışmaları hız kazanmış[29] bilgi vasıtasıyla canlılığın doğasına egemen olan insan aklı, canlılığı kendi ihtiyaçlarına göre yeniden tasarlamaya çalışmıştır. Tarih boyunca insanın düşünme yetisine nasıl ulaştığını; düşünmenin, öğrenmenin nasıl gerçekleştiğini araştıran insanoğlu, düşünme yetisinin ilkelerini mekanistik düzlemde izah ettikten sonra insan gibi düşünen hatta ötesine geçmeye çalışan algoritmalarla çalışan yapay zekâ çalışmaları yapılmıştır.[30]

20. yüzyılın başlarında yapılan bazı çalışmaların gökyüzü gözlemleri ile evrenin dokusu nasıl değiştirdiği ile alakalı olacaktır. Einstein'ın geliştirdiği görelilik kuramı ile evrenin dokusu yeniden değişmiş ve günümüze değin genel geçer olan Newton mekaniğinin, evreni izah etmede yeterli olmadığı görülmüştür.[31] Diğer yandan, Heisenberg Belirsizlik İlkesi ile atom altı parçacıkların hareketleri; hızının ve konumunun aynı anda saptanmasındaki imkânsızlık ile determinizm yeniden ele alınmış ve undeterminzim durumunun imkânı ortaya çıkmıştır. Kuantum fiziği çalışmaları ile başka bir doğanın kanunları keşfedilmesi sonucu evrenin, bilgimizin aksine daha karmaşık bir yer olduğu

---

[28] Serdar Atalay, "Sigmund Freud'da Dinin Kökeni ve Mahiyeti Meselesi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 24/1 (30 Haziran 2024), 186.
[29] Ahmet Dağ, *İnsansız Dünya Transhümanizm* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020).
[30] Douglas Heaven - New Scientist (ed.), *Düşünen Makineler: Yaklaşan Yapay Zekâ Çağı ve İnsanlığın Geleceği*, çev. Samet Öksüz (İstanbul: Say, 2021), 33.
[31] Hawking, *Zamanın Kısa Tarihi*, 36-37.

ortaya çıkmıştır. Tüm çalışmalar felsefi mekanizm ekseninde oluşan dünyanın, farklı bir zemine kayacağını göstermektedir.[32] Belirsizlik ilkesi ile sarsılan determinizm, evrenin dokusunun değişmesi, bilimsel paradigmanın bu yönde gelişmesi ve Kuantum Fiziğinin gelişmesi, Felsefi Mekanizm düşüncesi ile oluşan epistemolojide ciddi değişiklikler neden olmuştur. Çalışmamızın bu bölümünde mekanikçi bilimin etkisinin azalmasıyla beraber nereye vardığı ve geleceği noktasında olacaktır. Bu çalışmada dikkati çeken en önemli yönlerden biri de insanlık tarihinde büyük değişimlerin, gökyüzü gözlemlerimizin daha ilerlemesi, ya da atomlar ve hücreler hakkında bilgimizin artması nedeniyle evren anlayışımızı kökten değişmesi sebebiyle yıkıcı, dönüştürücü etkileri olmuştur. Bu kısımda aynı zamanda özelliklerini açıklamaya çalışacağız.

İnsanın deterministik mekanistik bilimci paradigma tarafından doğası açıklandıktan sonra, üstün olma hayali kuran insana, üstün güçler verme ideali, realitede mümkün olmaya başlamıştır. Bu noktada Felsefi Mekanizm ekseninde gelişen yapay zekâ ve transhümanizm anlayışının mekanizm düşüncesiyle olan ilişkisi bağlamında genel bir analizi yapılacaktır. Çağlar boyu, insani kusurlardan arınmaya çalışan insanoğlu, Felsefi Mekanizm ile gelişen disiplinler sayesinde üst insan olma hedefine ulaşmaya çalışmaktadır. Bu durumu mümkün kılan Felsefi Mekanizm düşüncesinin canlılığın genel ilkesini keşfederek formüle etmesi sonucunda tahakkümün mümkün olmasıdır.

Bu kısımda Felsefi Mekanizm'in mirası başlığı ile bu düşüncenin, bilim, din, ahlak, sanat ve spor gibi alanlarda bıraktığı etkilerini analiz etmeye çalışacağız. Felsefi Mekanizm'den etkilenen bu alanların nasıl bir dönüşüme uğradığını incelemeye çalışacağız.

Mekanizmin, sanat, edebi eserler, din, bilim ve ahlak gibi alanlardaki etkilerine değinmeden geçmeyeceğiz. Bu alanda insanın bir makine gibi çalışan kuralları bilindiğinde ona benzer canlıların yeniden oluşturulduğunu konu edinen eserler[33], tıbbın

---

[32] Hawking, *Zamanın Kısa Tarihi*, 78-79.

[33] Mary Wollstonecraft Shelley, *Frankenstein, ya da, Modern Prometheus*, çev. Duygu Akın (İstanbul: Can Sanat Yayınları, 2012).

her türlü hastalığa çare bulacağını düşünen karakterler çeşitli eserlerde ortaya çıkmıştır.[34]

Çalışmamızın sonuç kısmında ise Felsefi Mekanizmin genel epistemolojik bir değerlendirilmesi yapılarak insanlık medeniyetine katmış olduğu faydaları analiz edeceğiz. Bu düşüncenin inşa ettiği dünyada yaşamanın kolaylıklarına ve zorluklarına eleştirel bir perspektif ile yaklaşmaya çalışacağız. Felsefi Mekanizmin yarattığı bu dünyada, Tanrı ile bağı kopan insanın, aklı araçsallaştırması, doğayı evrensel yasalarla formüle edip doğaya tahakküm etmesi sonucu yaptığı tahribatı eleştirel olarak ele alacağız. Doğada yaptığı bu değişimin yanı sıra insandan neyi alıp götürdüğünü, insana kattığı faydaları ve zararları ele alarak, kendi perspektifimizle genel bir değerlendirmeye tabi tutacağız. Tezimizin özgün kısımlarından birisi de bu bölüm olacaktır.

Özetle tezimizde varacağımız nokta: Descartes'ın inşa ettiği epistemolojik zeminde, önceki dönemlerin organik evren kozmolojik tasvirlerini yıkarak yerine mekanik bir doğa tasavvuru kurmuş, böylece modern dünyanın entelektüel ve bilimsel temellerinin atılmasını sağlamıştır. Bu bağlamda Felsefi Mekanizm, hem yıkıcı hem de inşa edici yönleriyle, insanın bilgi, doğa ve varlık anlayışını derinden etkilemiş, bu alanların önemli dönüşümler geçirmesini sağlamıştır. Özellikle sosyal kurumlara olan yansımaları ve yarattığı değişimleri nesnel bir biçimde sunmayı hedefliyoruz. Çalışmamız, bu etkilerin ontolojik ve epistemolojik boyutlarını inceleyerek, Felsefi Mekanizm düşüncesinin kazanç ve kayıplarının kavranmasına katkı sunmayı amaçlamaktadır.

[34] Gustave Flaubert, *Madam Bovary*, çev. Nurullah Ataç - Sabri Esat Siyavuşgil (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003).

BİRİNCİ BÖLÜM

ANTİK ORGANİK KOZMOS'TAN MEKANİK EVRENE: MEKANİK EVREN ANLAYIŞININ TARİHİ

1.1. Antik Çağ Kozmolojisinin Rasyonalleşmesi

Bu bölüm, modern mekanik evren anlayışının Antik ve Orta Çağ'da doğrudan var olmadığını; ancak onu mümkün kılan epistemolojik ve ontolojik dönüşümlerin aşamalı olarak nasıl inşa edildiğini göstermeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla bu bölümlerde modern mekanik bir evren tasvirinden ziyade bu fikri mümkün kılan kişilere ve fikirlere değineceğiz.

Tarihsel süreç boyunca insanların yeni bir bilgi metodolojisi geliştirmesiyle gelişen paradigmalar sonucunda oluşan evren tasvirlerinin sürekli değiştiği görülmektedir. Bundan dolayı, Antik Çağ'da oluşan daha rasyonel nitelikli paradigmalar, doğal fenomenlerin açıklamalarını mistik ögelerden ayırarak natüralist izahlar yapması sonucu organik evren tasvirleri yerini daha nedensel yasalarla açıklanan bir anlayışa bırakmıştır. İşte bu noktadan itibaren mekanik evren tasvirleri mümkün kılan epistemik ögelerin oluşmaya başladığını söylemek mümkündür. Bu düşünceyi mümkün kılan ana unsur rasyonel büyük ölçüde rasyonel düşüncedir. Bu noktada dikkat edilmesi gereken önemli tarihsel bir kırılma vardır. O da düşüncenin büyük ölçüde özgürce yapılmasıdır. Düşüncenin özgürce yapılmasını sağlayan bazı durumlar vardır.

Rasyonel düşüncenin bağımsız olarak yapılmasını sağlayan önemli bir etken, Grek insanı akıllı insan olarak temayüz ettiren, hayatı dilediği gibi özgürce yaşama düşüncesine sahip olmasıdır. Diğer milletler vahiy temelli inançlara bağlı iken Grekler vahiy eksenli dini bir otoriteye dayalı bir ahlak ve inanca sahip değillerdi.[35] Mitsel betimlemeleri ve efsanevi anlatıları olmasına rağmen, ruhban sınıfına sahip olmamaları nedeniyle Yunanlılar çok fazla dinsel dogma üretmemişlerdir.[36] Dini bir dogmatizmin olmayışı, dünyayı tanrısal söylemlerle izah etme yerine, doğal nedenlerle açıklama

[35] Zeller, *Grek Felsefesi Tarihi*, 32.
[36] Arslan, *İlkçağ felsefe tarihi Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*, 58.

fırsatı veriyordu. Dogmalar kesin değişmez kabuller olmasından dolayı yeni fikirlere, zıt anlatılara açık değildir. Bu durum, Akdeniz gibi bir coğrafyanın kültürlerin kesişim yeri olması nedeniyle Antik Çağ 'da bilimsel çalışmalarının toplandığı bir coğrafya olmasına neden olmuştur. Bu coğrafya ve anlayışa sahip Grekler, hayatı ve evreni özgürce araştırarak tabiatın değişmez yasalarını keşfedebilmiş ve bu sayede rasyonel düşünceyi kurmaları mümkün olmuştur. Antik Çağ'da Yunan coğrafyası, diğer coğrafyalara nazaran bilimin ve felsefenin gelişmesinde münbit bir bölgedir. Bulundukları coğrafya itibariyle kültürlerin ve bilginin toplandığı entelektüel bir alandır. Bu nedenle, dünya kültürlerinin toplandığı; analiz ve sentezlerin gerçekleştiği kültür ekosistemine sahiplerdir. İlişki içinde oldukları Mezopotamya ve Mısır medeniyetlerinden aldıkları bilgilerle yeni bir metafizik inşa etme bilgisini elde ettiler.[37]

Anlatılanlardan hareketle şu çıkarımı yapmak mümkündür: her düşüncenin tarihsel bir arka planı olduğu ön kabulüyle birlikte, Felsefi Mekanizm kavramı gibi yıkıcı ve inşa edici önemli bir karaktere sahip olan bu düşünce, felsefe ve bilimin gelişim sürecinde insan zihninin evreni, doğayı ve canlılığı okuma biçimi olarak geliştirdiği önemli bir kavramdır. Bu düşüncenin epistemolojik altyapısını meydana getiren kuramlar olmuş ama modern anlamda bir Felsefi Mekanizm kavramından bahsetmek mümkün değildir. Bu yönüyle bir anakronizme düşmekten uzak durmak zorundayız. Modern anlamda bu düşünceyi mümkün kılan Bacon, Galileo, Descartes ve Newton gibi modern düşünür bilim adamları, bu paradigmayı epistemolojik manada tamamlayan[38] kişilerden olması nedeniyle anakronizme düşme durumu yoktur. Ancak temelleri Antik Çağ'da olması nedeniyle bu kavramın ontolojik ve epistemolojik zeminde mümkün kılan tarihsel olguları ve figürleri açığa çıkartmaya gayret edeceğiz. Bu kavramın tarihsel arka planını anlatmaya geçmeden önce, kısaca tanımına göz atmakta fayda görüyoruz. Aynı zamanda, Antik Çağ'da bilim ve felsefenin aynı manada kullanılması[39] sebebiyle çalışmamız bilim-felsefe düzleminde yapılan bilimsel çalışmaların tarihsel zemini ortaya konacaktır. Doğa filozofları ile dönüşüme başlayan doğa tasvirleri, yeni

---

[37] Zeller, *Grek Felsefesi Tarihi*, 16.

[38] Antonios Valamontes, "*The Philosophy of Science and Its Departure from Platonic and Aristotelian Philosophy*," Essay no. 1239 (Revision 1.0, 1 Eylül 2024), 16.

[39] Kazimierz Adjukiewicz - Ahmet Cevizci, *Felsefeye Giriş Temel Kavramlar ve Kuramlar* (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1994), 11.

kuramların oluşmasıyla birlikte yerini daha nedensel, daha seküler izahlara bıraktığını ifade edebiliriz. Özellikle Antik Çağ düşünürlerinden Leukippos ve Democritos, atomculuk fikirleri ile mekanik doğa anlayışının oluşmasını sağlayan epistemolojik temeli kurmuşlardır. Bu kavramın Antik Çağ tanımına bakarak özellikleri hakkında genel bir düşünceye sahip olabiliriz.

> "Demokritos'un atomculuğunda temellendirilmiş olan mekanik· doğa ve evren görüşü. Cansız cisimlerin devinim ve etkilerinin mekaniğini tüm gerçeklik olaylarının öz örneği sayan ve ruhsal-tinsel olayları da ancak nedensel-mekanik açıklayan ele alan dünya görüşü."[40]

Bu zeminde gelişen kuramlar ile oluşan paradigmalar ile evrendeki mekanik yapı keşfedilmiştir. Materyalist ve nedensel paradigmalarla inşa edilen mekanik kozmoloji, sonraki çağlarda; Aydınlanma düşüncesinde doğanın bir nesneye indirgenmesini mümkün kılan epistemolojiyi meydana getirir.[41] Antik Çağ'da insanların kozmolojik tasvirleri, mitsel ögeler barındıran epistemik zeminde yapılmıştır. Homeros'un İlyada'sına baktığımızda doğal fenomenlerin tanrısal buyruklarla, iradeyle gerçekleştiğine dair bir metafizik vardır.[42] Ancak bu kırılmayı sağlayan Thales'e dayanan önemli bir tarihsel arka plan vardır. Bu tarihsel arka planı izah etmeden geçmek epistemolojik zemini eksik bırakır.

Antik Çağ düşüncesinde görüldüğü üzere bu anlayış, kısmen rasyonel ve materyalist düzlemde bilme tarzının ilerlemesi ile oluşmuş, bütün fenomenlerin nedensel doğa yasaları bağlamında okunarak çıkarsanmış; insanın yıkıcı, inşa edici bir görev ile merkezde yer aldığı insan aklının doğa olaylarını açıklamada sebep-sonuç ilişkisini izah etmede önemli rol aldığı bir kuramdır. İnsan rasyonalitesi olmadan bu fikrin inşası pek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla Felsefi Mekanizm fikrinin her şeyden önce rasyonel düşünce biçiminin bir ürünü olarak görmek mümkündür. Rasyonel düşünce, doğayı açıklamak ve anlamlandırmak için kendi içinde tutarlı ve mantıklı düşünceler üreten felsefi bir düşünce biçimidir. Rasyonel düşünce en nihayetinde zihinsel bir hükmetme yöntemidir. Dünyayı mekanize etmeyi mümkün kılacak paradigmayı

---

[40] Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Savaş Yayınları, 1984), 123.
[41] Stuart Glennan - Phyllis McKay Illari (ed.), *The Routledge handbook of mechanisms and mechanical philosophy* (London ; New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2017).
[42] Homeros, *İlyada*, 5.

oluşturan rasyonel düşünce, insanın dünyaya hükmetme idealidir. "Dahası rasyonellik salt bağıntılarda mümkün olan teknik uygulamaya uzanır ve bu yüzden doğaya veya topluma hükmetmeyi içeren bir eylem tipini gerektirir."[43] Öznel akıl tüm olasılıları hesaplayarak belli bir amaca uygun araçları bulma kabiliyeti olduğunu görebiliriz.[44] Bu yeteneği sayesinde akıl, doğadaki nedensel ilkeleri keşfederek tabiatı izah etmeyi başarmıştır. Rasyonalitenin merkezde olduğu paradigmalar sayesinde mitler olan bağlılığın azaldığı görülmektedir.

Dolayısıyla tezimizin bu bölümü, büyük ölçüde bilim tarihi ile paralellik gösterecektir. Bilim ve Felsefe'nin iç içe olduğu aynı amaç için kullanıldıkları bu düzlemde oluşan anlayış bilimin gelişmesi sonucu daha da ön plana çıkmıştır Antik Çağlar'dan Aydınlanma Çağına uzanan süreç boyunca bilim ve felsefe birbirinden ayrılmaz bir bütün gibidir. Hatta Koyre 17. Yüzyıl felsefesi ile biliminin ayrılmaz bir bütün olduğunu ifade eder.[45]

Batı biliminin kökenleri, Yunan felsefesi ve bilimine dayanmaktadır. Bu erken çağda bilim, felsefe ve din birbirinden tam olarak ayrılmamışlardır.[46] Yunanlı filozoflar burada tarihsel bir kopmayı başararak bir bütün olan Antik Çağ bilimin ve felsefenin bambaşka bir noktaya yönelmesini sağladılar. Her ne kadar Yunanlılardan önce antik Mısır ve Mezopotamya medeniyetlerinde tıp ve bilim yapılmış olsa da, bu bilim anlayışlarında; mitler, efsaneler ve batıl inançlar hakimdi.[47]"İonyalılar felsefeleri, antropomorfik şemalar yerine evrenin mekanistik ve enstrümantalist bir yorumunu koyarak devrin sosyal hayatında tekniğin gitgide artan önemine işaret etmektedir."[48]

B. Farrington'un söylemi,[49] Antik Yunan'da felsefenin başlangıç noktasının neden Yunanlılar olduğunu bize göstermektedir. Doğa filozoflarının, rasyonel düzlemde doğayı içkin nedenlerle izah eden paradigmalar oluşturmaları, rasyonalitenin bir ürünü

---

[43] Jürgen Habermas - Mustafa Tüzel, *"İdeoloji" Olarak Teknik ve Bilim* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1993), 34.
[44] Adorno Horheimer, *Akıl Tutulması*, çev. Orhan Koçak (İstanbul: Metis Yayınları, 2018).
[45] Alexandre Koyré, *Kapalı Dünyadan Sonsuz Evrene*, çev. Aziz Yardımcı (İstanbul: İdea, 1998).
[46] Capra, *Fiziğin Tao'su*, 23.
[47] G.E.R Lloyd, *Eski Yunan'da Bilim Thales'ten Hıristiyanlığın Doğuşuna*, çev. Fatih Özeş (İstanbul, 2022), 36.
[48] Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*, 1/48.
[49] Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2021).

olarak ifade edilebilir. Thales, Anaksimandros, Anaksimenes, Herakleitos, Empedokles, Stoacılar ve Pythagorasçılar evreni doğal nedenlerle açıklamaya başlamışlardır. Özellikle kaosun ardındaki değişmez ilkeyi bularak, düzensizliğin ardındaki düzeni bulmaya çalışmışlardır. Arslan, Thales'in arkeyi su olarak kabul etmesini tarihteki ilk doğal, nedensel izah olarak değerlendirir. Özellikle Herakleitos, onların taptıkları yıldızların birer ateş topu olduğunu söylediğinde, bu İyonyalıların klasik kozmolojisine aykırı bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ilk olarak mitsel anlayışların dogmatik yapısına bir yanlışlama getirmesi, rasyonel düşüncenin önünü açmada önemli bir devrimdir.[50] Özellikle Thales'in depremleri doğal nedenlerle açıklaması, bu paradigmanın oluşumunda keskin bir örnektir. Hatta Farrington'a göre, Miletliler doğal fenomenleri açıklarken tanrıları dışarda bırakır.[51]

Yukarda anlatılan tüm değişimlere rağmen Miletliler ateist değillerdir. Thales her şeyin tanrılarla dolu olduğunu öne sürmesine karşın, doğayı içkin ve maddi ilkelerle[52] açıklar. Bu sayede doğanın içkin nedenlerle açıklaması ve mitlerle izah edilmesi arasında bir kırılma yaşanır. Miletliler, doğal fenomenleri açıklamak için; örneğin meteorolojik hadiseler, astronomi gibi alanlarda ilahi müdahaleleri ve teleolojik izahlar yerine daha rasyonel bir açıklama biçimini tercih etmişlerdir. Hatta tıp alanında hastalıkların teşhisi ve tedavisinde, nedenselliğe dayalı söylemler düzleminde yapılan uygulamalar kabul görmüştür.[53] Özellikle Herakleitos'un bazı göksel fenomenleri izah etme şekli, klasik kozmolojilerine zıt olarak ifade ettiği bazı söylemleri vardır. Bu söylemleri, ilk olarak mitsel anlayışların rasyonel olarak sorgulanması yol açarak rasyonel bilim ve düşüncenin önünü açmıştır. Bu konuda Sarton şöyle bir soru sorar; "Antikçağ biliminin modern uygarlıkla ilişkisi nedir?"[54] Bu sorunun cevabı kısaca antikçağ çalışmalarının günümüz bilim ve felsefe çalışmalarına temel oluşturduğu söylenebilir.

> "Modern bilim ise antikçağ biliminin devamıdır; antikçağ bilimi olmasaydı var olamazdı. Örneğin, Öklid yirmi iki yüzyıldan daha fazla bir zaman önce

---

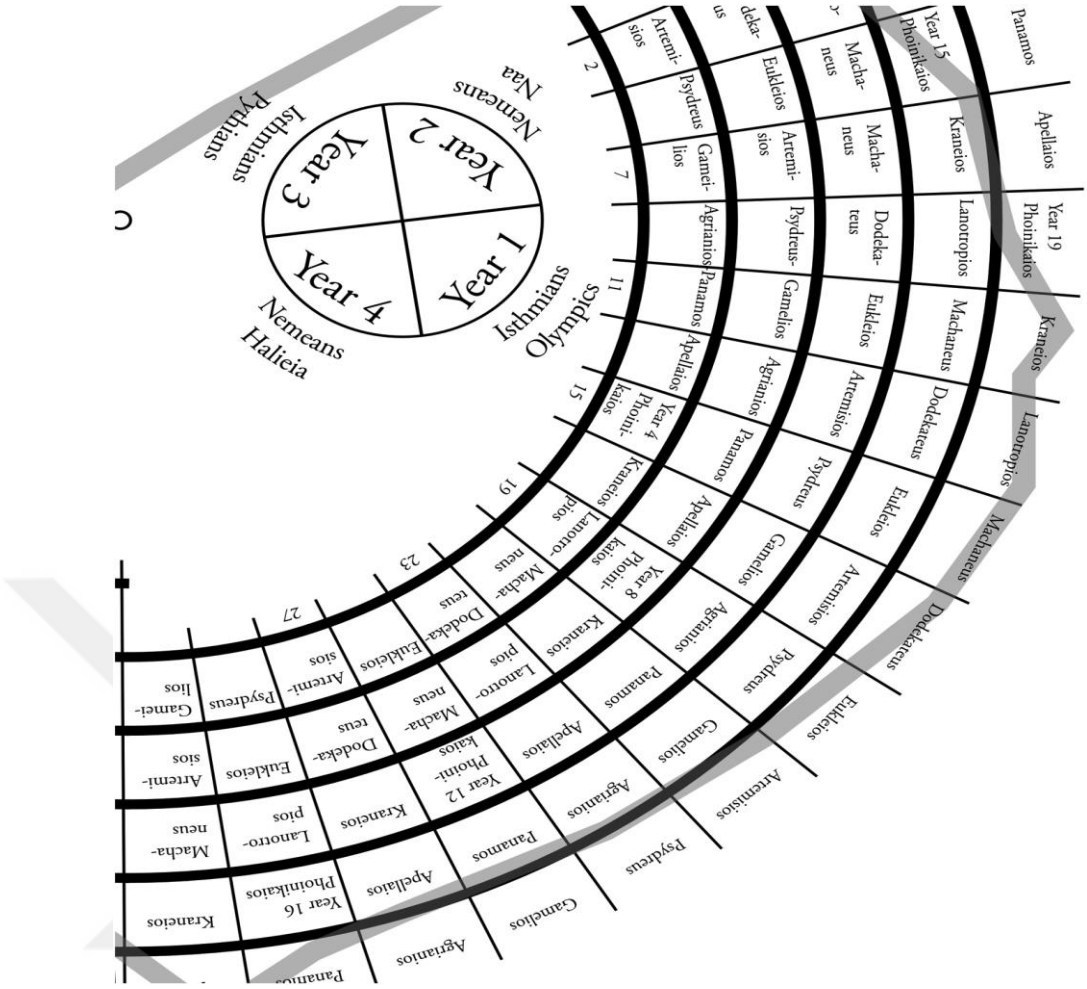
[50] George Sarton, *Antik Bilim ve Modern Uygarlık*, çev. Melek Dosay - Remzi Demir (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1995), 28.
[51] Zeller, *Grek Felsefesi Tarihi*.
[52] Zeller, *Grek Felsefesi Tarihi*, 17.
[53] Lloyd, *Eski Yunan'da Bilim Thales'ten Hıristiyanlığın Doğuşuna*, 91.
[54] Sarton, *Antik Bilim ve Modern Uygarlık*, 28.

> İskenderiye'de yaşamıştır; ama hala yaşamaktadır, adı geometri adıyla özdeşleşmiştir."[55]

Antik Çağ'da matematiksel düşüncenin gelişimi, doğadaki düzenin nedensel ilkelerin kavranabileceği yönünde yeni bir epistemik ufuk açmıştır. Bu düşüncenin sonucu olarak, Aydınlanma Çağıyla birlikte bilimin mekanik doğa yasalarını keşfetmesi sonucunda öngörülebilir bir evren tasavvurunun inşası mümkün olmuştur. Örneğin Nil nehrinin bozduğu sınırları tekrar belirlemek için Matematiğin ve Geometrinin kullanılması bu iki bilimin gelişmesine neden olduğu ifade edilebilir. Bu yönüyle, insanlık için doğa olaylarını öngörmek ve tahakküm altına almak için yeni sistemlerin üretilmesi bir zorunluluktur.[56] İnsan aklı, pragmatik ve zorunlu ihtiyaçlar için tabiatın nedensel ilkelerini keşfetmeye yönelmiştir. Günümüzde bile bu anlayış hala devam etmektedir. İnsanlığın geleceğini garanti altına almak için tabiatı daha da mekanize etmeye devam etmekteyiz. Çünkü insanlık, daha neslini doğaya karşı korumaya alabilmiş değildir. Doğayı mekanize etmeseler de bu doğal sebeplerden dolayı Grekler, eski medeniyetlerin birikimlerini de kullanarak evreni kendi içindeki doğal nedenlerle açıklayarak, yani nedensellik ilkesini kısmen keşfederek yeni bir epistemolojik zeminde tasvirler gerçekleştirdiler. Bu konuda radikal dönüşümü, İyonyalılarda görmekteyiz. İyonyalıların gezegenlerin güneşe olan uzaklıklarını hesaplama çalışmaları, güneş ve ay tutulmalarını hesaplamaları; mekanik bir model[57] olarak isimlendirebileceğimiz ilk çalışmalardır. Özellikle "Antikythera" objesinin keşfi bize Antik Çağ'ın evreni tasvir biçimini açıkça göstermektedir. Bu nesne 1900'lü yılların başında tahmini M.Ö 69'da battığı düşünülen bir gemide bulunan Antik Çağ'ın gelişmiş ileri düzey bir mekanik objesidir.[58] Bu araç Sokrates sonrasına ait olsa da Antik Çağ bakımından çok ileri sayılabilecek bu nesnenin çok derin bir astronomik, teknik ve rasyonel altyapısı vardır.

---

[55] Sarton, *Antik Bilim ve Modern Uygarlık*, 28.
[56] Cevizci, *Thales'ten Baudrillard'a Felsefe Tarihi*.
[57] Lloyd, *Eski Yunan'da Bilim Thales'ten Hıristiyanlığın Doğuşuna*, 50.
[58] Alexandre Jones, *A Portable Cosmos: Revealing Antykitera Mechanism* (New York: Oxford University Press, 2017), 8.

A Portable Cosmos kitabından alınmıştır.[59]

Mekanizm'in kökenini Antik Çağ'da aramamızın bir sebebi de bu nesnedir. Evren, tasviri, takvim, güneş- ay tutulmaları ve daha pek çok amaç için yapılmış ilkel bir bilgisayar[60] özelliğine sahip bu mekanizma[61] antikçağın teknik ve bilimsel düşüncesinin doğayı öngörme gayretinin oluşturduğu, rasyonel paradigmasının ileri bir sonucudur. Mekanik obje Antik Çağ'ın evreni, anlama ve tasvir etme biçiminin en somut çalışmasıdır. İnsanın doğayı akılla anlamaya çalışmasıyla mitostan logosa geçmenin teknik bir sonucu olarak görülebilir.

[59] Jones, *A Portable Cosmos: Revealing Antykitera Mechanism*, 50.
[60] Jones, *A Portable Cosmos: Revealing Antykitera Mechanism*, 202.
[61] Jones, *A Portable Cosmos: Revealing Antykitera Mechanism*, 233-234.

Yunan felsefesi, evreni tasvir etme noktasında efsanevi ve mitolojik eksenden koparak rasyonel zeminde açıklamalar yapması nedeniyle epistemolojik bir devrim özelliğine sahip olduğunu göstermektedir. Oluşturulan bu paradigma ile tabiatın tanrısal güçlerin eylemi olmaktan ziyade, nedensel yasalar aracılığıyla ifade edilebilen bir alan olarak görülmesi bu devrimin bir sonucu olarak anlaşılabilir. Bu yaklaşım, Yunan düşüncesinde doğayı aklın sahasına, izah edilebilir bir nesne olarak dönüştürmesi bakımından, mitlerden kopuşu ifade ettiğini görmek mümkündür. Sonuç olarak bu bölümde anlatılanlardan hareketle şu sonuca varmak mümkündür: doğa, mitsel anlatıların yanlış yorumlanması nedeniyle açığa çıkan yetersiz açıklamalardan ziyade, doğaya daha uygun olan içkin nedenlerle ifade edilmeye başlanmıştır. Bu kazanım doğayı dönüştürmek için gelecek çağlara önemli bir epistemik öge olmuştur.

1.2. Mitostan Logosa: Doğanın İçkin Nedenlerle Açıklanması

Bu bölümde de aynı durumu tekrar etmek de fayda vardır. Bu başlıkta modern anlamda da mekanik bir doğa tasvirinden ziyade bu düşünceyi mümkün kılan kişileri ve düşünceleri incelemeye çalışacağız.

Tarih öncesi dönemlerde hakim olan mitler bağlamında tabiatın tasvir edildiği görülmektedir. Bu tasvirler çoğunlukla animizm ekseninde yapıldığı anlaşılmaktadır. İnsanların sahip olduğu, kısmen rasyonellikten uzak bu tasvirler, Antik Çağ insanları için anlamlı ifade biçimleridir. Bu noktada mit ve logos kavramının karşılıklı ilişkisini açıklamak gerekir. İlk zamanlarda iç içe olan bu iki kavram yazının, tarihçiliğin ve düşüncenin gelişmesi ile birbirinden ayrılmıştır.[62]

> "Herodotos'a karşın ilk gerçek Yunan tarihçisi olarak adlandırılabilecek kişide, ta mythodes'in olağanüstü olanın küçümsemeyle geri itilmesiyle birleşir: Bu doğaüstü onun gözünde, - sözlü. söyleme, onun durum ile

[62]" Yunancada mythos, ister bir anlatı, ister bir konuşma isterse bir tasarının söylenmesi söz konusu olsun, dile getirilen sözü gösterir. Böylece mythos, mythologein, mythologia gibi bileşik sözcüklerde görüldüğü gibi legein takımındandır; söylenen sözün çeşitli biçimleriyle ilişkili olan, anlam değeri bunlara yakın olan logoi ile başta karşıtlaşmaz. Sözler güçlü bir dinsel yük taşıdığında bile, halk yığınına yasak olan gizli bir bilgiyi bir erginlenmişler grubuna, tanrılarla ya da kahramanlarla ilgili anlatılar kılığında sunduklarında bile, mythoi, hieroi logoi, kutsal sözler olarak nitelendirilebilir. Mit alanının başka alanlara göre sınırlanması için, artık birbirinden ayrılmış, karşı karşıya gelmiş olan mythos ile logos karşıtlığının klasik antikçağa özgü biçiminin belirebilmesi için, milattan önce sekizinci ile dördüncü yüzyıllar arasında, Yunanların düşünsel evreninde birçok uzaklık, kopukluk, iç gerilimin ortaya çıkmasına yol açmış bir dizi koşul gerekmiştir." "Bkz. Jean-Pierre Vernant, *Eski Yunan'da Mit ve Toplum*, çev. Mehmet Emin Özcan (İstanbul: Alfa, 2017), 234-235."

koşullarına uygun bir süstür, ama katkısı sürekli bir kazanım oluşturacak yazılı bir metinde yersiz bir süs olacaktır."[63]

Mithos ile logos tarihsel süreç içerisinde o kadar farklılaşmıştır ki, aynı şeyi amaçlasalar da artık aynı şeyi ifade etmeleri mümkün değildir.[64] Anlamsal olarak kopuşun gerçekleşmesi ile artık logos içkin nedenlerle yapılan ifade biçimlerini ifade eden genel bir yasa olarak kabul edilir. Bu tartışma bağlamında gerçekleşen rasyonel dönüşümler ile tabiat fenomenlerinin izahlarının mistik paradigmalardan kopması sonucu yeni paradigmalarla açıklanarak daha içkin nedenlerle açıklanan doğa tasvirleri karşımıza çıkmaktadır.

Miletli Thales, tabiat olaylarına daha rasyonel izahlar getirmeye çalışan önemli bir antik düşünürdür. Thales, doğa olaylarını kendi içinde doğal nedenlerle izah eden ilk rasyonalist filozof olarak kabul edilir.[65] Matematikçi astronom kimliğiyle ön plana çıkan Thales, doğa betimlemeleri açısından önemli sayılabilecek başarısı, ilk kez mistik-dinsel izahlar yerine laik-natüralist söylemlerle geliştiren[66] biri olarak, Felsefi Mekanizmin oluşmasına giden epistemik temelleri inşa eden önemli bir şahsiyettir. Özellikle rasyonel bilim düşüncesinin temellerinin Thales'te oluştuğunu görmekteyiz.[67] Güneş tutulmalarını önceden hesaplayabilecek matematiksel bilgiye sahip olması, orduların nehirlerden geçişini sağlamak için fikirler geliştiren birisi olarak karşımıza çıkması, bu iddiayı güçlendirmektedir.[68] Bu özelliğe sahip olması, onun mitlerden arındırılmış bir epistemoloji geliştirmesini sağlayan önemli bir etkendir. Ontolojisi mitostan tamamen bağımsız olmasa da, ilkelerini rasyonel zeminde ve maddi ilkelerle açıklar. "Gözle görünen bireysel varlıkların ve değişmelerin oluşturduğu kaosun, çokluğun gerisinde akılla anlaşılabilir, kalıcı ve sürekli bir gerçekliğin var olduğuna inanmıştı." [69]

---

[63] Vernant, *Eski Yunan'da Mit ve Toplum*, 240.
[64] Vernant, *Eski Yunan'da Mit ve Toplum*, 245.
[65] Jonathan Barnes, *The Presocratic Philosophers* (London: Routledge, 2000), 3-5.
[66] Arslan, *İlkçağ felsefe tarihi Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*, 98.
[67] Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 19.
[68] Adem Beyaz (ed.), *Fragmanlar*, çev. Güvenç Şar - Y. Gurur Sev (Zeytinburnu, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019), 15.
[69] Cevizci, *Thales'ten Baudrillard'a Felsefe Tarihi*.

Dolayısıyla Thales, varlığın gerisindeki gerçekliği bulmaya çalışırken evrenin arkhesi nedir sorusuna, dinsel ve mitsel olmayan, seküler bir cevap geliştirmesi sebebiyle bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Böylece efsane anlatılarından, rasyonel söylemlere geçildiğini söylemek mümkündür.[70] Thales'in rasyonel bilim söylemiyle öne çıkması Antik Çağ filozofları arasında içkin yasalarla izah edilen evren fikrinin oluşmasında etkisinin olduğu söylenebilir. Antik Çağ'ın diğer önemli filozoflarından Anaximandros, Thales'in nedensel zeminde oluşturduğu bu dünyayı aynı paradigma ile yorumlayan başka bir filozoftur. Özellikle hayatın başlangıcını, dinlerin ve mitlerin aksine nedensel ve rasyonel olarak izah etmiştir. Canlılığın tabiat içinde içkin nedenlerle oluştuğunu ifade etmesi şunu göstermektedir: tanrısal ve mitsel betimlemelerden farklı bir yol ve metodoloji izlemiştir. Özellikle canlılığın denizlerde oluştuğunu dile getirmesi dikkate değer bir konudur. Asırlar sonra oluşan evrimciler de bu başlangıcı esas alacaklardır. Bu tasvir, doğal nedenlere dayanılarak yapılan bir açıklamadır. Modern evrim teorisi de hayatın başlangıcı olarak okyanusları kabul etmesi sebebiyle, aynı fikri temellere sahip olduğunu söylenebilir.[71] Cicero, onun bir yanardağ depremini öngördüğü ve tüm halkı uyararak pek çok insanın hayatını kurtardığını nakleder.[72] Doğa olaylarını nedensellik bağlamında izah etmeye çalışan biri olarak bu öngörüyü yapması ve referans olarak tanrıları değil doğayı esas alması, rasyonel bir düşünce biçimine sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle Anaximandros'un doğayı açıklayacak bir ilke geliştirmesi, onu gerçek rasyonel bir düşünür yapmaktadır. "Doğada karşılaştığımız çeşitli ve karmaşık olayları, burada tek, yalın bir temele bağlamak denemesi yapılmaktadır. Anaximandros'u tam bir düşünür yapan da budur; bu yalınlaştırıcı açıklama denemesi, onun gerçekteki çokluğu düşüncede bir birliğe bağlamak istemesidir."[73] Laertios "Karanın ve denizin çevresini ilk o çizdi, bir de gökküre hazırladı"[74] der. Bu bilgi Anaksimandros'un rasyonel kişiliğini açık bir şekilde göstermektedir. Dünyayı haritalaması ve gök küre betimlemesi doğayı rasyonel zeminde anlama ve tasvir etme gayretinin bir sonucudur. Fenomenlerdeki kaosu sistematize

---

[70] Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*, 1/91.
[71] Cevizci, *Thales'ten Baudrillard'a Felsefe Tarihi*, 41.
[72] Beyaz, *Fragmanlar*, 49.
[73] Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 22.
[74] Diogenes Laertius, *Ünlü filozofların yaşamları ve öğretileri*, 55.

ederek doğayı daha iyi anlayabilme idealiyle görünüşteki çokluğu teke indirgemiş ve böylece daha öngörülebilir, nedensellik düzleminde izah edilebilen bir doğa anlayışı inşa etmiştir.

Antik Çağ'ın diğer önemli düşünürü Anaksimenes'tir. Dünyanın tasvirini kendi içkin maddi nedenleri ile ifade eder. "Gök cisimlerinin kökeninin yer ya da toprak olduğu ve bu yüzden güneşin bile toprak olduğu kuramı en azından Anaksimenes'in dinsel ön kavrayışlardan ne denli bilinçli bir kopuş gerçekleştirdiğini gösterir."[75] Güneş ve ayın yaratılışını maddi sebepler bağlamında; meteorolojik olayları da mitsel anlatılara yer vermeden açıklar.[76] Doğa filozoflarından olan Anaksimenes, doğayı mistik yorumlardan bağımsız rasyonel düzlemde izah etme idealine sahip olduğu görülmektedir. Bu eksende geliştirdiği söylemler, insan aklının çokluğu, karmaşıklığı formülize etme çabasının bir ürünüdür. Aynı zamanda çokluğu oluşturan şeyin hava[77] olduğunu savunması, rasyonel kimliği ile yakından ilgilidir. Havanın çeşitli yöntemlerle her türlü forma ve şekle sokulabileceğini ifade etmesiyle bu fikrini ispatlamaya çalışmıştır. Havanın cansız varlıklarla bitişerek canlılık verdiğini ifade eder. Bundan dolayı Anaksimenes'e göre "hava olmasaydı doğa cansız, dağılan bir yığın olurdu" düşüncesi rasyonel, içkin bir söylemdir. Bu düşünce rasyonel özellikleri itibariyle kendi zamanı içerisindeki anlayışların devamı niteliğindedir. Aynı şekilde bu söylemlerinde mistik anlatılara uymadığını görmek mümkündür.[78]

Maddenin bütün niteliksel farklılıklarının tek temel ya da dayanak olarak havanın sıkışan ve seyrekleşen özelliğinden hareket eder. Bu farklılığı açıklamaya çalışan Anaksimenes bir manada modern fiziğin temelinde yer alan "fiziki fenomenlerin matematiksel denklemlerde ifade edilebildikleri zaman ancak bilimsel olarak açıklanmış olacakları" kabulünü öncelemekteydi.[79]

Sonuç olarak monist materyalist doğa filozoflarının söylemleri; doğayı içkin nedenlerle ifade eden paradigmalara sahip olmaları sebebiyle mitostan kopuşu ifade eder. Bu kopuş

---

[75] Guthrie, *Yunan Felsefesi Tarihi*, 147.
[76] Francis Macdonald Cornford, *Principium Sapientiae* (New York: Cambridge University Press, 1952), 160.
[77] Diogenes Laertius, *Ünlü filozofların yaşamları ve öğretileri*, 69.
[78] Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 23.
[79] Cevizci, *Thales'ten Baudrillard'a Felsefe Tarihi*, 42.

Aydınlanma düşüncesi sonrasında mekanik evren düşüncesinin kurulmasını mümkün kılacak epistemolojik temelleri inşa eder.

1.2.1. Evrenin Antik Dili: Matematik

Şüphesiz Pythagorasçılar mekanikçi değildirler. Ancak matematiği geliştirmeleri ve kullanmaları ile Felsefi Mekanizm fikrinin mümkün kılan evrensel dili yani matematiği kullanmaları bu yönde önemli epistemik katkılar sağlamıştır. Çünkü matematik Aydınlanma Çağı ve sonrasında doğanın genel yasalarını formüle etmek için önemli bir alan olarak görülür.

Pythagorasçılar, teolojik, bilimsel ve felsefi yönleriyle açığa çıkan diğer Yunan filozoflarından farklı olarak fizik yerine matematiği, madde yerine formu, nitelik yerine niceliği ön plana çıkartmışlardır. Doğayı okumanın ve formülize etmenin aracı olan matematik, bu düşüncede epey önem görmüş ve Platon'u da önemli ölçüde etkilemiştir. "Pisagorcular doğa bilgisine bilinçli olarak sayısal, matematiksel bir temel bulmaya çalışan ilk teorisyenlerdir."[80] Matematik doğayı okuma, anlama ve çözme aracı olarak sonraki yüzyıllarda kullanılmıştır. Bacon'da bu açıkça görülmektedir. Novum Organum kitabında bu yönteme değinilmektedir.

> "Pythagorasçılar, gerçekliğin çok farklı yön ve görünümlerini anlamanın sayı, oran ve dolayısıyla, matematik olduğu kavrayışıyla Batı felsefesi içinde Platon'la güçlenip Kartezyenizm'de doruk noktasına erişecek olan matematiksel düşünme geleneğinin başlatıcısı olan filozoflardır."[81]

Özellikle Antik Çağ'da dünyanın kendi etrafında döndüğü fikrini[82] ortaya atmaları, onların düşüncelerinin epistemik zeminini görme açısından önem arz etmektedir. Çünkü bu teori, duyusal veriden ziyade mantıksal yürütmeye dayanmaktadır. Orta Çağ'da büyük devrim yapan Kopernik'inde atıfta bulunduğu bu teori, olağan teorilere aykırı, yeni bir evren tasavvurunun epistemik zeminidir. Tüm bu düşünceler bize şunu göstermektedir: Rasyonel zeminde gelişen paradigmalar doğayı sürekli insan aklının hâkim bir konumda olduğu düzlemde yeniden tasarlamaktadır. Matematiği kullanarak

---

[80] Lloyd, *Eski Yunan'da Bilim Thales'ten Hıristiyanlığın Doğuşuna*, 59.
[81] Cevizci, *Thales'ten Baudrillard'a Felsefe Tarihi*, 43.
[82] Galileo Galile, *İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog*, ed. Ruken Kızıler, çev. Reşit Aşçıoğlu (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008), 32.

doğadaki düzenliliği keşfedip formüle etme ve arkheyi, uyum(harmonia) [83], düzen olarak kabul etmeleri bu durumun radikal bir göstergesidir. Özellikle Pisagorcu gelenek fenomenlerde bir düzenlilik anlayışı içerisinde hareket ediyordu. Evrenin nihai yapısını matematiksel bir betimleme ile ifade etmişlerdir.[84] Dünyayı tasvir etme biçimleri dikkate değerdir. Dünyanın yanardağ fenomenlerini; içinde sürekli yanan bir ocakla tasvir etmekle beraber kozmolojik anlayışlarında dünya, ateşin (hestia) etrafında döner.[85]

> "Pisagorculuğun fizik bilimi ile matematik arasında, klasik bilimin iki temel direğinden biri haline gelecek olan yakın bağlantıyı kurmadaki önemi büyük olsa da, bu düşünce ekolü, diğer temel direk olacak olan bilinçli deneysel araştırmanın önemine dair anlayışın geliştirilmesinde yalnızca küçük bir rol oynamıştır. Tesadüfi duyusal algıların nesnelerinde belirli matematiksel ilişkiler gözlemlendiğinde, bunların fiziksel gerçeklikle bağlantısı sona erebilir ve spekülasyon idealin alanına çekilir."[86]

Bu alıntıda pisagorculuğun matematiği geliştirmesinin önemini net bir şekilde ortaya koyar. Matematik doğa fenomenlerini tasvir etmede her çağda önemli bir role sahip olmuştur. Matematiğin kesin bir dile sahip olmasından ötürü fenomenleri izah etmek için kullanılması önemli bir adımdır. Bu adım sayesinde insanoğlu doğayı tasvir etmede önemli bir kazanım elde etmiştir.

Zorunluluğun öngördüğü bir döngüyle, ruhun canlılardan birinden diğerinin içine girdiğini ortaya koyan Pythagoras, düşünür Aristoksenos'un anlatılarına göre, Yunanlılara ağırlığı niceliksel olarak ifade edebilecek aletleri geliştiren sağlayan kişiler de onlardı. Parmenides'in ifadesine göre de, kozmolojik anlayışta Akşam yıldızıyla Sabah yıldızının aynı olduğunu söyleyen ilk kişi Pythagorastır. Öğrencileri onu tanrının sesi olarak ifade ediyordu.[87] Verilen bu bilgilerde, mit ve rasyonalitenin birlikteliği görülse de bazı olguların mitsel paradigmadan koptuğunu göstermektedir. Matematiksel olarak inşa edilen yeni tasvirler ile evren gittikçe daha nedensel zeminde izah edilmiştir.

---

[83] Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 30.
[84] Richard S. Westfall, *Modern Bilimin Oluşumu*, çev. İsmail Hakkı Duru (İstanbul: Alfa Basım Yayın, 2015), 13.
[85] Zeller, *Grek Felsefesi Tarihi*, 61.
[86] Dijksterhuis, *The Mechanization of World Picture*, 7.
[87] Diogenes Laertius, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, 386-387.

Bu da kırılmayı daha da radikal bir noktaya taşımaktadır. Bu karılmayı daha da belirginleştiren dil şüphesiz matematiktir.

Bilimin doğayı okuma dili şüphesiz matematiktir. Bilimin var olabilmesi ve kendini ifade edebilmesi için matematiğe ihtiyaç duymaktadır. Nitekim doğa yasaları keşfedildikten sonra bunu anlatacak bir dile ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyaca en uygun dil, tarih boyunca matematik olmuştur. Doğanın yasalarını formüle etmek, matematiksel ifadelerle mümkün olmaktadır. En basit hesaplamalardan makinelere varıncaya kadar pek çok şey, matematiğin rakamlarına ve ifadelerine ihtiyaç duymaktadır. Tarihsel açıdan bunu mümkün kılan, matematik ve geometrinin gelişmesini, sağlayan önemli çalışmalardan biri de şüphesiz Platon'un çalışmalarıdır denilebilir. Platon'un bu noktada doğa tasvirlerinin oluşumunda sunduğu katkı şudur: Sadece varlığı anlamak için değil, varlığın özünü anlamak için de matematiği kullanır. Özellikle "Geometri bilmeyen giremez" (Ageometretos medeis eisito)[88] cümlesini okulun girişine yazan Platon geometriyi kendi fikrinin temeline yerleştirmiştir. "geo" yer "metri" ölçmek kelimelerinden türeyen geometri kavramı köken itibariyle incelendiğinde bu bilimin inşasının arkasındaki zihni çabayı görmekteyiz. Platon idealar öğretisinin temelinde geometri düşüncesinin yer alması mekanizm fikrinin izlerini sürmemize yardım etmektedir. Çeşitli diyaloglarında matematiği ve geometriyi ön plana çıkararak, bu bilime ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Yerlere geometrik şekiller çizilmesine izin vermez, onlara kutsal semboller inanır. Bilginin doğuştanlığını ispat etmek için Menon[89] diyaloğunda, hiç geometri bilmeyene sadece sorular sordurarak çözüme ulaşmasını sağlar; böylece geometri bilimiyle insanların doğuştan bilgiye sahip olduğunu ispata gayret etmiştir. Bütün diyaloglarında Yunan tanrılarından bahsetse de, evren tasviri teleolojik de olsa, bazı izahları tanrısal öğretilerden uzaktır. Örneğin şu söylemi, bu çıkarımı önemli biçimde desteklemektedir. "Rheticus'a göre, Platon'u ve Pisagorcuları, o tanrısal çağın en büyük matematikçilerini izleyerek, fenomenlerin nedenini belirleyebilmek için, küresel yeryüzüne dairesel devimlerin yüklenmesi

[88] Proclus, *A Commentary on the First Book of Euclid's Elements*, çev. R. Morrow Glenn (New Jersey: Princeton University Press, 1970), 7.
[89] Platon, *Diyaloglar*, ed. Mustafa Bayka (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2017), 149.

gerektiğini düşündü."[90] Burada fenomenlerin nedenlerini aşkın değil içkin bir şekilde yapmıştır. Bu da mitsel öğretiden kısmen kopuşu göstermektedir. Bu noktada özellikle geometrik düşüncelere, rasyonel tartışmalara ve izahlara sahip olması nedeniyle bazı bilimlerin oluşmasına giden geometrik paradigmayı kurduğu ifade edilebilir.[91] Özellikle Kartezyenizmde, geometrinin ne kadar dönüştürücü bir bilim olarak rol aldığını görülmektedir. Bu yönüyle geometrinin kullanımı, dünyaya dönüştürücü etkisi olmuştur. Bu düşünce, mekanizm fikrinin Grek felsefesindeki temellerini görmemiz açısından önemlidir. Platon'da geometri sadece pratik faydalar için değil, aynı zamanda varlığın ontolojik yapısını anlamak içinde önemlidir.

> "Ama bir kez daha vurgulamak gerekirse, tabiattaki Eflatuncu ve Pisagorcu matematiksel tanzim / düzenleme ilkeleri, idraki / kavrayışı, esas itibariyle konvansiyonel / bildik modem tasavvurdan farklıydı. Eflatun'un kavrayışında, daireler, üçgenler ve sayılar, tabiî fenomenlere, yalnızca insan zihni tarafından empoze edilen formel ya da niceliksel yapılar değildir; ve ayrıca, onlar, somut varlıklarının kaba gerçekliği olarak fenomenlerde mekanik olarak mevcut olan şeyler de değildir. Aksine, onlar, tanzim ettikleri fenomenlerden ve onları algılayan insan zihninden de bağımsız olarak var olan aydınlatıcı ve aşkın mevcudiyetlerdir. Somut olgular, geçici ve kusurlu iken; fenomenleri tanzim eden veya düzenleyen matematiksel idealar, mükemmel, değişmez ve ebedîdir."[92]

Pisagorcuların matematiği mekanik bir dünyayı inşa etme amacıyla geliştirmeseler de sonraki çağlarda matematik ve geometri doğanın mekanizasyonunda en önemli dil olarak kullanılmıştır. Aydınlanma ve sonrasında doğanın genel hareket yasaları keşfedilmiş ancak formüllerle ifade edilmesi matematik sayesinde mümkün olmuştur. Bunu kesin bir dille ifade eden kişi Newton'dur.

1.3. Pluralist Materyalist Filozoflarda Mekanik Evren Anlayışının Temelleri

Doğayı içkin nedenlerle betimleyen bir epistemoloji geliştirmeye çalışan monist filozofların yanısıra pluralist filozoflar da olmuştur. Pluralistler, varlığın ardındaki ilkeyi birden fazla görmeleri nedeniyle monistlerden ayrışırlar. Ancak paradigmaları önemli ölçü de benzerlik göstermektedir. Bu dönem filozofları mitlerden kesin bir kopuşu gerçekleştiremeseler de, doğayı açıklama biçimleri aşkın tasvirlerden epeyce

---

[90] Koyré, *Kapalı Dünyadan Sonsuz Evrene*, 29.
[91] Platon, *Diyaloglar*.
[92] Richard Tarnas, *Batı Düşüncesi Tarihi*, çev. Yusuf Kaplan (İstanbul: Külliyat Yayınları, 2015), 32.

uzaktır. Bu nokta da Empedokles, doğanın mekanik olarak değerlendirilmesini sağlayan bazı epistemik ögeleri oluşturan, önemli Antik Çağ filozofu olarak karşımıza çıkar. Özellikle morfoloji ve fizyolojiye de önemli katkılar yapmış bir isimdir. Her şeyin temelinde şu dört unsurun olduğunu söyler: su, ateş, hava ve toprak. Bunlar yaratılamaz ya da yok edilemez unsurlardır. Bu unsurların birbirlerine dönüştürüme, özdeşleştirme noktasında varlığın oluşumunu ve çeşitliliğini sağlar. Bu düzlemde kutsal tanrı anlayışlarını bile insani seviyeye, antropomorfik bir noktaya indirgemiştir. Evrendeki her şey bu dört unsurun bir araya gelmesiyle oluşur. Özetle doğal fenomenleri maddi düzlemde içkin nedenlerle açıklar. Aynı zamanda Empedokles, Thales ile başlayan, yaşamın denizde başlamış olduğu fikrini esas alarak deterministik canlılık fikrini oluşumuna giden zemini hazırlamıştır.[93] Bu sayede canlılığın oluşumunu doğal süreçlerle açıklayarak yeni bir açıklama geliştirmiştir.

> "Organlar kendiliğinden değil doğal bir seçilim yoluyla meydana gelirler. Doğa organları çeşitli yer ve zamanlarda, çeşitli şekillerde sınayarak onların devam etmesine ya da körelmesine yol açar. Biraradalık düzen ortamının ihtiyaçlarını karşılıyorsa canlı sağ kalmakta ve kendini devam ettirmektedir."[94]

Empedokles'in canlılık fenomenini nedensel düzlemde rasyonel olarak açıklayarak varlığın gelecek asırlarda mekanik olarak tasvir edilmesini sağlayan paradigmaların oluşmasına zemin hazırladığı söylenebilir.

Varlığı genel ilkeyle açıklayan bir diğer önemli doğa filozofu olan Anaxagoras ise maddeyi sonsuzca bölünebilir varsayımıyla epistemik zeminde yeniden konumlandırmasıyla tabiat, madde, evren gibi kutsanan olguları, insanın rasyonel düzlemine indirgemiştir. Anaxagoras'a göre, insan zihni devinimin yegâne kaynağıdır. Bu zihin, insan zihninden farklı olarak evrensel ölçekte düzenleyen bir ilke olarak görülmektedir. Açıklamaları şansa ve mitsel izahlara karşıdır. Kozmoloji anlayışında tanrıya, doğa üstü müdahalelere yer vermemiştir. Bütün göksel gözlemleri ve izahları Antik Çağ biliminin izin verdiği ölçüde rasyonel, nedensel ve mekanisttir.[95] Doğayı,

---

[93] G.S. Kirk - J.E Raven, *The Presocratic Philosophers* (London ; New York: Cambridge University press, 1971), 324-338.
[94] Durant, *Felsefenin Öyküsü,* 82
[95] Bertrand Russel, *Batı Felsefesi Tarihi "Antikçağ"*, çev. Muammer Sencer (İstanbul: Kitapçılık Ticaret, 1969), 1/155-157.

mitsel zeminden kopartarak rasyonel, mekanistik yaklaşımlarla açıklayan Anaxagoras, bu düzlemde radikal bir filozof olarak ifade edilebilir. Anaxagoras, sonraki çağlarda doğayı mekanik yaklaşımlarla okumaları noktasında bazı düşünür ve bilim insanlarını etkileyen önemli bir isimdir. Kendi çağının bazı düşünürlerine göre biraz cüretkâr bir filozoftur. Dönemin mitsel olgularını göz ardı ederek yaptığı izahlar neticesinde tanrıtanımaz biri olarak da bilinmektedir.[96] Evreni oluşturan, yaratan ilk hareketin başlangıcına nous ilkesini yerleştiren Anaksagoras, evrendeki ilk hareketin nous tarafından başlatıldığını varsayar. Bu oluş Nous'un iradesine uygun olarak gerçekleşmiştir. Bu oluşumu, çarpma, basınç, sürtünme gibi mekanik güçlerle meydana geldiğini ifade eder. Evrenin ilk başlangıcında 'spermatalar' kaos içindeydi. Belli bir düzen içinde olmamaları sebeiyle her şey bir yığın şeklindeydi. Nous bu kaosa etki ederek mekanik bir hareket meydana getirmiş ve bu hareket bütün yığınları kapladığını söyler. Bu hareket, yerin etrafını sararak taşların ve maddelerin savrulmasını engelleyerek, yıldızları oluşturmuştur.[97] Anaxgoras'ın kozmolojik anlayışında aşkın nedenlerden ziyade içkin nedenler olduğu ortadadır. Bu noktada geliştirdiği rasyonel paradigmalar, bazı bilim insanları ve filozoflara ilham kaynağı olmuştur.

Evreni mekanize etme noktasında rasyonel epistemolojik düzlemde bunu sağlayan, aynı zamanda ontolojik olarak bu düşünceyi mümkün bir başka düşünür, kuşkusuz Demokritos'tur. "Leukippos'un bir öğrencisi olan Demokritos ise, mekanizm anlayışına en kesin biçimini kazandırmıştır."[98]Bu noktada atomculuğu hocasından öğrenmekle beraber rasyonel zeminde düşünme imkanını sağlayan kişi Demokritos'tur. Socrates'ten önce insan ufkunun eriştiği bu zirve, sonraki çağlarda doğanın mekanize edilmesine zemin hazırlayan, bu eksende tabiatın yeniden tasvir edilmesini sağlayan önemli bir kilometre taşıdır. Genellikle doğayı, rasyonel bilim ufkunda yeniden inşa etmemizi sağlayan şey; atom ve atom altı parçacıklar hakkında fikir değişikliği yahut gökyüzüne bakıp evren tasavvurunun değişmesi neticesinde olmuştur. Bilim, evreni mekanize etme düzleminde gökyüzü ve atom gözlemleri düalitesi bağlamında köklü değişimler oluşturmuştur. Bu varsayımla Demokritos, varlığı yeniden tasavvur edilmesine sağlayan

---

[96] Yakup Akyüz, "Accusation of Atheism in Ancient Greek Thought and Its Background", *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, (2016), 16.
[97] Akyüz, "Accusation of Atheism in Ancient Greek Thought and Its Background", 35.
[98] Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 35.

maddenin en küçük parçası olan atomcu görüşü, Antik Çağ düşüncesinde varlık anlayışını radikal biçimde değişime uğratmıştır. Daha sonra bu düşünce rönesans, Aydınlanma Çağ'ı[99] ile varlığı bölme, inceleme bilgi elde etme noktasında varlığı, laboratuvar ortamında bilgisi çözülen, formüle edilip tahakküm altına alan bir nesneye indirgemiştir. Demokritos'un evreninde mitsel söylemler veyahut teleolojik izahlar yerine nedensel açıklamaları ve rasyonel bir düşünce epistemolojisinde varlığın mekanist tasvirleri hakimdir.

> "Demokritos Anaxagoras'ın bu anlayışıyla savaşarak, onun teleolojik açıklama denemesi karşısına keskin bir mekanist görüşü yerleştirir. Evren yalnızca atomların çarpışmaları ve birbirleri üzerindeki basınçları ile oluşmuştur; evrendeki oluşan kesin bir zorunluluk egemendir; bütün olup bitenler, nedenlerden zorunlu olarak meydana gelmişlerdir."[100]

Mutlak ve evrensel mekanizm fikrini geliştiren Demokritos, insanı atomlardan meydana gelmiş bir varlık olarak tasavvur edip, mekanik bir ifade biçimiyle açıklamaya çalışmıştır. Demokritos genel olarak insanın bütün eylemlerini; hareket, isteme, seçme gibi durumları hareket ilkeleri bağlamında açıklama amacı olan rasyonel bir figürdür.[101]

Sonuç olarak, doğayı içkin nedenlerle açıklamaya çalışan Antik Çağ düşünürlerin atomu keşfetmeleri; astronomiyi matematiksel olarak ifade etmeleri, sonraki filozoflara özellikle Aydınlanma Çağ'ı filozoflarının doğanın mekanik yapılarını keşfederek tahakküm altına almalarına ilham kaynağı olmuşlardır. Bu veriler sayesinde Antikçağ'da bile varlığın maddi düzlemde parçalara indirgenerek tasvir edildiğini gördük. Bu tasvirler Aydınlanma çağında daha da modernize edilerek evrenin mekanize edilmesine neden olmuştur.

1.4. Aristoteles'in Hiyerarşik Evreninden Mekanistik Evrene

Aristoteles bilime sağladığı katkılar ile felsefi mekanizme giden temelleri hazırlaması bakımından çalışmamız açısından önemli bir kişiliktir. Ancak skolastisizmin yanlış yorumları neticesinde epistemolojisinin ve ontolojisinin birer dogma haline getirilmesiyle modern bilimle çatışma yaşayarak meydana gelen dönüşümlerle uyuşmazlık yaşamıştır.

---

[99] Arda Denkel, *Demkritos/Aristoteles İlkçağ'da Doğa Felsefeleri* (İstanbul: Kalamış Yayıncılık, 1985).
[100] Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 36.
[101] Cevizci, *Thales'ten Baudrillard'a Felsefe Tarihi*, 62.

Bilimlerin atası olarak kabul edilen Aristoteles'in epistemolojisinde Tanrı, ruh gibi kavramların izahı mitsel açıklamalardan ziyade rasyoneldir. Doğayı dinsel düzlemde açıklayan kişileri teolog[102] olarak isimlendirerek kendi epistemolojisinde rasyonaliteyi benimsemiştir.

> "Aristoteles felsefe yapmayı mümkün kılacak aklı bütün tehditlerden kurtaracak bir metafizik anlayışı geliştirmeyi hedeflemekteydi. O tutarlı bir metafizik inşa etmek istemişti. Görünüşteki gerçekliğin değiştiğini rasyonel olarak izah edecek idealizmden uzak ve gerçekçi bir metafizik inşa ederek aklı bilgi edinmenin aracı haline getirmek en temel hedeflerindendi."[103]

Bundan dolayı Aristoteles, mantık ilmini kurarak kesin sonuca varmak istemektedir. Elde edilen bilginin doğruluğunu, mantıksal ilkeler düzleminde geliştirdiği tasımla sağlamaya çalışır. Aynı zamanda tümevarım[104] yöntemiyle bilgiyi elde etmeye çalışır. Teorisini oluşturacak bilginin doğruluğu noktasında, bilgiyi doğrulayacak rasyonel ilkeler geliştirir.[105] Aristoteles aynı zamanda bilimin ulaştığı sonuçları formüle etmek için mantığı bir alet olarak kullanmak istiyordu. Aristoteles' göre bizi doğru, zorunlu bilimsel bilgiye götüren kavram 'apodeixis' yani bilimsel ispattır. "Çünkü onda doğru, zaruri bilimsel bilgi nedenlerin bilgisidir." Aristoteles fikirlerinde, nedenler bilinmeden bir şeyi tam olarak bilinmesinin mümkün olmadığını ileri sürer. Bu yönüyle oluşturulan açıklamalarda doğa kendi ilkeleriyle içkin bir fizik kuramı ile açıklanır.[106] Bundan dolayı Aristoteles, bilimsel bilginin metodolojisini inşa etmeye çalışır. Bu noktada şöyle bir açıklama yapar:

> "İstidlal yolu ile verilen veya alınan her öğrenim daha önceki bir bilgiden gelir. Göz önünde tutulan öğrenim ne olursa olsun, bu acıktır: Obur sanatların her biri gibi matematik ilimler de böyle kazanılır ister kıyaslarla ister tümevarımla yapılsın, diyalektik istidlaller için de bu böyledir; gerçekte onlar da, öbürleri de öğrenimlerini önceki bilgilerden çıkarırlar. Birinci halde, öncüller hasım tarafından anlaşılmış gibi alınmakla; ikinci halde bölümcülün apaçık olmasıyla bütüncül tasdik olunmakla. Retorik delillerinin ikna husule getirmesi de aynı tarzdadır, çünkü bunlar kâh bir

---

[102] Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*, 1/75.
[103] Cevizci, *Thales'ten Baudrillard'a Felsefe Tarihi*, 112-123.
[104] Aristo, *Organon IV İkinci Analitikler*, çev. Hamdi Ragıp. Atademir (Ankara: MEB, 1989), 12.
[105] Aristo, *Organon IV İkinci Analitikler*.
[106] Cevizci, *Thales'ten Baudrillard'a Felsefe Tarihi*, 115.

> tümevarım olan birtakım misaller, kâh bir kıyastan başka bir şey olmayan "enthymema'yı" kullanırlar."[107]

Aristoteles, teorik felsefeyi de son derece uygun bir şekilde üç ana kategoriye ayırır: fizik, matematik ve teoloji.[108] Bu sayede Aristoteles, metafiziği doğa felsefesinden tamamen ayırmaz, doğayı akılla anlaşılabilir bir nesne olarak sunar. Felsefesinde teolojinin yanı sıra fiziğe ve matematiğe yer vermesi, evreni tasvir etmede nasıl bir paradigmaya sahip olduğunu göstermektedir. Aristoteles'in ereksel evren anlayışı, akılla kavranabilir, rasyonel düzlemde açıklanabilir bir yapı olarak karşımıza çıkar. Aristoteles'in teleolojik varlık anlayışında, hiyerarşik yapıyı barındıran bir evren betimlemesi vardır. Bu evrende oluş ve bozuluş; hava, su, ateş ve toprak ekseninde cereyan etmektedir. Bu evrende töz (ousia) ve öz (eidos)[109] ikileminde oluşturulan bir varlık anlayışı vardır. Bu noktada töz var olmak için başka nedene ihtiyaç duymayan; öz ise nedenler aşamasında varlığı anlaşılmasını sağlayan bir kavram olarak ifade edilir. Varlığı rasyonel olarak sistematik bir biçimde açıklar. Bu evrende töz soyut olsa da maddi ve fiziksel ilkeler için ifade edilen hareket kavramı kullanılır. Bazı maddi oluşumları anlatırken maddi tözlerden bahseder.[110] Özetle töz, madde ve formun bir birleşimi olarak değerlendirilebilir. Bu töz dünyadaki farklılığı rasyonel düzlemde açıklama girişimidir. Ancak ilk hareket ettirici, salt form ve düşünce bakımıyla soyut bir ilkedir. Bu yönüyle en yüce töz "ilk hareket ettirici" tözdür.[111]Aristoteles, Yunan Olimpos tanrıları bile sonradan felsefi logos tarafından kuşatılarak rasyonel biçimde izah etmiştir.[112] Aristoteles'in evreni organik, teleolojik evren anlayışıdır demek mümkündür. Bu metafizik anlayışa göre, evreni ve doğayı canlı organizmaya benzetim yoluyla, yani analojiye başvurarak açıklayan bir sistemdir. Varlığın hareketlerinin en iyisinin doğasına uygun olduğunu ifade eder. Ay üstü alemde en iyi hareketin dairesel hareket olduğunu, gök kürelerin tanrısal akılla idare edildiğini tasvir eden metafizik anlayışına sahiptir. Her varlık amacına göre hareket eder. Burada teleolojik bir evren

---

[107] Aristo, *Organon IV İkinci Analitikler*, 3.
[108] Claudius Ptolemaeus, *Ptolemy's Almagest*, ed. Owen Gingerich, çev. Gerald J. Toomer (Princeton: Princeton University Press, 1998).
[109] Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan (Ankara: Divan Kitap, 2019).
[110] Aristotle, Aristotle, *Fizik*, çev. Saffet Babür (İstanbul: Yapi Kredi Yayinlari, 2001), 51.
[111] Aristoteles, *Metafizik*, 224-233.
[112] Max Horkheimer - Theodor W. Adorno, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, çev. Nİhat Ülner - Elif Öztarhan Karadoğan (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2014), 22.

anlayışının inşa edildiğini görmekteyiz. Kısaca, ontolojik bir öncelik anlayışının oluştuğunu ifade edebiliriz. Ay üstü alem ay altı alemden önce gelir. Ay üstü sonsuzluğu ve buna uygun hareket olan dairesel hareketi, ay altı oluş-bozuluş düalitesinde ise düz çizgili bir hareketle tasvir edilmektedir.[113]

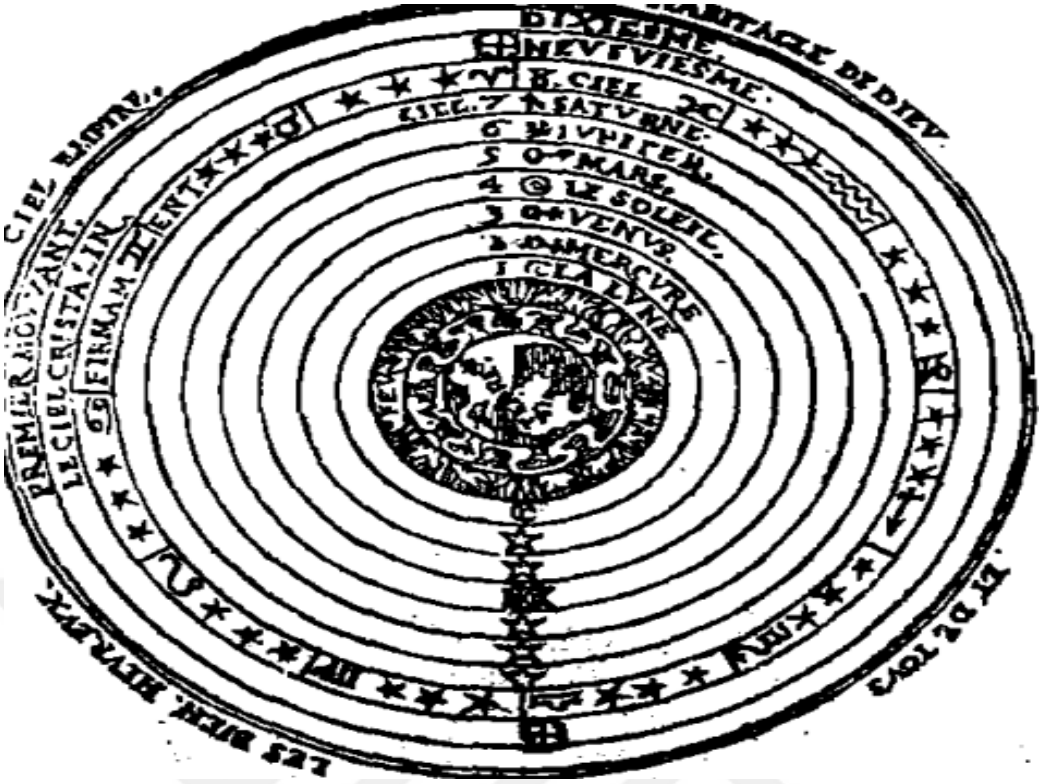
> "Metafizikte, evreni canlı organizmayla analoji kurarak açıklama tarzı; evreni, parçalarının faaliyetlerine neden olup, düzen getiren bir bütünün fonksiyonuyla açıklayan görüş; bütün kompleks bütünlerin, organizmalara özgü sistematik birliğe sahip olduklarını savunan anlayış"[114]

Aristoteles, evreni varlığının 'ilk hareket ettiricinin' varlığına zorunlu olarak bağlayan;[115] evreni sınırlı merkezde olan canlı bir yapı gibi tasavvur eden paradigmayı geliştirmesi ile yeni bir betimleme geliştirmiştir. Evren tasavvurunu inşa etmeden önce Tanrıyı mantık ilkeleriyle ispatlama çabasındadır. Sonsuz nedenlerin imkansızlığı üzerinde akli deliller sunarak bunun imkansızlığını ifade eder; en nihayetinde ilk neden, ilk hareket ettiricinin olması gerektiği sonucuna varır.[116] İlk neden, Tanrıyı açıklarken, herhangi bir dini öğretiye başvurmayıp, mantıksal ve rasyonel açıklamalar yaparak bu kanıtlamayı yapmaya çalışması rasyonel düşünür kimliği hakkında önemli fikirler vermektedir. Bu anlayışla ile doğayı okumaya çalışmış ve bilimin kurulmasına öncülük etmiştir. Doğada güzelliğin en yüksek biçimlerinin düzen, simetri, belirlilik olduğunu ileri sürer. Bu olguların matematikle ifade edilebildiğini ifade eder. Böylece doğadaki güzelliğin biçimlerini matematiksel düzlemde temellendirmeye çalışmaktadır.[117] O, modern bilimin doğayı mekanik olarak açıkladığı fikirlerin temelinin oluşmasını sağlayan önemli bir filozof-bilim adamıdır. Epistemolojisi onun ne kadar rasyonel düşünen bir zihne sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca rastlantıya, tesadüfe yer vermeyerek oluşumun ilineksel olduğunu söyleyerek bir nevi nedensellik ilkesine, ne kadar inandığını görmekteyiz. "İlk olarak şu kabul

edilmeli: var olanlardan hiçbiri ilineksel anlamda olmadıkça bir başka nesneyi rastgele etkilemez, rastgele herhangi bir nesneden de rastgele herhangi bir nesne oluşmaz."[118]

---

[113] Aristoteles, *Gökyüzü Üzerine*, çev. Saffet Babür (Ankara: Dost Kitabevi, 1997), 16-19.
[114] Cevizci, *Büyük Felsefe Sözlüğü*, 1440.
[115] Aristoteles, *Metafizik*, 547.
[116] Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan (Ankara: Divan Kitap, 2019), 177.
[117] Aristoteles, *Metafizik*, 589.
[118] Aristotle, Aristotle, *Fizik*, 29.

Peter Apian'nın Cosmographia'sından Yer merkezli evren tasviri[119]

Aristoteles, doğadaki canlılığı tasvir ederken içkin nedenlerle açıklamalar yapar. Bazı doğa filozoflarının; Demokritos, Anaxagoras gibi filozofların canlılığı, doğal nedenler bağlamında açıklamalarını örnek alarak varlığı, rasyonalize eder. Rasyonel zeminde geliştirdiği metafizik ile varlık, evren, canlılık ve ruh gibi kavramlar rasyonel zeminde temellendirilir.[120] Kurduğu rasyonel, gerçekçi paradigma anlayışıyla cisimlerin oluşumunu izah ederken nedensel yasaların dünyada ne kadar kesin olarak geçerli olduğunu ifade etmektedir. Bilimin doğayı dönüştürürken bu nedensel yasaların varlığını ve sürekli tekrar edeceğine olan güvenle matematiksel, formülsel ifadelerle doğayı okumaktadırlar. Nedensel düşünce olmaksızın modern mekanik doğa fikrinin temellenmesi mümkün değildir. Aristoteles kozmolojisinde dünyayı, evrenin merkezinde, küresel bir formda ve durağan bir şekilde tasvir ederek gök kürelerin dünyanın etrafında hareket ettiği Jeosantrik(yermerkezli) bir modelleme yapar. Ona

[119] Colin A. Ronan, *Bilim Tarihi Dünya Kültürlerinde Bilmin Tarihi ve Gelişmesi*, çev. Ekmeleddin İhsanoğlu - Feza Günergun (Ankara: Tübitak Yayınları, 2003), 335.

[120] Aristotle, *Doğa bilimleri üzerine =Parva Naturalia*, çev. Elif Günçe (İstanbul: Morpa Kültür Yayınları, 2004), 130-134.

göre, ağır cisimler doğaları gereği evrenin merkezi olan dünyaya yönelir.[121] Evreni ay altı ve ay üstü alem olarak ayıran Aristoteles, ay üstü alemi mükemmellikler alemi, ay altı alemi ise kusurlar alemi olarak betimleyen teleolojik bir evren tasarlamıştır. Bu evrende gök küreler tanrısal akıl tarafından hareket ettirilir.[122] Gökkürelerin hareketlerinin neticesinde ay altı alemde olaylar meydana gelir.[123] Ay altı alemi kurgulayış biçimi maddi düzeydedir. Doğayı doğal nesneler bağlamında rasyonel düşüncenin ufkunda izah etmektedir.

> "Aristoteles'e göre dünya, toprak, hava, su ve ateşten oluşan dört elementten meydana gelmekteydi. Bu elementler ise merkezinde dünya olacak şekilde sırasıyla su, hava ve ateş şeklinde sıralanarak ortak bir yörüngede dönmekteydi. Bunların dışında ise görünmeyen yörüngeler ve göksel cisimler bulunmaktaydı. Bu teori üzerinde matematiksel ve fiziksel çıkarımlar yapan Aristoteles, göksel cisimlerin mükemmel varlıklar olduğunu ve bu sebeple mükemmel hareketi gösteren dairesel harekette bulunduklarını ve yerin, evrenin merkezinde (geocentric) olduğunu düşünüyordu. "[124]

Bu evren görüşünde insan, kâinatın tam merkezine konumlandırılmıştır. Göksel cisimlerin kutsal ve kusursuz olarak kabul edildiği bu evren anlayışı, ereksel ve organik bir evren olarak tasvir edilmektedir. Bu organik (bios) düşüncesinden, türetilmiş bir döngüsel tarih anlayışı vardır. Uygarlıklar bir organizma gibi doğup, büyüyüp, olgunluğa vardıktan sonra ölmeye başlar.[125] Aristoteles insan ve diğer hayat sahibi canlıların hiyerarşi kavramını kullanarak sınıflara ayırır. Üst varlıların eylemleri üstün iken, ruh bakımından alt sınıflarda olan varlıkların eylemleri de düşüktür. İnsan akıllı olması, düşünebilmesi yönüyle diğer varlıklardan ayrılır. En alt derecede olan bitkiler hayat sahibi olması bakımından bitkiler en aşağıdadır. Çünkü sadece beslenme, uzam gibi temel eylemleri vardır.[126] Aristoteles öğretisinde; dünya kuru ve soğuktu, su ıslak ve soğuktu, hava ıslak ve sıcaktı, ateş kuru ve sıcaktı. Kuru, ıslak, sıcak, soğuk formları, bunlar çiftler halinde ayrıştırılmamış Maddeye etki ederek evreni oluşturan dört ana

---

[121] Aristoteles, *Gökyüzü Üzerine*, 165-167.
[122] Aristoteles, *Metafizik*, 565.
[123] Aristoteles, *Gökyüzü Üzerine*.
[124] Hasan Özalp, "Din-Bilim Çatışması Üzerine: Kopernik Merkezli Bir Okuma", *Bilimname* 2017/33 (29 Mayıs 2017), 67-88.
[125] Tülin Bumin, *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza* (İstanbul: Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık, 2019), 11.
[126] Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi Aristoteles* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2021), 3./216.

cevheri meydana getirdiler. Öğelerin her birinin bir diğeriyle ortak nitelikleri vardı. Bir niteliğin paylaşımı, onların bir diğerine dönüşmesini kolaylaştırmak için tutuldu. Bu döngüyü, doğada sürekli olarak devam ettiği varsayılan bir süreç olarak kabul eder. Aristoteles'in şekillendirdiği geleneksel görüş böyleydi.[127] Aristoteles'in dikkate değer bir diğer görüşü de canlılıkla ilgili görüşleridir. Bu görüşler sonraki çağlarda evrim teorisinin tarihsel epistemolojik temellerini hazırlamıştır. Bu yönüyle Aristoteles mekanik görüşün oluşmasına tarihsel açısından katkısı olduğu söylenebilir. Aristoteles'in ay altı alemde, cansız varlıklardan canlılığın oluşmasında ilahi ereksel bir yaratılış inancına sahip olsa da, Sayılı 'ya göre Aristoteles'in canlılıkla ilgili bazı tasvirleri bu durumu desteklemez.

> "Tatlı su yılan balıklarında cinsî faaliyetle ilgili hiçbir organ bulunmadığı Aristo tarafından kesin olarak tespit edilmiş ve Aristo bu gözlemini, bazı şartlar altında, cansız maddeden canlıların meydana gelebileceği fikrini, yani kendiliğinden tekevvün teorisini destekleyen bir delil olarak kabul etmişti."[128]

İnsanın fizyolojisi ile ilgili tasavvurlar geliştirirken de aynı epistemolojik tutumu kendi paradigmasında hâkim olduğunu görmekteyiz. Özellikle öfkeyi, kalbin etrafında kaynaması[129] olarak izah etmesi, Aydınlanma Çağ'ında yapılan mekanik insan tasvirlerine zemin hazırlamıştır. Bu tarz açıklamalar yapan bir şahsiyet yapması nedeniyle, mekanizm fikrinin oluşumuna katkı sağladığı görülmektedir.

Aristoteles düşünce geleneğinde, nasıl ve neden sorularıyla beraber niçin sorusu da önemli bir yer tutardı. Evreni açıklamaya yönelik deneysel bilim ışığında yapılan çalışmalar ile niçin sorusu önemini kaybetmesi sonucu, sadece evrenin işleyiş mekanizmasını açıklayacak sorular hâkim oldu. Çünkü Aristoteles'in canlı evren fikri göz ardı edildikten sonra, evrene makinevari bir muamele yapılmış ve nihayetinde evren, tahakküm altına alınan bir nesne düzeyine indirgenmiştir. Newton'un, doğayı

---

[127] Benjamin Farrington, *Greek Science II It's Meaning for Us Teophrastus to Galen* (Gateshed: Pelican Books, 1949), 24-25.
[128] Aydın Sayılı, *Bilim Tarihi* (Ankara: Gündoğan Yayınları, 2010), 63.
[129] Aristoteles, *Ruh üzerine*, çev. Zeki Özcan (Bursa: Sentez Yayıncılık, 2018), 24.

matematiksel ifadelerle tasvir ederek sistemleştirdiği bu düşünce, doğanın mekanik bir yapı olarak kurgulanmasına yol açar.[130]

Aristoteles fiziğine uygun inşa edilen Batlamyus evreni, bu organik evrenin temelini devamı olsa da Batlamyus'un Almagest'i, diğer tüm kitaplardan daha fazla, gökyüzündeki karmaşık görünen olayların basit bir matematiksel temelle açıklanabileceğini ve bu sayede gök olaylarının sürekli olarak tahmin edilebileceğini[131] insanlara kanıtlaması bakımından mekanik evren tasarımına yol açan epistemolojiyi inşa etmede önemli bir yere sahiptir. Bu, şüphesiz bilimin gelişiminde büyük bir dönüm noktasıdır. Bu düzlemde Aristoteles'in ve Batlamyus'un düşünce düzleminde oluşan organik evren tasavvurunun yıkılması ile mekanize evren oluşturulmuştur. Bilimsel açıdan icat ettiği paradigma ile nedensel bilim yapma imkanının oluşumuna katkı sağlamıştır.

Batlamyus, *Almagest* adlı eseriyle, Aristoteles'in hiyerarşik ve teleolojik kozmoloji anlayışını astronomi biliminde matematiksel olarak tasvir eden önemli bir çalışmaya imza atmıştır.[132] Yer merkezli evren anlayışını matematiksel olarak ifade ederek, doğanın sonraki düşünürler tarafından mekanize edilmesine olanak sağlayan paradigmayı inşa etmiştir. Hipparkos'un kozmolojik anlayışını izah etmek için tekerlek-çember düzleminde matematiksel olarak evrendeki mekanik yapıyı keşfederek açıklamaya çalışması, Batlamyus'u da etkilemiştir. Batlamyus, yer merkezli evren anlayışını bu tasvirle açıklamaya çalışır.[133] Geliştirdiği bu betimlemeler teleolojik metafizik anlayışından bağımsız değildir. Tanrısal iradeyi, varlığı mümkün kılacak bir anlayış olarak anlatır. Ancak bu evreni anlatan dil ilahi bir dil değil, matematiksel mekanik bir dildir. Batlamyus'a göre teolojik alan duyularımızı aşan bir alan olması sebebiyle filozofların fikir birliğine varmaları mümkün değildir. Matematik kesin bir dile sahip olması sebebiyle farklı fikre varmanın mümkün olmadığını dile

---

[130] Tuğşat Güzeloğlu, *20. yüzyıl tıp tarihinde hasta-hekim ilişkisinin fenomenolojik analizi* (Ankara: FCR Yayınları, 2024), 17-18.
[131] Ptolemaeus, *Ptolemy's Almagest*, 6.
[132] Ptolemaeus, *Ptolemy's Almagest*.
[133] Thomas S. Kuhn, *Kopernik Devrimi Batı Düşüncesinin Gelişiminde Gezegen Astronomisi*, çev. Halil Turan (Ankara: İmge Kitabevi, 2007), 262.

getirmektedir.[134] Bu yönüyle evren teolojik dil ile değil, matematiksel dil ile anlatılmalıdır. Böylece genel-geçer bir evren tasvirinin yapılması mümkün olabilir. Bu paradigma kendi ağı içeresindeki mitsel kozmolojik anlayışlara uymamaktadır. Bu düşünce ile matematiksel dil ile evren tasviri yapılmıştır. Bu sayede yaşanan epistemolojik dönüşüm, ontolojik bir değişime yol açmıştır. Varlık yeniden değerlendirilerek farklı şekilde tasvir edilmiştir. Orta Çağ ve erken modern dönemlerde evren aynı şekilde matematiksel olarak tasvir edildiğini görmekteyiz. Bu fikirlerin ilk örneklerinden biri de Batlamyus'un evren anlayışıdır. Batlamyus'un kozmolojik anlayışı. Bilim tarihinde önemli bir kuram olsa da, modern bilimin gelişmesiyle yanlışlanarak pasifize edilmiştir. Ancak bu düşünce Kilise öğretileriyle uyuştuğu için asırlar boyunca doğru kabul edilerek dogmalaştırılmıştır.

Özetle Aristoteles'in ereksel doğa anlayışı, doğrudan modern bilimin önündeki engel olarak görülmemelidir. Çünkü Aristoteles, modern bilimin temel kavramsal araçlarını da sağlamıştır. Bilim için vazgeçilmez olan nedensellik, sınıflama, mantık gibi temel katkılar çalışmaları bilim ve felsefeye kazandırmıştır. Ancak bazı düşünceleri skolastik düşüncenin dogması haline getirilmesi nedeniyle önemli bir idol haline gelmiştir. Bu idoller modern mekanik bilimin doğuşuyla uyumsuz hale gelmiştir.

1.5. Skolastik Sentez ve Teleojik Doğa Yorumu

Skolastik düşünce, İnanç ile bilgiyi Kilise'nin öğretileriyle birleştirme amacında olan, özellikle Aristoteles'in bütünlükçü bilim anlayışı ile yeni bir sistem kuran paradigmadır. Amaç ereği, inanç ilkelerine uygulayarak anlaşılır kılmaktır. Anselmus, Ochamlı William, gibi önemli temsilcileri vardır.[135] Orta Çağ'da bilimin oluşmasını Rönesans ve Aydınlanma'nın başlamasında İslam Medeniyeti'nin önemli etkileri vardır. Tercüme yoluyla Antik Çağ felsefesini, Helenistik felsefeyi, Galen tıbbını, Öklid geometrisini, Almagest ile Batlamyusçu kozmolojiyi, şerhler ile Aristoteles mantığını, diğer milletlerin; Perslerin, Hintlilerin, Keldani ve Süryanilerin de çalışmalarını inceleyerek[136]

---

[134] Ptolemaeus, *Ptolemy's Almagest*, 36.
[135] Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, 157.
[136] Ramazan Şeşen, *Muhammed b. İshak en-Nedîm (ö. 995) El- fihrist (Çeviri - metin)* (Istanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019).

bu eserlerin korunmasını[137] sağlamış ve geliştirmişlerdir. Bu sayede oluşan bilim ve felsefe ekosistemi batıya aktarılması sağlanarak bazı devrimler gerçekleştirilesi mümkün olmuştur. Orta Çağ'da hem İslam düşüncesinin bazı öğretilerinde hem de Hristiyan Kilise öğretilerinin oluşmasında en etkili kişi kuşkusuz Aristoteles'tir. Hem evren tasavvurlarının benimsemesinde hem de epistemolojisinin kabul görmesindeki en temel sebep kutsal kitaplara uygun olan bir öğreti olmasıdır.[138] Dinsel nedenlerden ötürü inşa edilen bu dogmalar, bilimci paradigmanın gelişmesinin önündeki en büyük engeldir. Bu düşüncenin yıkılışı mekanik evrenin epistemolojik zeminini oluşturmuştur. Özellikle Aristoteles'in kozmoloji tasavvuruyla uyumlu olan Batlamyus'un dünya merkezli evren teorisi, dönemin bilim algısına, kilise öğretilerine uygunluğu sebebiyle kabul görmüştür. Teorinin bilim açısından problemli olup olmadığının muhatapları bilim adamlarıydı. Peki din açısından bu teoriye nasıl bakılacaktı? Başta Patristik felsefenin önemli isimlerinden Aziz Augustinus Platon'un ve Plotinos değere dayalı hiyerarşik varlığını benimseyerek yeni bir paradigma düzleminde varlığı tasvir etmiştir. O'nun evreninde değere dayalı hiyerarşik bir varlık anlayışı vardır. Bu ontolojik anlayışta fiziki maddeler en aşağıdayken, Tanrı en üst konumdadır. Bir şey iyi veya kötü olması bakımından bu hiyerarşide yer kazanır.[139] Felsefesi anlayışın epistemik altyapısını Platon'dan alarak Hristiyanlığın felsfileştirilmesine neden olan Augustinus, Patristik felsefesinin önemli bir düşünürüdür.[140] Özetle Platon'un akılla kavranabilir evren tasvirini[141], Aziz Augustinus olmak üzere kilise babaları tarafından dikkate alınmıştır. Orta Çağ'da dünya, insan merkezli değere dayalı bir varlık eksenli evren teorisi Hıristiyanlığın dogması haline gelmiştir.[142]

Aristo mantığını Hristiyan inanca uygulayan Boethius bu noktada metafiziksel problemler içeren tümeller tartışmasını başlatır.[143]Daha sonra bu problem, Ochamlı

---

[137] A. Ronan, *Bilim Tarihi*, 136.
[138] David C. Lindberg, *The Beginnings of Western Science: The European Scientific Tradition in Philosophical, Religious, and Institutional Context, Prehistory to A.D. 1450* (Chicago, Ill.: University of Chicago Press, 2007), 276.
[139] Ahmet Cevizci, *Ortaçağ Felsefesi Tarihi* (Bursa: Asa Kitabevi, 2017), 82.
[140] Cevizci, *Ortaçağ Felsefesi Tarihi*, 62.
[141] Plato, *Timaios*, çev. Furkan Akderin (İstanbul: Say, 2015), 44-47.
[142] Kuhn, *Kopernik Devrimi Batı Düşüncesinin Gelişiminde Gezegen Astronomisi*, 188.
[143] Cevizci, *Ortaçağ Felsefesi Tarihi*, 113.

William'ın fikirleri ile çözülerek modern bilimin yapılabilmesine imkân tanıyan paradigmanın oluşmasına neden olmuştur.

Skolastik düşüncenin bir diğer temsilcisi Thomas Aquinas, "Summa Theologica" kitabının girişinde akıl iman ekseninde bir tartışma başlatarak felsefi bilimin insan için yeterli olduğunu ifade eder.[144] Eserlerinde Aristoteles'in fiziğini Hristiyan teolojisiyle usta bir şekilde birleştirir. Aristoteles'in maddelerin doğasına uygun olan hareketlerini dikkate alarak, bu metafiziği Hristiyan inancına uygun hale getirir. Orta Çağ'da Platon'un iki dünyalı Augustiniusçu yaklaşıma karşılık Aristoteles'in evren ve bilgi anlayışını benimseyerek yeni bir yorum geliştirir. Aristoteles mantığını izah ederek Hristiyan inanış temelli bir metafizik inşa eder. Akılla inancı birbirinden farklı olduğunu ama çelişmediğini söyler. Metafizikle-teolojiyi ise birbirinden ayırır.[145] Teleolojik evren anlayışını varlık ve öz ekseninde yorumlayan bir metafizik oluşturur. Bu anlayışta varlığı zorunlu yaratıcı ve yaratılanlar arasında hiyerarşik olarak düzenlenen bir ontoloji hakimdir.[146]

> " Doğal şeyler söz konusu olduğunda, yalnızca biçim sonucu doğal olan şey, tıpkı ısının ateşte olması gibi, her zaman fiilen onlarda bulunur. Ancak maddenin bir sonucu olarak doğal olan şey, her zaman fiilen onlarda bulunmaz, bazen yalnızca potansiyel olarak bulunur: çünkü biçim eylemdir, madde ise potansiyeldir. Hareket, "potansiyel olarak bulunanın eylemidir." Dolayısıyla, doğal şeylere göre harekete ait olan veya hareketten kaynaklanan şey, her zaman onlarda bulunmaz. Dolayısıyla ateş her zaman yukarı doğru hareket etmez, yalnızca kendi yerinin dışında olduğunda hareket eder."[147]

Aquinalı Thomas Aristoteles'in felsefi anlayışlarını, din ile birleştirerek sentetik bir anlayış geliştirmiştir. Özellikle kilise otoritesi, dogma haline getirdiği bu düşünce sistemine uygun olan fikirleri onaylamayı tercih ederdi.[148] Aristoteles'in evrenini matematize eden Batlamyus kozmolojisi, Kilise'nin genel kabulü haline gelmesini sağlayan Aquinalı Thomas'tır. Skolastik düşüncenin kozmolojik anlayışı, Batlamyus

---

[144] Aquinas Thomas - Fathers of the English Dominican Province, *Summa Theologica* (Roman Catholic Church, 1947), 5.
[145] Thomas, *Varlık ve Öz = Das Seiende und das Wesen = De ente et essentia*, çev. Oğuz Özügül (İstanbul: Say, 2007).
[146] Cevizci, *Ortaçağ Felsefesi Tarihi*, 497-498.
[147] Thomas - Dominican Province, *Summa Theologica*, 1424.
[148] Küçükalp - Cevizci, *Batı düşüncesi*, 105-106.

kuramından etkilenmiştir. Bu kuram Dünyayı, evrenin merkezinde, her şeyin etrafında devindiği ve matematiksel olarak izah edildiği teleolojik bir evren modellemesi yapar.[149]Bu paradigmada en yetkin olan varlık Tanrı kabul edilerek rasyonel düzlemde kozmolojik anlayış oluşturulmuştur.

Aziz Anselmus da Platon'dan aldığı teleolojik evren anlayışı insanın tabiatına uygun olanı gerçekleştirmesi; imanı önceleyerek bir metafizik inşa etmesiyle bu paradigma ekseninde yeni bir anlayış geliştirir.[150]

Karşıt fikirlerin rasyonel doğruluğuna bakılmaksızın apolojik yöntemle reddedilmekteydi. Bacon'un deyimiyle bu idoller[151] gelişmenin bilimci paradigmanın önündeki önemli engellerdir. Doğanın mekanize edilmesi, doğal fenomenlerin mekanistik yöntemle açıklanabilmesi ancak skolastisizmin yıkılması ile mümkün olduğunu görmekteyiz. Skolastisizmin yıkılması ve mekanistik evren düşüncesinin oluşmasını sağlayan düşünce bilimci paradigmadır. Bu yönüyle Orta Çağ'da, kilisenin içinden çıkan nominalist Ockhamlı William geliştirdiği nominalizm fikri ile bilimin önünü açan önemli bir kişi olarak görülebilir. Kiliseye karşıt olmayan William'ın geliştirdiği bu düşünce sistemi, bilimin yapılabilme imkanını sağlayan epistemik kopuşu gösteren önemli bir değişimdir. Asıl hedefi apoloji; kilise ve Tanrıya yöneltilen eleştirileri cevaplamak olan William'ın bu düşüncesi dolaylı olarak bilimin yapılabilmesine imkân vermesi açısından dönüm noktasıdır. Orta Çağ Hristiyan düşüncesinde, bilgi ve varlık anlayışı olarak modern düşünceye en yakın filozoftur. Eflatun'dan farklı anlayışlara sahip olan William, modern düşünceye yakın fikirler beyan ederek[152]modern bilimin oluşmasına katkılar sağlamıştır.

> "Skolastiğin gerileme döneminde, Orta çağın sonlarına doğru ortaya çıkan ve Ockhamlı William tarafından savunulan nominalizmin en önemli avantajı, bir ontolojik tasarruf sağlayıp, var olanların sayısını çoğaltmaması ve dikkatleri başka bir dünyaya değil de bu dünyaya çevirmesi ampirik bilimin doğuşuna zemin hazırlamasıdır. Nitekim on dördüncü yüzyılda William ve çevresindekilerin nominalizmi, Batı'nın modernlik ölçütü

[149] Ptolemaeus, *Ptolemy's Almagest*, 40-43.
[150] Cevizci, *Ortaçağ Felsefesi Tarihi*, 450.
[151] Bacon, *Novum Organum*.
[152] Küçükalp - Cevizci, *Batı düşüncesi*, 102.

> açısından, eskinin kavram realizmiyle belirlenen" via antiquasıyla" karşılaştırıldığında via modernayı, yani modern görüşü temsil eder."[153]

Mezhebine bağlı olan Ockhamlı William'ın arkadaşı Duns Scotus bilimsel muhakemeyi ve tecrübeyi dinden, kiliseden ayırarak bilim adamlarının[154] bilim yapmayı olanaklı kılması, mekanistik evren tasavvurunun oluşmasının epistemik zemini olarak görülebilir. Scotus'a göre eğer tanrı bilgiyi istediğine veriyorsa, o zaman bilgiyi araştırmanın bir anlamı kalmamaktadır. Dolayısıyla bu anlayış geçersiz bir düşüncedir. Bilgi ancak faal insan aklının kendi edimiyle ulaşabileceği bir olgu olarak görülebilir.[155] Dolaysıyla bu epistemolojiyi insan merkezli bir sistem olarak görmek yanlış olmaz. Bu çalışmalar neticesinde bilimin yapılabilmesini sağlayan paradigmaların kurulduğunu görmekteyiz.

Sonuç olarak Platon'un nous merkezli evren anlayışı, Aziz Augustinus'la Hristiyan inancıyla birleşerek yeni bir paradigma oluşturur. Bu paradigmada değere dayalı bir ontolojik anlayış geliştirilir. Boethius, Platon'un varlık ve idea dikotomisi bağlamında geliştirdiği kuramı, tümeller sorununa yol açarak yeni bir problem açığa çıkartmıştır. Aquinalı Thomas ise Aristoteles'in varlık anlayışını kilisenin dogması haline getirmiştir. Bunun yanı sıra Batlamyus kozmolojisi de Kutsal metinlere uygunluğu sebebiyle genel-geçer bir kuram olarak kabul edilmiştir. Ockhamlı William'ın tümeller sorunu çözmesiyle geliştirdiği nominalizm sayesinde bilim yapılabilme imkanını sağlayan zemini oluşturmuştur. Bu noktada Duns Scotus, bilimi kilisenin hegemonyasından kurtaracak bir paradigma geliştirmesi neticesinde bazı bilimsel devrimlerin yapılabilmesi mümkün olmuştur. Kilise içinden Bruno'nun kilise kozmolojisine yönelttiği eleştiriler sonucu yeni evren tasavvurunu mümkün kılan entelektüel faaliyet açığa çıkmıştır. Kilise'nin bilgi üzerindeki tahakkümünü kaybetmesiyle keşfedilen doğal fenomenlerle yeni paradigmalar oluşturmaktadır. Özellikle Kopernik'in göksel devrimi, Galileo'nun deneysel yöntemi ve astronomik gözlemleri neticesinde kilise kozmolojisi ve bu bağlamda hegemonyası güç kaybına uğrar. Yanlışlanan Kilise epistemolojisi ve skolastik düşünce yıkılarak yeni bir varlık anlayışı geliştirilir.

---

[153] Cevizci, *Ortaçağ Felsefesi Tarihi*, 113.
[154] A. Ronan, *Bilim Tarihi*, 291.
[155] Duns Scotus - William A. Frank, *on the Will and Morality* (The Catholic University of America Press, 1997).

Bacon’un yöntemi, Descartes’in doğaya tahakkümü ve Newton’un doğanın yasalarını mekanizasyonu ile yeni bir metafizik gelişir. Bu noktada doğa, tahakküm altına alınarak nesneleşir. İnsan efendi konumunda araçsal rasyonalite ile doğaya hükmeder.

İKİNCİ BÖLÜM

MODERN MEKANİZMİN DOĞUŞU: BİLİMSEL DEVRİM VE KARTEZYEN PARADİGMA

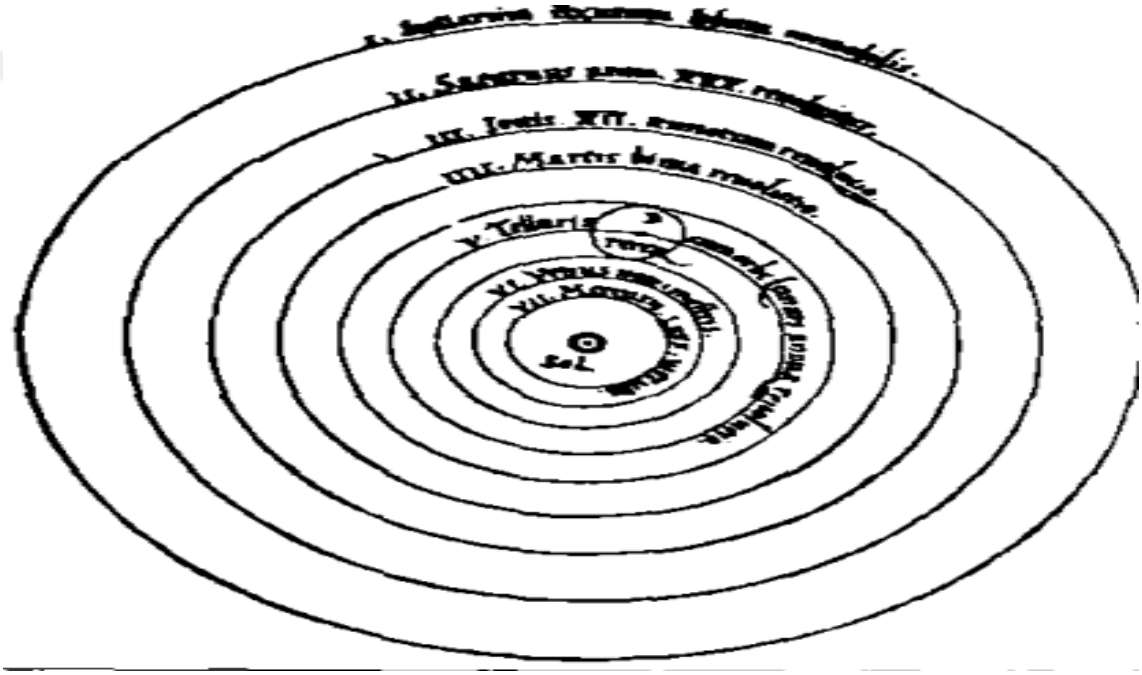
2.1. Skolastik Paradigmanın Çöküşü İle Bilimci Paradigmanın Yükselişi Bağlamında Felsefi Mekanizm

Orta Çağ'ın teleolojik evren anlayışının yıkılması, ancak bazı paradigmaların oluşturulması ile mümkün olmuştur. Hümanist merkezli gelişen epistemolojik anlayışlar ile oluşan paradigmalar, doğayı farklı bir gözle okumamıza neden olmuştur. Özellikle rönesans ile beraber bilginin insan merkezli (hümanist) bir biçimde oluşturulması ile yeni bir epistemoloji geliştirilmiştir. Bunun için insanoğlu, önce bilgiyi elde etme metodolojisini, değiştirir. Bu sayede ontolojik dönüşüm mümkün hale gelir. Bu noktada Roger Bacon, modern bilimin deneyci fikir babası, bilgi ile gücü birleştirerek doğanın tahakkümüne giden felsefenin temellerini inşa eden önemli düşünürdür. Bu noktada bilgiyi elde etmede deneyi seçerek, epistemolojik bir dönüşüme neden olur. Özellikle Roger Bacon'a göre , bilimsel ilkelerin keşfinin evrensel kaynağı deneydir. Bilimsel bilgi bir kez temellendirildikten sonra, ispat yoluyla ilerler. *Deneyim ise* tikellerin basit olarak tecrübe edilmesini ifade eder. Bununla birlikte, bazen deneyimle ilgili bu iki terim birbirinin yerine kullanılır. Bu açıklamada, Bacon henüz daha sonraki deneysel bilim (scientia *experimentalis*) kavramına ve ispatlayıcı bilginin sonuçlarının deneysel doğrulanmasına (*certificatio*) (yaklaşık 1267) ulaşmamıştır. O, yalnızca sanat ve bilim bilgilerimizin genel ilkelerinin kaynağı olarak deneyimi merkeze almaktadır. Özetle Roger Bacon bilgimizin temel kaynağını deneyime dayandırarak önemli bir değişime neden olmuştur.[156] Fizik biliminin teorilerini, matematiksel olarak ifade etmesi sonucunda doğayı formüllerle tasvir eden paradigmanın oluşunu mümkün kılan ideolojiyi tesis etmiştir. Descartes'ten çok daha evvel kesin inandırıcı ispatların

[156] Jeremiah Hackett, "Roger Bacon", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta - Uri Nodelman (Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2024).

matematik alanında olduğunu görerek, doğa fenomenlerin ereksellikten ve tinsel anlayıştan uzak mekanik bir dille açıklanmasını mümkün kılmıştır.[157]

Orta Çağ 'da kilisenin otoritesine yıkıcı eleştiriler yapan Bruno ise Kilise'nin egemen kıldığı, dogma haline getirdiği kozmoloji bağlamında Kilise'nin içinden biri olarak önemli rasyonel eleştiriler geliştirerek Kilise'ye karşı bilim yapılabilme zeminini hazırlaması bakımından önemli bir isimdir.[158] Kozmoloji bağlamında; Tanrıdan gelen evren sınırlı olamaz, sınırsızdan sınırsız çıkar diyerek kilise öğretilerini sorgulaması sonucunda, Orta Çağ'da Kilisenin otoritesini sarsan rasyonel düşüncelerini ifade eder. Evreni sınırsız[159] ve her şeyi kuşatan bir varlık olarak tasavvur etmiştir. Bundan dolayı

(Yerin ve gezegenlerin güneş etrafında döndüğünü gösteren Kopernik evren modeli De Revolutionibus(1545) adlı eserden.[160])

insan ve dünya evrenin merkezi özel konumunu kaybederek, evrende herhangi bir yer olma konumuna düşmüştür.[161] Bu düşünceleriyle, Kilise öğretilerine karşı gelişi ağır bir

---

[157] Jacqueline Russ, *Avrupa düşüncesinin serüveni*, çev. Özcan Doğan (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2011), 89.

[158] Frederick Charles Copleston, *Felsefe Tarihi Descartes*, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınevi, 2010), 4/16.

[159] Jaqueline Russ, *Modern Dünyanın Yaratılması / Felsefe Tarihi Cilt 2*, çev. İsmail Yerguz (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 2/174.

[160] A. Ronan, *Bilim Tarihi*.

şekilde cezalandırılsa da sonraki kuşaklara büyük ilham ve cesaret örneği olmuştur. Kilise kozmolojisinin yıkılmasıyla ancak Rönesans ve Aydınlanma düşüncesi bağlamında Felsefi Mekanizm fikrinin dünyayı epistemik ve ontik zeminde yeniden inşa etme durumu mümkün olmuştur. Özellikle niteliklerin, ereksel, formel ve maddi nedenlerinin yerine niteliklerden ve ereksellikten uzak sonsuz eş yönlü bir uzamın[162] astronomik gözlemler ve deneyler neticesinde kabul edilmesi, bu değişimde çok etkilidir. Bu da ancak gökyüzü gözlemleri ve bu gözlemleri açıklayacak matematiksel dilin oluşması ile mümkün olmuştur. Astronomi alanında, Kopernik, Kepler, T. Brahe ve Galileo ile başlayan devrimler, bilim alanında köklü değişimler yapmış; Newton'la beraber bu gelişme, olgunluğa varmıştır. Bu düşünce, Aydınlanma döneminin başlangıcı olup mekanistik fikirlerin üretilmesini sağlamıştır.[163]Özellikle Kopernik devrimi, Newton fiziğiyle daha iyi açıklanmıştır. Bu teorinin her ne kadar günümüzde eksik ve hatalı yanları bilimsel olarak gösterilmiş olsa da kendi zamanında asırladır tartışmasız kabul edilen Batlamyus evren anlayışına karşı olmasından ötürü devrim niteliğine sahiptir. Bilimci paradigma ile gözlenen evren matematiksel bir dille izah edilmesi noktasında evren artık araçsallaştırılmış aklın nesnesine indirgenmiştir. Tek başına hareket etmeye çalışan her şeyin zorunlu olarak küre şeklinde büründüğüne, ya da bazı bölgelerde görülen yıldızların başka bölgelerde görülmediğini, denizdeki gemilerin güvertesinden karanın gözükmeyip gözlemci direğinden gözükmesi gibi söylemlerle dünyanın küre olduğunu ispat etmeye çalışarak, düz ve yuvarlak dünya merkezli Batlamyusçu evren anlayışını yıkmıştır.[164] Kendinden önceki yanlış teorileri yıkarak yeni bir evren modeli sunması, köklü değişimlere giden zemini hazırlamıştır.

> "Dünya, Empedocles ve Anaximenes'in düşündüğü gibi düz, Leucippus'un ileri sürdüğü gibi davul şeklinde, Herakleitos'un iddia ettiği gibi kâse şeklinde, Demokritos'un söylediği gibi ortası delik bir biçimde değildir. Ayrıca Anaximander'in dediği gibi silindir veya Xenophanes'in dediği gibi

[161] Giordano Bruno, *Diyaloglar*, çev. Umran (İstanbul: Berfin Yayinlari, 1997), 142.
[162] Russ, *Avrupa düşüncesinin serüveni*, 137.
[163] Ömer Bozkurt - Ahmet Erhan Şekerci (ed.), *Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Artuklu akademi günleri: Bilim Tarihi ve Felsefesi Sempozyumu (27-28-29 Kasım 2015) Mardin* (Bilim Tarihi ve Felsefesi Sempozyumu, Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2016), 357.
[164] Nicolaus Copernicus, *Göksel kürelerin devinimleri üzerine*, çev. C. Cengiz Çevik (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), 32-33.

> tabana doğru yoğunluğu artan bir koni şeklinde de değildir. Dünya, filozofların da düşündüğü gibi, kusursuz bir küredir." [165]

Kopernik evren anlayışında güneşi, evrenin merkezinde dünya ve diğer gezegenleri ise güneşin etrafında döndüğü bir evren modellemesini yapar. Mektuplarında heliosentrik evren anlayışı şu şekilde ifade edilmiştir:

> "Öğrendiğim kadarıyla sadece eski matematikçilerin buluşları konusunda uzman olmakla kalmamış, ayrıca yeni bir evren düşüncesi geliştirmişsin. Buna göre Dünya'nın hareket ettiğini; Güneş'in en dipte, merkez noktada sabit kaldığını, göğün sekizinci katının daimî bir şekilde öylece, hareketsiz durduğunu öğretiyormuşsun. Mars ile Venüs'ün katları arasında konumlanan Ay da diğer göksel kürelerle birlikte dahil olduğu alanda, bir yıllık zaman boyunca Güneş'in etrafında dönüyormuş. Yine bütün bu gökbilim sistemini açıkladığın bir yazı yazdığını ve gezici yıldızların hareketlerini hesaplayıp tablolara dökerek çoğu kişinin büyük ölçüde takdirini kazandığını da öğrendim."[166]

Ünlü Rönesans matematikçisi Rheticus şiddetli bir şekilde Kopernik güneş merkezli (heliosentrik) evren anlayışının Batlamyus'un evren anlayışından daha tutarlı olduğunu savunarak Kopernikçi anlayışın daha da yaygınlaşmasını ve tanınmasını sağlayarak kozmoloji anlayışının yeniden gözden geçirilmesine neden olmuştur.[167] Bu teori, kutsal öğretiyle çatışarak, bilimci paradigma ile yeni evren tasarımına giden zemini hazırlaması bakımından devrimsel etkilere yol açmıştır. Kopernik'in doğayı dini bakış açısından uzak, bilim gözüyle okuması, dünyayı ve dolayısıyla insanın konumunu evrende ve tabiatta yeni bir yere koymaya çalışmıştır. Bu insanlık ve bilim tarihi açsından bir kırılma noktasıdır. Dünyanın hareket halinde bir küre şeklinde olduğunu teorik düşünce ve gözlemlerden hareketle ispat etme gayreti kendi çağında modern bir yaklaşımdır. Bu modern yaklaşım ile doğanın felsefi düzlemde mekanikleştirilmesi, astronomik gözlemler sonucunda doğan düşünce ufkunun sağladığı rasyonel zemindir. Bu gözlemlerin nasıl ifade edileceği noktasında tercih edilen, mekanik yapıları ifade etmek için en uygun olan dil daha önceden ifade edildiği üzere şüphesiz, matematiktir.

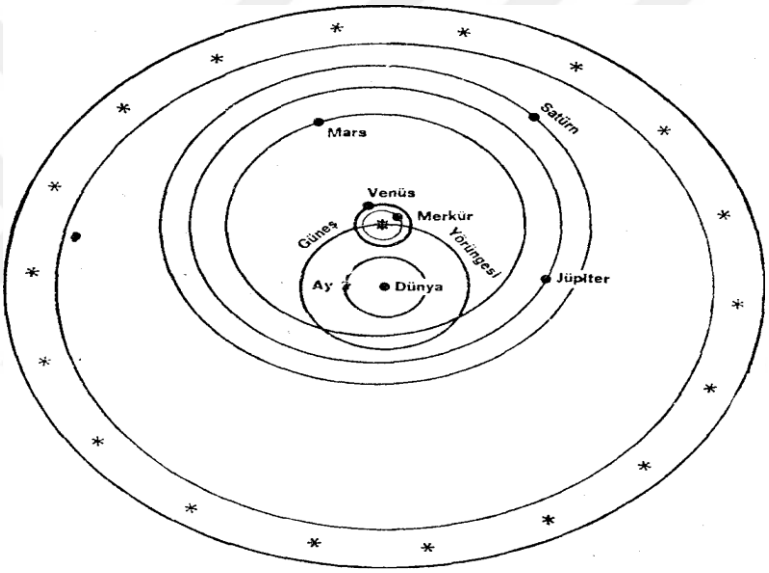
> "Matematik, Bilim Devrimi'nin başlangıç safhasında. Ay'ın ve gezegenlerin gökyüzündeki hareketlerini belirlemede ve bazı temel mekanik problemlerini çözmede kullanıldı. Matematik tekniklerinin bilimsel

---

[165] Copernicus, *Göksel kürelerin devinimleri üzerine*, 25.
[166] Copernicus, *Göksel kürelerin devinimleri üzerine*, 22.
[167] Paolo Rossi, *Modern Bilimin Doğuşu*, çev. Domaniç Neşenur (İstanbul: Literatür Yayınları, 2009), 69.

> meselelere uygulanması, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda zirvesine ulaşmış ise de, bilimin matematikleşmesinin temelleri on altıncı yüzyılda atıldı."[168]

Astronomik gözlem yapan bilim insanları evreni ifade etmede kutsal dili, kilise dilini ve öğretilerini bir kenara bırakarak; daha rasyonel, daha determine bir dil olan hümanist karakterli insan aklının icat ettiği matematiği seçmiştir. Bu dilin icadı ve uygulanması ile Kilise öğretilerine bağlı Aristoteles kozmolojisini zedelemek istemeyen, Kopernik ile ters düşen Tycho Brahe yaptığı gezegenlerin konumlarını belirlemek için yaptığı gözlem, hesaplamalar ve çalışmalarla evren fenomenleri ile ilgili bilgimizi kökten değişmesine yol açmıştır.[169] Şekilde gösterildiği üzere gezegenlerin yörüngelerini göstermeye çalışmış ve bunu matematiksel olarak da izah etmeye çalışmıştır.

Tycho Brahe'nin Dünya Sistemi (Kaynak: Middleton, The Scientific Revolution, s. 52).[170]

Özellikle evrene olan bakış açımızı değiştiren çalışması 1572 yılında Cassiopeia takımyıldızında gözlemlenen yeni bir yıldız, astronomi tarihini alt üst etti. Gök cisimlerinin değişmez ve kusursuz olduklarına dair asırlardır var olan bilgi bu yıldız gözlemleri ile yıkılmıştır. Özetle Aristo'nun kusursuz ay üstü alem anlayışı yıkılmıştır.

---

[168] A. Ronan, *Bilim Tarihi*, 356.
[169] Cemal Yıldırım, *Bilim tarihi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1983), 97.
[170] Yıldırım, *Bilim Tarihi*, 99.

Kâinatın her yerinde aynı kanunların geçerli olduğu ilkesi ortaya çıkmıştır.[171] Tycho, bu yıldızı aylarca inceleyerek bilgi toplaması, empirizmin temelini oluşturmuştur.[172] Bu bilimsel, astronomik çalışmalar tinsel organik evren tasavvurunun mekanikleşmesine giden önemli devrimlerdir.

Antik Yunan'ın etkileri, Pisagorcuların harmoniasının izlerini taşıyan, inançlı bir kimliğe sahip olan Kepler, Newton'u etkileyen özelliğe sahiptir.[173] Kepler'in gökyüzü dinamiği ile ilgili hesaplamaları, Newton'un evreni formüllerle ifade etme çalışmaları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Kepler yaptığı bazı çalışmalarla Kopernik teorilerinin eksik yanlarını düzeltme noktasında evrenin mekanik tasarımında önemli çalışmalara sahiptir. Aynı şekilde Kepler kanunlarının Newton kanunlarında çıkarsanabilir[174] olması, bu teorinin evreni matematik diliyle mekanize edilmesine giden yolları açması yönüyle epistemolojik bir devrimdir. Tüm bu teoriler neticesinde Aristoteles'ten beri gelen ereksel doğa anlayışı, yerini bilgisi keşfedilerek formüllerle tasvir edilerek tahakküm altına alınan, mekanik bir anlayışa bırakmaya başlamıştır.

Tüm bu devrimsel teoriler bazı hataları ve eksikleri tamamlayarak evren tasavvurunun deneysel, gözlemsel ve matematiksel çalışmalar sonucu kesin bir şekilde değişmesine yol açmıştır. Deneyi bir yöntem olarak kabul eden Galileo göksel çalışmaları sayesinde bu değişim radikal bir şekilde mümkün olmuştur. 17. yüzyılın başlarında Galileo uygulamalı matematikten gözleme dayalı astronomiye geçerek derin etkiler oluşturdu.[175] Bu geçişin önemi, evren tasavvurumuzu kökten değiştirerek insanın evrende yeniden konumlandırılmasına yol açmıştır. Bu bağlamda Galileo, doğayı yeni bir epistemolojik anlayışla inşa etmemize sebep olan astronomik gözlemleri, bu gözlemlerini deneylerle doğrulamaya çalışması ve keşfettiği ilkeleri matematiksel olarak ifade etmesi, felsefi düzlemde doğanın epistemolojik ve ontolojik olarak dönüşmesine yol açan önemli fikirlerin oluşmasını çalışmalar yapmıştır.

---

[171] Peter Whitfield, *Batı Biliminde Dönüm Noktaları*, çev. Serdar Uslu (İstanbul: Küre Yayınları, 2008).
[172] Whitfield, *Batı Biliminde Dönüm Noktaları*, 152.
[173] Diler Ezgi Tarhan, "FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)" 33 (2022), 246.
[174] Sayılı, *Bilim Tarihi [Hayatta en hakikî mürşit ilimdir]*, 119.
[175] Bixby, *Galileo ve Newton'un evreni*, 157.

Bilhassa Galileo'nun yere düşen cisimlerin hareketi konusunda yaptığı ilk deneyler, teleskobu kullanması ile yaptığı gözlemler sonucunda Aristoteles ve Yunan filozoflarının kozmolojik tasvirlerini yanlışlamıştır.[176] Bu sayede evren anlayışının, yeniden oluşmasını sağlamıştır. Orion takım yıldızı haritasını ilk kez teleskop yardımıyla çizmesi önemli bir çalışmadır. Gözlemsel çalışmaları sayesinde; çıplak gözle çok az yıldız görünen yerden onlarca yıldız tespit ederek Orion takım yıldızı haritasını çıkartmıştır. Antik kozmoloji anlayışlarının yıkılmasına neden olan bu çalışma bilimsel paradigmanın bir ürünüdür.[177] Teleskobun bu denli etkili kullanılmaya başlanması ile yeni modern evren fikri inşa edilmesi, astronomik gözlemlerin önemini göstermektedir.

> "Galileo'nun. modern bilim anlayışı bakımından en önemli başarısının matematiksel akılcılığı ve niceliksel yaklaşımı merkeze alması olduğu söylenebilir. Zira Galileo, deneysel yöntemi kurmanın yanı sıra. Deneyle matematiksel analizi birleştirmiş olmasıyla, deneysel fizik ve modern mekaniğin de kurucusu kabul edilir. Galileo fizik uzayı (Öklid) Euklides geometrisinin uzayıyla birleştirip Kepler'i aşmak suretiyle evreni geometrikleştirmiştir. Onun matematiği fiziksel dünyanın temeli kılması ise klasik niteliksel dünya görüşünden tam bir kopuşu ifade eder."[178]

Bu aktarımdan şu sonuca varmak mümkündür: Teorik matematik ancak empirik bulgularla desteklenip ispatlanınca devrimsel niteliklere sahip paradigmaların oluşmasına yol açabilir. Galileo doğayı okumanın yegâne aracı ve en iyi yolun matematik olduğunu kabul ederek matematiği son derece etkili kullanması doğanın mekanize edilmesinde hem epistemolojik hem de ontolojik değişimler yaratmıştır. Bu vesileyle, tinsel anlayışlardan uzak teorilerin evreni tasavvur biçimini izah etmek için matematiğin ve deneyin önemini görmekteyiz. Kürelerin devinimlerini, düz olarak ivmelenen hareketleri, yukarıdan aşağıya düşen cisimleri ve dairesel hareketleri matematiksel formüllerle ve mekanik ilkelerle ifade etmektedir.[179] Matematiği ve mekanik ilkeleri, cisimlerin hareketlerini açıklamak için bu denli etkili kullanması, doğayı mekanik olarak okumaya giden zemini hazırladığı, şüphe götürmez bir gerçektir. Mekanik sarkaç hareketlerinde Aristoteles'in öğretisiyle bu devinimi açıklayan teorileri

---

[176] Bixby, *Galileo ve Newton'un evreni*, 67.
[177] Whitfield, *Batı Biliminde Dönüm Noktaları*, 156.
[178] Küçükalp - Cevizci, *Batı düşüncesi*, 120.
[179] Galile, *İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog*.

çürüterek, yerine mekanik yasaları kullanarak modern izahlar ortaya atmıştır.[180] Galileo bunu matematikle ifade etmek istese de en yetkin mekanik açıklamalar Newton tarafında yapılacaktır.

2.2. Bacon'da Deneysel Bilginin İdeolojisi

Royal Society üyelerine göre Bacon, yeni bir bilimsel yöntemin kurucusudur.[181] Orta Çağ'ın skolastisizminin yıkılması ile oluşan zeminde Galileo, Bacon, Descartes ve Newton gözlemsel, deneysel çalışmalar yapmaları, evren tasavvurlarımızın kökten değişmesine neden olmuştur. Bu çalışmalar, evrenin mekanize edilmesinde bilimsel zemini hazırlarken Bacon, metodolojik yönünü, Galileo deneysel yönünü, Descartes felsefi yönünü Newton ise tüm bu sonuçları matematikle formülize ederek tamamlamıştır. Bu felsefeyi yöntemsel olarak oluşumunu, doğaya tahakkümü esas alan bu düşüncenin doğmasına yol açan devrimsel filozof Francis Bacon'dur. Aynı zamanda bir doğa bilimci ve sıkı bir Demokritos atom savunucusu[182] olan Bacon geleneği bir kenara bırakıp ilerlemecilik fikrinden hareketle Klasik bilim anlayışlarını eleştirmiş ve idoller teorisiyle gerçek bilgiye erişmenin önündeki en büyük engelleri olan idolleri açıklayarak teorisini oluşturur. Bu yönüyle modern ampirizmin kurucusudur. [183] Özellikle 1620'li Novum Organum adlı eserin kapağı, bize Bacon'un bilimsel keşifler ve fenni bilimlerin icadı hakkında net fikirler vermektedir. Yeni bilim gemisi Herkül sütunlarının ötesine geçerek bilginin yeni dünyasına açılan bir gemi ile sembolize edilmiştir. Bu tasvir, bize Bacon'un batıl inançların terk edilip yeni bilgilerin keşfi için yeni mecralara cesaret edilmesi gerektiği düşüncesini uyandırmaktadır.[184] Eski simya çalışmaları saçmalık olarak niteleyerek bunların bilimin önündeki en büyük engel olduğunu dile getirerek eski öğretileri yıkmıştır.[185] Novum Organum adlı eserini Aristoteles'in Organon adlı eserine karşılık yazarak, Organon'un eskimiş bu zihniyetini ortadan kaldırma çabası vardır. Bu eser, Organon'un yerini alarak, yeni bir araç olacak ve bilinenlerin temelini yeniden oluşturarak yeni baştan bir yaratım veya okuma yapma

---

[180] Galile, *İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog*, 162.
[181] Hüseyin Gazi Topdemir, "Francis Bacon'ın Bilim Anlayışı", *Felsefe Dünyası* 2/30 (1999), 65.
[182] Stephen Gaukroger, *Francis Bacon and the Transformation of Early-Modern Philosophy* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), 181.
[183] Bacon, *Novum Organum*, 127-131.
[184] Bacon, *Novum Organum*, 165.
[185] Bacon, *Novum Organum*.,164.

imkânı sunacaktır. Bu da tümdengelim metoduna karşılık tümevarım metodudur.[186]Aynı zamanda Rönesans döneminde, deneysel metot düşüncesi Bacon sayesinde ivme kazanır[187]. Bacon'a göre, Aristoteles' in mantık düşüncesi, tözler kategorisi, deneye başvurmadan kabul ettiği aksiyomları ve skolastisizmin yarattığı dogmatik düşünce ilerlemenin önündeki en büyük idollerdendir.[188] Antik felsefedeki bazı kavramları hayali olarak nitelemesi aynı zamanda klasik mantık ilkelerini bir kenara bırakarak yeni tümevarım metodunu benimsemiştir.[189] Özellikle insanı tabiatın yorumlayıcısı ve hakimi olarak gören Bacon "bilgi güçtür" epistemolojik anlayışından hareketle hem nesneyi hem de zihnin işleyişini dikkate alarak; doğanın düzenini deneysel yöntemle ile anlaşılması ve doğanın kurallarına uyularak kontrol altına alınması suretiyle[190] baş edilmesi gerektiği anlayışı epistemolojide devrim niteliğindedir. Nedenler ve sonuçlar birbirini izler ve nedenlerin başka nedenlerle kurduğu zincirleme yapı bütün şeylerin kaynağıdır.[191] Bu paradigmayla neden-sonuç dikotomisinde formüller, süreci tek bir açıklamaya indirger. Bu sayede doğaya tahakküm etmek çok daha kolaylaşır. Artık her fenomen için ayrı bir anlatıma gerek yoktur. Mümkün olduğunca tüm doğal olaylar, formüllerle izah edilir. Dolayısıyla doğanın bilgisi elde edilerek, doğaya hükmetmek mümkün hale gelmiştir.

> "Söz konusu bilgiyi egemen olmayla özdeşleştiren Bacon'a göre, fizik dünya insandan bağımsız ve insan tarafından dönüştürülebilecek bir varlık alanını oluşturur. Bunun için yapılması gereken şey, öncelikli olarak fizik dünyaya hâkim olan mekanik ve matematiksel yasallığı keşfetmek, daha sonra da elde edilen bilgi dolayımıyla doğayı insanın hizmet ve kontrolüne sunmaktır."[192]

Bacon'un belirgin bilimsel yayını Yeni Atlantis'idir. Bu eserinde bilimsel veriler, toplayarak deneyler yapan bazı bilim adamlarını anlatır. Bu eser, nedenlerin bilgisini elde etmek, şeylerin gizli sebeplerini gözler önüne sererek insanlığın emperyalizminin sınırlarını genişletme yolundaki düşüncelerinin dışa vurumudur. Bacon'a göre doğayı anlamak, onu egemenliği altına alarak konfor ve mutluluğu artırmak için bir ön

---

[186] Bacon, *Novum Organum*, 59.
[187] Russ, *Avrupa düşüncesinin serüveni*, 122.
[188] Bacon, *Novum Organum*, 139-140.
[189] Bacon, *Novum Organum*, 122.
[190] Bacon, *Novum Organum*, 119-120.
[191] Bacon, *Novum Organum*.
[192] Küçükalp - Cevizci, *Batı düşüncesi*, 125.

şarttır.[193] Bacon yeni metodu geliştirerek modern bilimin doğayı anlayıp onu çözdükten sonra ona hükmetmesini sağlayacak epistemolojik alt yapı sağlandıktan sonra ontolojik dönüşüm mümkün hale gelmiştir. Doğayı "she" diye niteleyerek tarif etmesi, doğaya hangi gözle baktığı konusunda bazı izlenimlere sahip oluyoruz.[194] Doğanın bilgisine sahip olmak, ancak deneysel yöntemle mümkündür. Bu yöntemle insanoğlu doğanın fenomenlerinin bilgisini elde ederek doğayı istediği düzlemde dönüştürme ve kullanma gücüne sahip olacaktır.

> "Verili bir cisim üzerine yeni bir tabiat veya yeni tabiatlar yerleştirmek ve o cisme bu yeni tabiatı veya tabiatları eklemek insan gücünün hem işi hem de amacıdır. Öte yandan verili bir tabiatın ya formunu ya gerçek farklılığını keşfetmek ya o tabiatı ya da o tabiatın kaynağım keşfetmek, insanın kendi bilgisi aracılığıyla yaptığı bir iş ve keşiftir."[195]

Bacon'a göre tabiata hâkim olmak ile onu bilmek arasında içli dışlı bir ilişki vardır. Dolayısıyla doğayı soyutlaştırıcı düşüncelerden uzak durarak, pratik bilime yönelmenin zorunluluğunu açıklamaya çalışır. Bu noktada Aristotelesçiliğin bilim anlayışına ciddi eleştiriler yöneltir. Bacon'a göre tümdengelim yerine tümevarım metodunu benimsenirse gerçek bilgiye erişmek daha mümkün olacaktır.[196] Soyutlamalara dayanan kökleşmiş yargılardan uzak kalarak teorik alanların sınırlarını belirlemenin gerekliliğini de temellendirmeyi amaçlamaktadır.[197] Doğada sır diye bilinen pek çok şey açıktır veya başka nesnelerle ortaktır. Bunlara sadece deney çevrilirse çözülmeleri mümkün değildir. Ancak bir kişi mekanik sanatları eski keşifleri birleştirme inceliği gösterirse bunları çözebilir diyerek doğayı çözme metodolojisini izah eder.[198]

2.3. Hobbes'un Mekanik Tasvirleri

Bacon'un 'bilmek egemen olmaktır' düsturunu benimseyen [199] Hobbes ise yeni çağın materyalist, pozitivist ve kritisizmin[200] önemli habercilerinden olması nedeniyle doğayı mekanik düzlemde okuyacak olan düşünceyi ikame edecek olan felsefi düzlemi

---

[193] Whitfield, *Batı Biliminde Dönüm Noktaları*, 162-163.
[194] Bacon, *Novum Organum*.
[195] Bacon, *Novum Organum*, 203.
[196] Topdemir, "Francis Bacon'ın Bilim Anlayışı", 53.
[197] Bacon, *Novum Organum*, 63.
[198] Bacon, *Novum Organum*, 163.
[199] Solmaz Zelyüt Hünler, *Dört adalı (bir kıtalı)* (İstanbul: Öteki Yayınevi, 2017), 19.
[200] Hünler, *Dört adalı (bir kıtalı)*, 13.

oluşturan rasyonel bir düşünürdür. Empirist, nominalist, materyalist olmasının yanı sıra Hobbes bilgi edinmede sensualizmi benimseyerek zihinde var olan her şeyi, duyuların etkisiyle açıklar.[201] Dolayısıyla Hobbes'a göre akıl kendiliğinden hiçbir hakikat içermez; akılda var olan her şeyin maddi bir kaynağı vardır. Bu yönden insan iradesini yok sayacak doğal nedenselliği, katı determinizmi[202] savunarak felsefesini tamamen mekanikleştirir. Hobbes, vaktinin bir bölümünü , ünlü hukukçu John Selden ve mekanik bir vücut tasviri yapan; kanın vücutta atardamar vasıtasıyla nasıl devri daim ettiğini keşfeden William Harvey ile geçirmişti.[203]Harvey ile olan bu ilişkisi ile vücudu deterministik yasalar bağlamında açıklayan Hobbes, insandaki sevgi, nefret, öfke gibi bütün duygu durumlarını mekanik yasallık bağlamında izah eder.[204] Aristotelesçiliğin, zihni tutkudan üstün gören anlayışına zıt olan tutku zihne egemendir gibi modern bir dönüşümü oluşturması[205], insanı doğal eylemlerini belirmede temel yasasının ne olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Bu anlayışta insan, tutkuların etkisiyle eylemde bulunan mekanik bir varlıktır. İnsanın mutluluğunu arzularının gelecekte güvence altına almak olarak tasvir eden Hobbes, ahlaki durumları bile mekanik olarak açıklar.

> "Mutluluk, bir nesneden diğerine, arzunun devamlı ilerleyişidir; bir şeyin elde edilmesi bir başka şeye giden yoldur sadece. Bunun nedeni şudur: insan arzusunun nesnesi bir defa ve sadece bir anlık haz almak değil; gelecekteki arzularının yolunu daimî olarak güvence altına almaktır"[206]

Politika felsefesinde bile devleti, insanın politik eğilimlerini mekanik düzlemde küçük parçalara ayırarak izah ettikten sonra tekrar birleştirmek suretiyle açıklar.[207] Devletin doğuşunun insanın güvenliğini sağlamak olarak açıklar. Bu noktada devlet anlayışını güvenlik, korku nosyonları üzerinde kurarak rasyonel hümanistik bir yaklaşım sergiler.[208] İnsanın doğal durumunda devlet haline geçiş durumunu gayet doğal bir

---

[201] Hünler, *Dört adalı (bir kıtalı)*, 23.
[202] Hünler, *Dört adalı (bir kıtalı)*, 22.
[203] A. P. Martinich, *Thomas Hobbes*, çev. Akın Terzi (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013), 250.
[204] Thomas Hobbes, *Leviathan, veya, Bir din ve dünya devletinin içeriği, biçimi ve kudreti*, çev. Semih Lim (İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2007), 46.
[205] Martinich, *Thomas Hobbes*, 142.
[206] Hobbes, *Leviathan, veya, Bir din ve dünya devletinin içeriği, biçimi ve kudreti*, 76.
[207] Hünler, *Dört adalı (bir kıtalı)*, 32-33.
[208] Hobbes, *Leviathan, veya, Bir din ve dünya devletinin içeriği, biçimi ve kudreti*, 126-127.

yasalılık düzleminde tasvir etmesi[209], sahip olduğu deterministik mekanik zihinsel felsefesini izah etmektedir. Dolayısıyla açıklanan devlet anlayışı tamamen mekanik izahlarla yapılır ve devleti bu düzlemde temellendirir.

Din gibi akıl ötesi konuları dahi rasyonel zeminde ele alarak; gelecek kaygısı ya da geleceği öngöremediğinden korkunun oluşması sonucu inanç ihtiyacının meydana geldiğini ifade ederek, dini doğal bir süreç olarak izah eder.[210] Bu açıklama, dini, insan muhayyilesi ötesinden bir şey olmaktan çıkarıp, insan öznesinin merkezde olduğu indirgeyici bir yaklaşımla basitleştirerek açıklanan bir kavram olarak göstermektedir. Şüphesiz dinin izahı, mekanik dünyada ancak doğal nedenler bağlamında açıklanabilmesi sebebiyle böyle bir dönüşüm yaşamıştır. Hobbes'un tüm sistematik düşünceleri, dünyayı mekanik bir yapı olarak okunmasına giden epistemik zemini hazırlamıştır. Sahip olduğu materyalist mekanik anlayış ile varlığı yeniden tasvir etmeye çalışır. Bu tasviri yapmak için varlığı yeniden tanımlayacak bir metodoloji geliştirir. Bu sayede varlığı yeniden inşa etmek Hobbes açısından mümkün olmuştur. Bilime katı bir güvenle bağlı olan Hobbes, bilimin metodolojisini ampirizm olarak benimser. Deneyim dışı bilginin mümkün olmadığını kabul ederek, varlığı tinsel temellerinden kopartan bir epistemoloji geliştirir. Bu sayede evreni bir makine olarak tasvir edecek maddi bir anlayış geliştirmesi mümkün olmuştur. Bu noktada birincil ve ikincil nitelikler ayrımında, birincil nitelikleri varlıkta zorunlu olarak bulunan maddi ve mekanik kavramları ön plana çıkartır. Bu sayede varlığı mekanize edecek bir epistemoloji kurarak, mekanik evren ve toplum anlayışını inşa etmiştir. Kurduğu epistemoloji sonucunda varlığa yeniden tanımlaması neticesinde dünyayı, insanı ve en nihayetinde toplumu mekanik bir yapı olarak tasvir eder. Bu sayede doğaya ve topluma tahakkümü mümkün kılan epistemolojiler ortaya çıkmıştır.

Özetle Hobbes kendisinden önce gerçekleşen rasyonel paradigmaları etkili bir şekilde kullanarak dünyayı değiştirecek bir sentez oluşturur. Bu anlayışa göre varlık mekanik işleyen bir makine, toplumda deterministik ve mekanik kurallar ile açıklanarak mekanik bir varlığa indirgenmiştir. Bu rasyonel mekanistik felsefi anlayış sonraki felsefi

---

[209] Hobbes, *Leviathan, veya, Bir din ve dünya devletinin içeriği, biçimi ve kudreti*, 92-93.
[210] Hobbes, *Leviathan, veya, Bir din ve dünya devletinin içeriği, biçimi ve kudreti*, 82-83.

paradigmaları bu eksenden etkisi altına alacaktır. Özellikle doğanın bilgisinin elde edilmesi neticesinde ekonomik amaçlar doğrultusunda tahakküm altına alınmıştır. İnsan ve toplumlarda bu doğrultuda yeniden tasvir edilmesi ile egemenlik altına alınarak yönlendirilmiştir.

2.4. Descartes'te Aklın Tahakkümü ve Doğanın Nesneleşmesi

Modern çağın mimarlarından sayılan Descartes hekim bir ailede büyümesi ve Beeckman'dan sonraki yıllarda matematik tahsil etmesi onun düşüncesinde derin etkiler bırakmıştır. Özellikle Felsefi Mekanizm kavramının önemli kurucularından olan Rene Descartes, Bilimler Tarihi'nde ve Felsefe'de çok önemli bir figürdür. Cottinngham yaptığı çalışmaları şu şekilde özetler:

"Fiziksel dünyanın kaynaklarını ve doğanın genel kuramını oluşturdu; saf ve uygulamalı matematik alanında ayrıntılı çalışmalar yaptı; fizyoloji ve mekanik üzerine incelemeler yazdı; insanın doğası ile zihin ve beden arasındaki ilişkiyi inceledi ve psikoloji ile etik üzerine kapsamlı düşünceler yayınladı."[211]

Tıp kültürü ve matematik eğitimi onun felsefesinde önemli etkilere sahiptir. Özellikle felsefenin ana branşlarını tıp, mekanik ve ahlak[212] olarak sınıflandırması ileride yapacağı dönüşüm hakkında önemli fikir vermektedir. Tıp alanında insan anatomisini mekanik öğretiyle tasvir etmesi sahip olduğu rasyonel deterministik düşüncenin iz düşümüdür. "Kemiklerden, sinirlerden, kaslardan ibaret insan bedeninin bir tür makine olduğunu düşünürsek, içinde zihin olmasa bile yine de halihazırda iradenin ve dolayısıyla zihnin emri olmaksızın yapmakta olduğu bu hareketleri yapabilir." [213] İnsan bedeninin bu tarzda tasvir etmesi, Descartes'ın, ölümü bile çözebilecek mekanik -matematiksel- bir tıp kurulması umudunu taşımasına olanak sağlamaktadır.[214] Bu anlayışa sahip Descartes, tabiatı mekanik bir bakış açısıyla okuması bakımından son

[211] John Cottingham, *Descartes Sözlüğü*, çev. Bülent Gözkân vd. (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1996), 17.
[212] Hünler, *Dört adalı (bir kıtalı)*, 132.
[213] Renatus Descartes, *Metafizik üzerine düşünceler*, çev. Çiğdem Dürüşken (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2013). S. 14
[214] Cottingham, *Descartes Sözlüğü*, 16.

derece yıkıcı ve dönüştürücü bir etki yaratmıştır.[215] Organik evren modelini, felsefesi ile yıkıp, mekanik evren anlayışını sistematize eden, felsefi epistemolojisini hazırlayan Descartes'tır. Bacon'dan oluşan bu düşünce ile insanoğlu doğaya hükmetme gücünü kendinde görmüş ve doğayı kendi pratik amaçlarının bir nesnesi haline getirerek kullanmıştır. Heidegger'e göre, teknik gelişme ve bunun getirdiği güçle insanoğlu dünya üzerinde emperyalizm kurarak dünyaya egemen olması, Descartes'ın özneye açtığı yolda Batı medeniyetinin gelişiminin zirvesidir.[216] Descartes bu dönüştürücü etkiyi yapmak için rasyonel epistemoloji inşa etmiştir. Rasyonalist olan Descartes için akıl deneyimden üstün kabul edilir. Descartes'ın savunduğu düşünce, zihnin doğuştan düşüncelere sahip olduğu yönündedir. Descartes'a göre insan bilgiye akıl aracılığı ile ulaşır[217] ve epistemolojisini oluşturan temel taşları, aklın varlığının bir sonucu olan şüphe üzerine kurar. Bundan dolayı metodolojisinde "metodik şüphe" yöntemini kullanarak o güne dek bildiği bütün bilgilerin hakikatinden şüphe ederek ciddi bir devrim meydana getirmiştir.[218] Özellikle Metafizik Üzerine Düşünceler eserinde bunu daha ayrıntılı bir şekilde ele alarak kesin bilgiye ulaşmak için öncelikle bütün bildiklerini; bir kez bile olsa yanlış olduğu varsayımıyla hareket etmesi gerektiğini söyler.[219] İnsanın zihnindeki bilgileri zincirler gibi birbirine bağlı ve zorunlu olarak birbirinden çıkarsanabilir bir biçimde ifade etmesi ile bilgiyi il halkadan itibaren değiştirmeye başlamıştır.[220] Bu yöntemle elde edilen kesin, değişmez, matematiksel bilgilerin neticesinde öngörülebilir mekanik ve deterministik bir evren inşa edilmesi noktasında devrimsel epistemolojik bir dönüşüm yaşanmıştır. Ancak, mekanik evren fikri Newton'la beraber matematiksel olarak ifade edilmesi sonucunda tam olarak tasvir edilmiştir. Descartes böyle bir sistem inşa etmeye çalışmasının temel sebebi, insanları doğanın efendisi yapacak bir felsefe ve fiziği kurmak amacında olmasıdır. Bu yönden

---

[215] Cory Wright - William Bechtel, "- Mechanisms and Psychological Explanation", *Philosophy of Psychology and Cognitive Science*, ed. Paul Thagard, Handbook of the Philosophy of Science (Amsterdam: North-Holland, 2007), 32.
[216] Bumin, *Tartışılan modernlik*, 52.
[217] Tuğşat Güzeloğlu, *John Locke Felsefesinde Özgürlük sorunu* (Mersin, 2018), 9.
[218] Rene Descartes, *Felsefenin ilkeleri*, çev. Mesut Akın (İstanbul: Say Yayınları, 2002), 67.
[219] Descartes, *Metafizik üzerine düşünceler*, 21.
[220] Renè Descartes - Sanem Sollers, *Tabiat Işığı ile Hakikati Arama* (İstanbul: Say Yayınları, 2015), 62.

çevreye, insan bedenine ve ruha hükmetmeyi mümkün kılacak bir sistem kurmaya gayret eder.[221]

Var olmayı kesin bir şekilde tanıtlamayı bize kuşku bağlamında sunan Descartes, Tanrı, matematik, ruh gibi inanç ve fiziki dünyamızın temeli olan kavramları bile sorgulayarak kesin bilgiyi inşa etme çabasındadır. Descartes'ın varlığı bir kenara bırakarak merkeze epistemolojiyi konumlandırması yönüyle ontolojiden bir kopuşu göstermektedir.[222] Varlığı şüphe ile yıktıktan sonra rasyonel zeminde matematiksel kesinlikle ve "açık ve seçiklikle" tekrar inşa eder.[223] O'na göre zihne gelen bilgilerin gerçekliği açıklık ve seçikliğiyle ancak bilinebilir.[224] Descartes, töz dikotomisinde düşünce ruhun, yer kaplamanın[225] ise cisim tözünün öz niteliği olarak kabul eder. Oluşturulan bu töz anlayışı, varlığın uzayda geometrik olarak hesaplanmasına yol açan matematiksel kesinliğe giden düşünce imkanını oluşturmuştur. Varlığı mekanize etmek için evrensel dil olan matematiği kullanarak mekanik tasvirlerin önünü açmıştır.[226] Özellikle cismin özünü sertlik, ağırlık gibi şeylerle değil yalnız uzamın oluşturduğunu ifade etmesi, varlığın uzayda matematiksel olarak hesaplanmasını sağlayan kuramın oluşmasını sağlamıştır.[227] Özellikle doğanın fenomenlerini, bazı fiziksel hareket yasaları bağlamında genellemesi, evrenin mekanik olarak tasvir edilmesine neden olduğu öne sürülebilir.[228]Daha sonra Newton doğa fenomenlerini genel bir yasaklılıkla ifade ederek bu düşünceyi radikal bir noktaya taşımıştır. Descartes bütün önermeleri, bilgileri matematiksel bir kesinliğe dönüştürmenin yöntemini vererek cebir ve geometride mevcut sayı ve imler dizgelerinin de şekillendirilip tek bir forma sokulması zorunluluğuna inanmıştır.[229] Bu sayede varlık uzayda analitik geometri düzleminde tasvir edilmiştir. Bu tasvir doğayı mekanize etmenin sistematize edilmiş matematiksel bir tasviridir.

---

[221] Cottingham, *Descartes Sözlüğü*, 13.
[222] Hünler, *Dört Adalı (Bir Kıtalı)*, 139.
[223] Descartes, *Felsefenin İlkeleri*.
[224] Stanley M. Honer vd., *Felsefeye Çağrı: Sorunlar ve Seçenekler*, çev. Hasan Ünder (Ankara: İmge Kitabevi, 2003), 145.
[225] Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, 98.
[226] Stephen Gaukroger, *Descartes: An Intellectual Biography* (Oxford: Clarendon Press [u.a.], 2002), 146.
[227] Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, 118.
[228] Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, 138.
[229] Tom Sorell, *Descartes*, çev. Gür Hakan (İstanbul: Dost Kitabevi Yayınları, ts.), 31.

> "Descartes'ın doğası baştan aşağı mekaniktir; bu doğa basınç ve çarpma yasalarına göre işleyen bir makine gibidir ve bu doğa içinde asıl gerçek "yer kaplama" ile "yer değiştirmedir", yani uzay ile bunun içindeki hareketlerdir. Temel gerçekler bunlardır, geri kalan bütün olaylar hep bunlardan türerler, bunlara bağlıdırlar. Descartes'ın bu mekanist doğa tasarımı, Renaissance'tan beri oluşan, Galilei'de kesin bir adım atan (Galilei de hareketi de doğa gerçeğinin temel olayı yapmıştı) bir doğa anlayışının sürüp gitmesi, bunu metafizik ile bir temellendirme denemesidir."[230]

Kepler ve Galileo ile başlayan, Descartes ile sistematize edilen mekanizm düşüncesi Newton da kurulu saat düzeneğiyle tasvir edilir. Bu evren kurallı şekilde çalışan çarklardan oluşan bir otomat veyahut makine tasviriyle anlatılır. Özellikle Galileo'nun uzayı matematikle ifade etmesi evrenin mekanik olarak tasvir edilmesinde önemli bir dönüşümdür. Bu önemli dönüşümden etkilenen Descartes[231] kendi mekanik düşüncesine uygulamıştır. Bu perspektifte evrenin işleyişi tıpkı çarklarla işleyen bir saatin kurallarının keşfiyle, hareketlerinin öngörülebilir oluşu gibi gezegenlerin de bu düzlemde deterministik yasalar altında yerleri keşfedilip hareketleri öngörülebilen bir makine-evren tasarlanmıştır. Sadece cansız varlıklar için değil, organik olarak tanımlanan varlıklar için de aynı deterministik yasalar varsayılarak, canlıların küçük birer makine olduğunu kabul edilmiştir. Bu mekanik okumalar ile hayvanların ve bitkilerin dahi birer küçük makine olarak tasavvur edilip okunması sağlanmıştır. Bu sebeple Descartes beta makine, teorisiyle hayvanların dahi birer otomat olduğu düşüncesini öne sürmüştür. Hayvanların eylemlerini tıpkı makineler gibi önceden öngörülebilir hareketleri olduğunu söylemiştir. Bu örneği her yıl uyumlu olarak hareket eden ve uygun yerlere yuva yapan kırlangıç kuşları üzerinden temellendirir. Böyle yaparak belleklerinin tam bir saat gibi çalıştığını öne sürmesi felsefi mekanik düşüncenin oluşmasını sağlamıştır.[232]

Descartes'ın Tanrının varlığını ispatlamak için geliştirdiği ontolojik argüman delili son derece rasyonel bir anlayışla tesis edilmiştir. Bu anlayışta görüleceği üzere Descartes, zihindeki idealardan hareketle Tanrıyı ispat etme yolunu seçerek, klasik vahiy ve kutsal kitabın öğretilerinden farklı bir anlayış tarzı benimseyerek bu ispatlamayı

---

[230] Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 239.
[231] Alexandre Koyré, *Yeniçağ Biliminin Doğuşu*, çev. Kurtuluş Dinçer (İstanbul: Ara Yayıncılık, 2000), 170.
[232] Douwe Draaisma, *Bellek Metaforları*, çev. Gürol Koca (İstanbul: Metis Yayınları, 2007), 105-106.

gerçekleştirmeye çalışmıştır. Modern düşünce ve bilimde, mekanik evren fikrini tasvir ettiği, zihin dünyasının oluşturduğu Tanrı tasavvuru ve ispatlaması ancak bu şekilde yapılır.[233]

Descartes felsefesinde insan, büyük özveri ile çalışan bir makine olarak tasvir edilir. Canlı ve ölü insan arasındaki farkı, kurulu sistemi bozulmuş olan ile düzgün kurallı bir şekilde çalışan saate benzemektedir.[234] Bu analoji, insanı kurallı işleyen çarklı bir otomata indirgeyecek olan paradigmanın önemli söylemidir. Antik Çağların doğa filozofları, Roma filozofları ve Rönesans Çağı düşünürlerin epistemik katkılarıyla Descartes tarafından sistematik hale getirilen bu düşünce, doğayı mekanik olarak betimlemeyen bir düşüncedir. Doğa, eski çağlarda varsayılan organik bir yapıya sahip olmaktan ziyade, çarklarla çalışan devasa bir makineye benzetilmiş, canlılar da küçük birer otomat olarak kabul edilmiştir. Bu düşünce önemli alanlarda etkiler yaparak canlılık betimlemelerini ayrı bir noktaya taşımıştır. Doğanın bir makine olduğu kabulünden hareketle, bu makinenin çalışma prensipleri çözülerek anlaşılacak ve toplanan verilerle tabiata hükmetmeye yönelik kullanılacak, bu mümkün değilse hareketleri, olayları önceden tahmin edilerek ona karşı tedbirler alınarak egemenlik altına alınmış olacaktır. Bu makinenin hareketlerinin deterministik olarak çıkarsanması, hareketlerinin formülleştirilmesi ile eylemlerini öngörmek daha da basitleşecek, bu sayede ona egemen olmak daha da kolaylaşacaktır. Galileo ve Newton gibi dâhilerin bu anlayışın oluşmasında bilimsel tarafı oluştururken Bacon ve Descartes felsefi olarak bu düşüncenin oluşmasını tamamlamıştır. Descartes'ın felsefi mekanizm fikrinin epistemolojik oluşumu için gerekli zemini hazırlaması ve ontolojik dönüşümü sağlamasında etkili olan temel neden, onun zihni ve insanı dönüştürücü bir faktör olarak kullanmasıdır. Bu yaklaşım, hümanist bilim anlayışlı paradigmaların bir neticesi olarak modern düşüncenin kurucu ilkelerinden biri haline gelmiştir. Doğanın mekanistik bir yapı olarak tekrar inşa edildiği, insanı, doğanın hâkimi olarak konumlandırıldığı tabiat

[233] Descartes, *Metafizik Üzerine dDüşünceler*, 91.
[234] Copleston, *Felsefe Tarihi Descartes*, 4/147.

anlayışı tasarlanmıştır. Bu düşüncede zihin, insanın bir tözü olarak yönetici konumundadır.[235]

2.5. Newton'da Matematiksel Devrim

Doğanın mekanik yasalarla açıklanması Newton'da matematiksel olarak tasvir edilir. Bütün hareketler, gezegenlerin eliptik hareketleri Newton mekaniğinin keşfedilmesiyle matematiksel olarak temellendirilir. Kısacası, Galileo deneyi, matematiksel teorilerin ispatı noktasında, etkin bir şekilde kullanarak doğanın formülize[236] edilerek izahının sağlaması yönüyle, mekanistik bir düşünce karakteristiğine sahiptir.

Kopernik ve Galileo ile başlamış devrimlerin tamamlayıcısı olan Newton, bilim için devrimsel bir role sahiptir. Newton hareket eden cisimlerle ilgili o güne dek ifade edilmemiş matematiksel bir kesinlikle izahlar yaparak, fizikçilerin ve astronomların eksik, hatalı bıraktığı noktaları tamamlayarak[237] evrenin mekanize edilmesinde epistemolojik zeminin tamamlanmasını bilimsel olarak gerçekleştirmiştir.

> "Kartezyen rüyayı gerçekleştiren ve Bilimsel Devrimi tamamlayan adam, Galileo'nun öldüğü yıl olan 1642 de İngiltere'de doğan Isaac Newton oldu. Newton mekanistik doğa anlayışının tam bir matematiksel formülasyonunu yapmayı başardı ve böylelikle Copernicus ile Kepler, Bacon, Galileo ve Descartes'in çalışmalarının muazzam bir sentezini yapmayı başardı."[238]

Bu düzlemde matematiksel bir dil kullanarak deneycilik kültürünü geliştirmiş, bilgi elde etme metoduna Bacon'un metodunu yerleştirmiştir.[239] Newton, 'Optik' kitabının girişinde ışığı ön savlarla açıklamanın yöntem olmadığını, yönteminin akıl ve deneyler yoluyla tanıtlama olduğunu söylemiştir.[240] Newton, akıl ve deneyden hareketle doğal olguları açıklamış ve bunları matematiksel dille ifade ederek doğanın mekanik olarak okunmasında devrimsel değişimler yapmıştır. Newton bu devrim yaratıcı keşiflerindeki arka planı görmek için 'Doğal Felsefenin Matematiksel İlkeleri' adlı eserinde evreni tasavvur etmesinin felsefi temellerinin; yöntemin deneysel, ifade biçiminin ise

---

[235] Nejat Bozkurt, "Cogito, Öyleyse Descartes 'Descartes Gerçekten Modern Çağın Öncüsü müdür?'" 10 (1997), 120.
[236] Galilei, *İki Yeni Bilim Üzerine Diyaloglar*.
[237] A. Ronan, *Bilim Tarihi*, 389.
[238] Capra, *Fiziğin Tao'su*, 64.
[239] Rossi, *Modern Bilimin Doğuşu*, 239.
[240] Isaac Newton - Aziz Yardımlı, *Doğal Felsefenin Matematiksel İlkeleri (seçmeler)* (İstanbul: İdea Yayınevi, 2016).

matematiksel olduğu görülmektedir. Cisimler hakkında elde ettiğimiz bilgilerin deney yöntemle ancak sağlıklı bilgiler edinebileceğimiz tezini savunarak deney dışında cisimlerin özellikleri hakkında elde dilen bilgilerin kabul edilemeyeceğini anlayışına sahiptir.[241]Bilginin deneysel yöntemle elde edilmesi ve matematiksel olarak ifade edilmesi evreni yeni baştan oluşturma arkhe zeminidir. "Doğal şeyler söz konusu olduğunda görüngelerimizi açıklamak için hem doğru hem de yeterli olandan başka hiçbir nedeni kabul etmeyeceğiz."[242] Bu söylem bilgiyi elde etme noktasında devrimsel bir paradigmanın kabulüdür. Bu paradigma, bilgiyi yeni baştan inşa ederek evren hakkındaki bilgimizi kökten değiştirme potansiyeli taşımaktadır. Newton okültizmi, yadsıyarak mekanik anlayışla matematiksel yasalar altında doğal fenomenleri incelemiş ve bu mekanik okumaya büyük önem vermiştir. Galileo'nun dünyanın bir küre olduğunu açıklaması ile eksik kalan yönlerini matematiksel olarak Newton tarafından açıklanmıştır. Bunu bazı sabiteleri keşfederek formüle etmiştir. F=g(m1m2/r2) formüldeki F çekim gücünü, m1 ve m2 iki kütleyi ve aralarındaki mesafeyi göstermektedir. G değişmeyen evrensel bir kuvvet olan yer çekimini ifade eder. Bu değer, karşılıklı çekimin gezegen ile cismin veya gezegen ile uydusunun, Dünya ile Jüpiter veya yıldızlar arasında olmasına bakılmaksızın sabit kalır. Bu nedenle Newton bir cismin yere düşmesini, med cezir olaylarını, dünya ve ay çekim olgusunu basit bir formülle izah etmiştir. İşte devrimin yaşanacağı nokta tam da burasıdır. Newton'un bu çekim yasası, gezegenlerin yüzeyindeki en ufak cisimlerle gökyüzündeki devasa gezegenlere varana dek bütün cisimlerin kütle çekimsel fenomenlerini açıklamayı amaçlamaktadır. Newton'un, matematiksel izahları sayesinde Galileo'nun gözlemleri matematiksel olarak ispat edilmesiyle modern, mekanik evren modellemeleri oluşturulabilmiştir.

Newton'un matematiksel anlayışla inşa ettiği evren Descartes'ın biçimsel olarak inşa ettiği evrensel bilim anlayışından farklı bir anlayış değildir; geliştirdiği metodoloji ise Bacon'dan alınmıştır. Geliştirdiği kozmolojik anlayışta, doğa dünyasının uzam, şekil, sayı, devinim ve durgunluk taşıyan bir dünya olduğunu ifade eden, Kepler'in kuvvet tasarımı ve Gilbert'in cisim ile cisim arasındaki evrensel çekim teorisiyle biraz

[241] Newton - Yardımlı, *Doğal Felsefenin Matematiksel İlkeleri (seçmeler)*, 70.
[242] Newton - Yardımlı, *Doğal Felsefenin Matematiksel İlkeleri (seçmeler)*, 76.

değiştirilmiş olan Galileo'nun kozmolojik anlayışından farklı bir şey değildir. Newton bu evreni, tabiatı Galileo gibi Tanrı'nın yarattığı ve insanların, duyarlı yaratıklar olarak yapabildikleri ölçüde, kendisinde taşımadığı koku, renk ses gibi özelliklerle donattığı bir makine olarak görür.[243] Matematiksel formüllerle tasvir edilen bu evrenin; 18. yüzyıl mühendisleri tarafından şematik olarak gösterilen otomat modellemelerinin yapılması, bu düşüncenin evreni, modern mekanikçi düşünce düzleminde konumlandırdığı yer, net bir şekilde anlaşılmaktadır. Ereksellikten koparılan evren, pragmatik kaygılar düzleminde insanın tahakküm nesnesi haline getirilerek ontolojik bir kopuş yaşamıştır. Böylece Aristoteles'in ay üstü kusursuz, ay altı oluş-bozuluş anlayışı yıkılarak, evrenin her yerinde yasaların aynı şekilde işlediğini ispat edilerek, Aristoteles kozmolojisi yerini mekanik bir saat gibi işleyen, formüllerle izah edilen determinist bir evren tasvirine bırakmıştır. Bu evren anlayışı, Tanrının müdahil olmadığı, buyruğu ve ilkeleri yerine itme, çekme, sürtünme vb. gibi fiziksel kanunların formüllerle izah edildiği ve deterministik bir şekilde işlediği seküler ve hümanist bir evren betimlemesidir. Kısacası, bu evren anlayışı, biçimi mistik ve dinsel argümanlardan uzak, mekanik yasalarla çalışan, varlığın kendisinde nesnelleştirildiği, evrensel ve objektif bir dünyanın kurulmasıdır.

2.6. La Mettrie'nin Mekanik İnsan Tasviri

Aydınlanmacı rasyonalitenin teknik ve fen vasıtasıyla, varlığı nesneleştirerek indirgemeye tabi tutar. Evrenin, doğanın ve canlılığın mekanik süreçlerini keşfederek formüle eden rasyonalite, insanı da bir makineye indirger. Bu noktada, Fransız Aydınlanmasının önemli şahsiyetlerinden olan La Mettrie, hekim kişiliği ile öğrendiği bilgileri Descartes'ten aldığı mekanizm ve Locke'tan edindiği ampirizm ile harmanlayarak, tutarlı bir sistem oluşturması sonucu makine insana giden epistemolojiyi inşa etmiştir.[244] Özellikle Descartes, kan dolaşımının keşfinden sonra hayvanlar üzerinde çeşitli deneyler yaparak onları mekanik bir yapı inşa etmeye çalışır. Bu çalışma felsefi yönünden ziyade, bilim insanı tarafını göstermektedir.[245] Hekim-filozof

---

[243] R. G. Collingwood, *Doğa Tasarımı*, çev. Kurtuluş. Dinçer (Ankara: İmge Kitabevi, 1999), 127.
[244] Cevizci, *Aydınlanma felsefesi*, 258.
[245] Elif Ergün, *Felsefe Ve Sosyal Bilimler Dergisi*, "Ruhsuz Makine: Hayvan", *Felsefe Ve Sosyal Bilimler Dergisi* 29 (2020), 453.

kimliği olan La Matrrie, mekanikçi düşüncelerden oluşan tıp dersleri okutarak bu düşüncesini insan üzerinde uygulamıştı. La Mattrie'deki bu düşünce, Descartes'ten farklı olarak kompleks ve tamamen materyalist olmasıdır. İnsan vücudundaki biyolojik olayları tamamen bir otomatın hareketlerinin işleyişi gibi mekanik olarak izah etmeye çalışmıştır.[246] İnsanı bu derece makine gibi açıklanmasını temelinde, modern felsefe ve bilimin oluşturduğu felsefi altyapı vardır. İnsan, antik çağlarda evrenin bir parçası olarak; yaratılmış şeylerin üstünde bir varlık olarak kategorize ediliyordu. Bu düşünce ufkuna erişimin tarihsel süreçleri elbette Antik Çağlara kadar dayanır. Ancak Descartes'in doğayı bir makine olarak tasvir etmesinden doğan epistemolojik veriler, La Mattrie'de makine insan düşüncesinin inşa edilmesini sağlamıştır. Bu düşünceler Darwin'in canlının biyolojik sürecini indirgeyen açıklamaları ile canlılığın oluşumu ve ilerleyişini mekanik bir süreçmişçesine evrim teorisiyle doğa ve insan okumalarında yer almıştır.[247] Descartes ve Aydınlanma düşüncesinin ürettiği epistemolojik zemin ve gerçekleştirdiği ontolojik değişim ile varlık ve canlılık izahlarının mekanize edilmesi düşüncesi, Felsefi Mekanizm fikrinin modern dünyada hâkim olmasının bir sonucudur. Bu düşüncenin oluşması ve sonraki çağlarda etkili olmasını sağlayan baş filozof Descartes olmuşsa da canlılığı tamamen mekanik bir indirgemeyle açıklayan kişi La Mattrie'dir. İnsanı bir makinenin işleyişi gibi açıklayarak mekanize etmesi, bu düşünceni en radikal göstergesidir. Materyalist bir filozof olan La Mettrie, olgusal ve ampirik alanından fizyoloji, kimya, tıp gibi fen bilimleri bilgi dallarının uzantısı olarak gördüğü felsefeye doğru hareket ederek, geleneksel düalizmi eleştirir ve tinsel tözü reddetme noktasından mutlak materyalizme varır. Ampirizmden hareketle, zihnin tüm bilgilerinin dünyadan bağımsız olmadığını savunarak, ruhun tinselliğini yıkmış ve doğada tam bir devamlılığın olduğunu iddia etmesi, bu düşüncenin epistemolojik temelidir. Hatta La Mettrie'ye göre ruh diye çağrılan şey; aslında entellektüel kapasite ve faaliyetlerinin özü itibariyle, genelde beynin merkezi sinir sisteminin, dar manada ise beynin yapı ve fonksiyonlarına bağlı bulunduğunu öne sürmesi, canlılığı mekanize etmesi anlayışından kaynaklanmaktadır.[248] İnsanın biyolojik durumlarının tamamını,

[246] Draaisma, *Bellek Metaforları*, 105-106.
[247] Teoman Duralı, *Canlılar Sorununa Giriş* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1987).
[248] Cevizci, *Aydınlanma felsefesi*, 260-261.

materyalist zeminde mekanik açıklamalarla tasvir ederek bu düşünceyi radikal bir noktaya taşıması, bu düşüncenin varlığı dönüştürmede etkili olduğunu göstermektedir.

> "Şimdi eğer bana bu doğuştan var olan gücün bedenimizin neresinde bulunduğu sorulursa, onlara bunun apaçık bir bicimde, eskilerin parenchyme diye adlandırdıkları yerde, yani kısımların kendi tözlerinde toplardamar, atardamar ve sinirler tek kelimeyle bedenin tüm örgenlenmesinden yapılan bir soyutlamada yer aldığını ve sonuç olarak, her bölümün kendi bünyesinde, kendi gereksinmelerine göre az veya çok güçlü yaylara sahip olduğunu söylerim. Bu insan makinasının yayları hakkında biraz daha derin ayrıntılara girelim. Bütün hayati, hayvansal, doğal ve otomatik hareketler, bu yayların eylemleriyle gerçekleşirler. Beklenmeyen bir uçurum karşısında korkuya kapılan bir beden mekanik bir şekilde geriye çekilmez mi? Göz kapakları bir darbe tehdidi karşısında yine aynı şekilde kapanmazlar mı; gündüz vakti, göz bebeği retinayı korumak için daralmaz ve karanlıkta eşyaları görebilmek için genişlemez mi? Kışın, soğuğun damarlara girmesini önlemek için derinin gözenekleri mekanik bir şekilde kapanmazlar mı? Mide, zehir, bir miktar afyon, tüm kusturucularla vs... tahriş edildiğinde kalkmaz mı? Yürek, atardamarlar, kaslar uyanık durumda olduğu gibi uyku sırasında da kasılmazlar mı? Akciğer sürekli olarak işleyen bir koruk vazifesini görmez mi? Rektumun, sidik torbasının tüm büzücü kasları mekanik bir şekilde işlemezler mi? Yürek tüm diğer kaslara oranla daha kuvvetli bir şekilde kasılmaz mı?(") Dikleştirici kaslar erkeklerde, hayvanlarda ve hatta bu organın birazcık olsun tahrik edilmesiyle sertleşme yeteneğine sahip olan çocuklarda dahi penisi dikleştirmezler mi? Burada belirtmeliyiz ki, bu olay henüz az tanınan bu organın içerisinde anatominin getirdiği bilgilere rağmen henüz iyi açıklayamadığımız birtakım etkileri yaratan bir yay bulunduğunu kanıtlar."[249]

La Mettrie bu açıklamaları ile insanın bütün fizyolojik hareketlerini tinsel anlayıştan uzak, materyalist zeminde mekanik bir tasvirle açıklaması, mekanizm düşüncesinin ulaştığı en radikal noktadır. Bu düşünce ile insan, organik bir canlı olmaktan ziyade bir makine gibi izah edilmiştir. İnsanın her hareketi, her psikolojik hali, eylemleri ve biyolojik faaliyetleri mekanistik bir anlayışla izah edilmiştir. Bu noktadan sonra insanın eski düzlemde; tinsel anlayışlar ile okunması mümkün olmadığı için modern okumalar ekseninde yeniden inşa edilerek başka bir dönüşüme tabi tutulmuştur. La Mattrie bu noktada insan anatomi ve fizyolojisini Descartes'çi mekanizm ve Locke'çu ampirizm düzleminde yeniden inşa etmiştir. Bu düzlemde modern bilim ve felsefe kurulduktan sonra klasik doğa ve insan okumaları yerini mekanik okumalara bırakmıştır. Mekanizm

---

[249] De Le Mattrie, *İnsan Bir Makina*, 58-59.

fikri 17. Yüzyılda oluşmakla beraber modernite bu kavramı daha ileri bir noktaya taşımıştır. Bu düşüncenin insanı nasıl betimlediği açık bir şekilde gösterilmektedir. Bu konuda insan hareketlerinin nasıl okunduğunu apaçık olarak görüyoruz. Bu sistemde oluşan evrimci paradigma, insanın şu anki durumuna evrilmesini kısmen mekanik süreçlerle açıklayarak geleneksel epistemolojiden kopuk bir insan tasavvuru geliştirmiştir.

> "Genellikle dört ayaklıların beyin yapısı ve biçimi insanlarınkine çok benzer. İkisinin de düzeni ve biçimi aynıdır; aradaki temel ayırım, insanın tüm diğer hayvanlardan daha büyük ve kütlesi bakımından daha kıvrımlı bir beyine sahip olmasından ibarettir. İnsana en çok benzeyen hayvanları ise, sırasıyla, maymun, kunduz, fil, köpek, tilki, kedi vd... oluşturur. Bu hayvanlardan da, Lancisi'nin kendisinden sonra gelen ve bu görüşünü pek çok deneyle kanıtlayan de la Peyronnie'den evvel ruhun yeri olarak saptadığı corpus callosum'a bağlı olarak, aynı dereceli analojiye rastlanılmaktadır."[250]

Bu nokta insanın tekamülünü tinsel anlayıştan uzak bir şekilde; ruh anlayışını ise beyindeki bir bölümle açıklayan bu söylem, insanı makineleştiren radikal ve modern bir söylemdir. Sonraki yıllarda bu görüşten transhümanizm ve yapay zekâ gibi önemli düşünceler doğacaktır. Çünkü bu düzlemde insanın biyolojik, fizyolojik ve anatomik bütün bilgileri elde edilerek formülleştirilmeye çalışılmış ve bu sayede insan doğası, tahakküm altına alınabilmesi mümkün olmuştur. Bu fikirden şu sonuca varılması muhtemeldir: İnsan artık sırlı bir varlık olma seviyesinden çekilerek maddeci düzlemde yeniden oluşturularak benzerlerinin yahut daha iyisinin oluşturulması mümkün hale getirilmiştir. Bu düşünce, Transhümanize giden epistemik bir temellendirme olarak kabul edilebilir. Nihayetinde günümüzde insan ve doğa okumaları önemli ölçüde bu noktadan ilerlemektedir. İnsanın, bütün eşyanın fevkinde olması sadece dinsel metinlerde yer almaktadır. Bütün canlılar dinlerin kutsal ruh öğretisiyle okunmayıp, indirgemeci bilim anlayışla mekanik olarak izah edilmesi sonrası canlılar arasında niteliksel bir ayrım yapmanın anlamı kalmamaktadır. İlahi dinlerin öğretilerinde yüce olan ve her şeyin hizmetine sunulması bakımından dünyanın efendisi olan insan betimlemesi, bu düşünce sisteminde dikkate alınmamaktadır. Tinsel anlayışların yerini nedensel anlayışlara bıraktığı bu epistemik zemin, Batı metafiziğinde yeni tasvirlere

---

[250] De Le Mattrie, *İnsan Bir Makine*, 27.

neden olmuştur. Bu tasvirler önemli dönüşümlere neden olmuştur. Pragmatik kaygılar doğrultusunda doğanın ve insanın dönüşümü, bilgisinin elde edilmesiyle gerçekleşmiştir. İnsanın ve doğanın mekanik işleyiş ilkeleri elde edilerek mekanik dönüşüme uğramaları mümkün olmuştur.

2.7. Felsefi Mekanizmin Genel Yapısı ve Özellikleri

Felsefi Mekanizm epistemik ve ontolojik olarak ilkçağlara dayandığını ifade etmiştik. Doğanın içkin nedenlerle, açıklanması ile bu düşüncenin epistemolojik ve ontolojik olarak önü açılmıştı. Özellikle Democritos'un varlığı materyalistik düzlemde parçalarına ayırarak mekanik bir şekilde açıklaması bu iddiamızı destekleyen güçlü bir argümandır. Ancak bu düşünce 17. yüzyıl ile beraber, felsefi ve bilimsel düşünce ekseninde sistematik ve bütünsel bir şekilde inşa edilmiştir.

Mekanizm doğal, biyolojik ve psikolojik tüm fenomenleri fiziki fenomenlere indirger. Bu fenomenleri materyalist düzlemde maddi süreçlerle izah etmeye çalışır. Aynı zamanda canlı ve cansız doğa arasında keskin bir ayrım yapmaz. Fiziksel, kimyasal, biyolojik, gibi pek çok alanın olaylarını mekaniğin yasalarıyla tasvir eder. Özellikler hareketlerin değişimlerinin hangi türe ait olduğu fark etmeksizin tüm fenomenleri açıklayabildiğini ifade eder. Mekanizm bu yönüyle materyalizm ile birleşen bir özelliğe sahiptir. Mekanizm sahip olduğu bu tanımı gereği fenomenleri açıklamada vitalizm, finalizm gibi tinsel güçlere atıf yapan felsefi düşüncelerle ters düşer. Bu düşünce varlığı açıklamak için tinsel ve doğaüstü güçleri reddederek mekanik yasalarla izah etmeye çalışır. Bu yönüyle mekanizm, varlığın yada sistemin parçaların karşılıklı etkileşimlerinin amaçlı işlemler yada işlevler ürettiğini ifade eder; ancak bu düşünceye göre bütün ontolojik olarak parçalardan önce gelmez. Bütün parçalar üzerinde herhangi bir nedensel etkisinin de olmadığını dile getirir. Bu yönüyle vitalizme karşı çıkarak varlığın fiziksel ve kimyasal süreçlere tâbi olduğunu söyler. Tarih boyunca ilerleme de ancak modern fizik ve kimyanın metodolojisinin uygulanmasıyla gerçekleşmiştir.[251]

Yapılan bu uzunca açıklama neticesinde Felsefi Mekanizmin genel ontolojik yapısını görmekteyiz. Varlığı mekanik ve deterministik süreçlerle açıklayarak teleolojik

[251] Ahmet Cevizci (ed.), *Büyük Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Say Yayınları, 2017), 1165.

tasvirleri reddeder. Bu yönüyle ereksel öğretileri kabul ermeyerek fenomenleri, hareket ve mekanik yasaların genel ilkleriyle açıklar. Özellikle varlığı açıklarken öz, töz, form gibi kavramları ve öğretileri saf dışı bırakarak daha çok mekanizmanın, hareketlerine, yapısına ve işleyişine dikkat çeker.

Varlığı bilimsel düzlemde mekanik bir yapı olarak ele alan Hobbes, her şeyin fiziksel madde olduğunu, bütün fenomenlerin maddenin hareketleriyle açıklanabildiğini ifade eder.[252] "Varlık, bilgi ve siyaset anlayışını mekanik evren anlayışı temelinde ortaya koyan ve insana ilişkin olanlar da dahil olmak üzere ilgilenmiş olduğu bütün konulara modern bilim metodolojisi ile yaklaşan Hobbes"[253], özellikle *Leviathan* adlı eserinde doğa yasalarını genel hareket yasaları bağlamında açıklar. Bu düzlemde insanı, mekanik yasaların etkisinde eylemde bulunan ve dolayısıyla özgürlüğünü tartışılmaya açtığı bir epistemolojik yaklaşımla açıklar.[254] Ancak varlığı analitik geometri anlayışıyla varlığın mekanik anlayışın felsefileşmesine Descartes yol açar. *Yöntem Üzerine Konuşma* adlı eserinde bu durumu mümkün kılan epistemolojik ve ontolojik dönüşümü sağlar. Özellikle analitik geometriyi kullanarak varlığı uzayda yer kaplayan bir varlık olarak tasvir eder. Bu Kartezyen anlayış sayesinde varlığın mekanize edilmesinin önü açılmıştır.[255] Descartes'ın dünyası hareket ve mekandan ibaret büyük bir makinadır.[256]

Evreni kurulu saat metaforuyla mekanik bir yapı olarak resmeden Newton bu düşüncenin matematiksel olarak ifade edilmesini, doğa yasalarının kanıtlanmış formüllerle açıklanmasını sağlamıştır. Özellikle hareket yasasının fomüle etmesi bu noktada varlığın mekanizasyonunu mümkün kılan önemli bir çalışmadır. [257]

Felsefi Mekanizmin ontolojik tanımından farklı olarak bir de epistemolojik hipotezlerine bakmak bu düşüncenin bütüncül bir şekilde anlaşılmasına olanak sağlayacağını umuyoruz. Bu noktada mekanizmin doğayı kontrol altına alarak

---

[252] Bryan Magee, *Felsefenin Öyküsü*, ed. Füsun Demir, çev. Bahadır Sina Şener (Ankara: Dost Kitabevi, 2010), 78.
[253] Bayram Ali Çetinkaya vd. (ed.), *Antikçağ Yunan Düşüncesi & Ortaçağ Düşüncesi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2017), 930.
[254] Thomas Hobbes, *Leviathan,* çev. Semih Lim (İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2007).
[255] Bryan Magee, *Büyük Filozoflar*, çev. Ahmet Cevizci (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000), 70.
[256] Ali Osman Gündoğan, "Descartes'ta Mekanizm", *Felsefe Dünyası* 16 (1995), 50.
[257] Isaac Newton, *Doğal Felsefenin Matematiksel İlkeleri (seçmeler)*, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınevi, 2019).

tahakküm etme fikrinin Bacon'un deneysel ideolojisinden kaynaklandığını ifade etmeliyiz. Bacon doğanın genel ilkelerinin formüle edilerek egemenlik altına alınmasını savunmuştur. Bu sayede insan doğayı kendi istek ve ihtiyaçlarına göre kullanması mümkün olmuştur. Yöntemi deneysel olması ve bilgiye erişmede tümdengelim yerine tümevarım metodunu savunmasıyla varlığın bilgini elde eder ve doğayı insanın egemenliği altına almaya çalışır.[258]

Galileo ise bilimsel yönteminde gözlemi ve deneyi benimsemesi evrenin mekanizasyonuna ciddi katkıları olmuştur. Özellikle dairesel hareketleri açıklamak bazı veriler elde etmeye çalışır. Elde ettiği verilerle gezegenlerin hareketlerini açıklamayı hedeflemiştir. Bu çalışmaları neticesinde evrenin mekanik olarak açıklanmasına giden epistemik varsayımların oluşmasını sağlamıştır.[259] Ancak bu yasaların matematiksel kesinlik ile ifade edilmesini sağlayan Newton olmuştur. Evrenin matematiksel bir kesinlikle ifade edilmesinden sonra modern anlamda evrenin mekanik bir yapı olarak tasvir edilmesi mümkün olmuştur.

> "Salt dilsel analiz ve mantıki tutarlılığı, doğru bilginin anahtarı sayan Aristotelesçi çerçeve içinde kalınarak artık ivme, çekim, kuvvet, boşluk gibi fizik sel olguların açıklanamayacağını fark eden Newton, bu tür olguların tasviri ve analizinde o güne kadar daha çok pratik amaçları için kullanılan ve doğa felsefesindeki önemi henüz yeterince anlaşılamayan deneyin ve matematiğin imkan ve araçlarını devreye soktu."[260]

Bu sayede fenomenleri formüle ederek tasvir etmesi mekanizme giden radikal bir çalışmadır. Matematiğin imkanları sayesinde varlık mekanize edilerek tahakküm altına alınmaya çalışılmıştır.

Mekanizmin metafizik temellerini de ele almak daha doğru olacaktır. Bu noktada maddeyi küçük atomlardan oluştuğunu ve bu atomların hareketiyle açıklanabildiğini ifade eden materyalistik karaktere sahiptir. Hatta mekanistik dünya görüşü ve atomculuğun yeniden canlanması ile tarihin önemli bilimsel devrimlerin oluşmasını sağlamıştır. Varlığa yakından bakarak parçalarına ayırarak, ya da uzaktaki gezegenleri yaklaştırmak bütüncül bir kozmolojik tasvirin yapılması bu devrimlerin en

---

[258] Francis Bacon, *Novum Organum*, çev. Sema Önal (İstanbul: Say Yayınları, 2012).
[259] Galileo Galilei, *İki Yeni Bilim Üzerine Diyaloglar*, çev. Yasemin Çevik (Ankara: Elips Kitap, 2011).
[260] Çetinkaya vd., *Antikçağ Yunan Düşüncesi & Ortaçağ Düşüncesi*, 1005.

önemlilerindendir. [261] Çünkü bu devrimler neticesinde varlığa bakışımız ve onunla kurduğumuz ilişki kökten değişmiştir. Varlığın hareketlerini, değişimlerini mekanik hareket kanunlarıyla açıklayan Felsefi Mekanizm deterministik bir anlayışa sahiptir. Çünkü determinizme göre "doğanın nedensel yasalara tabi olduğu ve evrende hiçbir şeyin nedensiz olmadığı düşüncesi"[262] vardır. Mekanizm, doğada determinizm varsayımıyla hareket eder. Hatta bu noktada Newton'un mekanistik-deterministik[263] doğa tasarımı saat gibi çalışan bir düzenek gibi çalışmaktadır. Bu durum Tanrının varlığına karşıt olmamakla beraber, O'nun evrene müdahalesine yer vermeyen[264] metafizik bir anlayışın gelişmesine neden olduğunu söylemek mümkündür.

Laplace'nin meşhur çalışmasının Tanrıya gerek bırakmayacak derecede deterministik ve mekanistik olması bu durumu güçlendirmektedir. Aynı zamanda bu düşünce karmaşık olayları basite ya da teke indirgeyici bir anlayışa sahiptir. "XVIII. yüzyılın ilk döneminde yaygınlaşan mekanistik dünya görüşü, insanın kendinden emin aklının bütün fenomenleri ve problemleri en nihayet mekaniksel açıklamaya indirgeyebileceğini savunur."[265] Doğa fenomenlerinin mekanik hareket yasalarına indirgenmesi neticesinde genel geçer evrensel yasaların tasviri mümkün olmuştur. Özellikle insanı açıklamak için onu mekanik bir yapıya indirgeyen kişi Descartes olmuştur. Zihin beden-düalizmini oluşturması bu noktada indirgemeciliğin en sert sonuçlarındandır.[266]

> "Hayvanlar ve insan bedeni çarklar ve yaylardan mürekkep bir saat, bir makina olarak düşünülmektedir. "Zira bedenin hareketleri bir takım maddesel parçacıklardan oluşuyordu; o halde [tıpkı maddenin hareketleri gibi] bedenin davranışları mekaniktir ve kesinlikle bilinebilir."[267]

Bu sayede canlılığın hareketlerini öngörmek ve kontrol altına almak mümkün olmuştur. Mekanizmin sahip olduğu indirgemeci ve determinist anlayış sonucunda tahakküm mümkün hale gelebilmiştir. Ancak sahip olduğu bu özellikler tinsel, vitalizm

---

[261] Peter M. Hoffmann, *Yaşamın Kökeni: Moleküler Makineler Karmaşadan Düzene Nasıl Ulaşır?*, çev. Mehmet Ali Döke (İstanbul: Say, 2016), 34-35.
[262] Cevizci, *Büyük Felsefe Sözlüğü*, 465.
[263] Çetinkaya vd., *Antikçağ Yunan Düşüncesi & Ortaçağ Düşüncesi*, 1012.
[264] Ender Helvacıoğlu, "Laplace'ın Denkleminden Napolyon'un Denklemine | Bilim ve Gelecek", 29 Aralık 2018.
[265] Çetinkaya vd., *Antikçağ Yunan Düşüncesi & Ortaçağ Düşüncesi*, 1015.
[266] Ali Osman Gündoğan, "Descartes'ta Mekanizm".
[267] Ali Osman Gündoğan, "Descartes'ta Mekanizm", 52.

(dirimselci) ve finalizm[268] gibi pek çok anlayışı dışta bırakır. Özellikle katı deterministik yasaların varlığını varsayan mekanizm Tanrı varlığını ya da müdahalesini büyük ölçüde dışarıda bırakır. Bu yönüyle deistik anlayışların açığa çıkmasına neden olur.

Mekanizmin doğa, toplum ve insan üzerinde nasıl uygulandığını görmek konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayabilir. Bu konuda var olanı hareket üzerinde kurgulayan bu düşünceni arkhesi hareket olarak kabul edilebilir. Evreni hareket üzerinde tasarlayan bu düşünce, hareketin mekanik yasalar tarafından öngörülebilmesi sayesinde doğanın kontrolünü ve kullanımını mümkün kılmıştır. Doğa artık öngörülebilen devasa bir makineden ibaret olarak kabul edilir ve bu düzlemde tabiatla ilişki kurulur. Kurulan bu ilişki üzerinden tabiata muamelede bulunuruz.

Mekanizm düşüncesinin insan üzerine uygulanışı ise Descartes'in zihin-beden düalizmi üzerinden kurduğu mekanik canlı tasviridir. Özellikle insan tasviri de mekaniktir. Bu tasviri daha radikal bir noktaya taşıyan Le Mettrie ve Boyle'dir.[269] La Mettrie makine insan tasviri Fransız materyalizmin ulaştığı radikal bir mekanik insan tasviridir.[270] Aynı durumu insan ve topluma uygulayan Hobbes mekanik tasvirler ile insanı ve toplumu açıklar. Özellikle devletin gerekliliği ve oluşumunu mekanik yasalar çerçevesinde izah eder. Toplumu mekanik bir yapı olarak bizlere sunar.[271] Mekanizmin insana ve topluma uygulanması neticesinde bir tahakküm açığa çıkar. Bu tahakküm pek çok krizin açığa çıkmasına neden olması nedeniyle eleştirilebilir. Özellikle insan özgürlüğünü, Tanrı kavramlarını dışlaması nedeniyle anlam problemlerine yol açabildiği görülmüştür. Ancak doğanın öngörülmesi neticesinde doğal felaketlere karşı önlem almayı sağlaması

---

[268] Fiziki dünyadaki bütün olaylarda bir amacın bulunduğunu, doğada hiçbir şeyin boşuna olmayıp, her varlık
ve olayın bir amaca göre meydana geldiğini, doğada bir amaçlılık, ereklilik bulunduğunu savunan akım. "Bkz. Cevizci, *Büyük Felsefe Sözlüğü*, 715."

[269] Luc Ferry, *Transhümanist Devrim*, çev. Kağan Kahveci (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023).

[270] Lulien Ofray De La Mattrie, *İnsan Bir Makina*, çev. Ehra Bayramoğlu (İstanbul: Havass Yayınları, 1980).

[271] Hobbes, *Leviathan*

, insanın can güvenliğinin artması önemli bir avantajdır. Özellikle tıp noktasında insan sağlığının ve ömrünün iyileştirilmesi bu noktanın en önemli kısmıdır.[272]

Sonuç olarak Antik Yunan ile başlayan doğanın içkin nedenlerle açıklanması önemli bir değişim olarak görülebilir. Bu değişim insanın doğaya bakışını ciddi anlamda değiştirerek 17. Yüzyılda açığa çıkacak olan mekanizm fikrine kapı araladığı söylenebilir. Orta Çağ'ın kozmolojik çalışmaları bu fikrin önemli kilometre taşlarıdır. Ancak 17. Yüzyıl bilimi ve düşüncesi mekanizm fikrini, felsefi ve matematiksel olarak inşa etmiştir. Bu fikir varlığa bakışımızı önemli ölçüde değiştirerek varlığın dönüştürülmesine neden olmuştur. Varlık insanın hizmetine sunularak yeniden konumlandırılmıştır. "She" olarak tasvir edilen doğa artık "it" olarak tasvir edilmiştir.[273] Doğanın bir parçası olan insan artık doğaya istediği muameleyi gösterebilmektedir. Doğa ihtiyaçların kaynağı, meta birikimi için sömürülen bir laboratuvar nesnesi, insanların konforunu sağlamak için dönüştürülen şeylerin konumuna indirgenmiştir. İnsan artık sadece var olmak için değil, refah ve eğlence için kullanılan bir nesne olarak kullanılır.

Elde ettiğimiz veriler ve ortaya koyduğumuz düşünceler sayesinde Felsefi Mekanizmin tanımı, özellikleri ve genel yapısı ortaya konmuştur. Bu sayede mekanizmin, daha bütüncül ve sistematik olarak anlaşılmasını umuyoruz.

---

[272] "Tuğşat GÜZELOĞLU | FCR YAYIN" (Erişim 14 Ağustos 2024).
[273] Leo Strauss, *Politika Felsefesi Nedir?*, çev. Solmaz Zelyüt (İstanbul: Paradigma, 2000), 5.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FELSEFİ MEKANİZM'İN KRİZİ VE MODERN SONRASI PERSPEKTİFLER

Aydınlanma ile tam olarak oluşan ve uygulanan mekanizm fikri, evren, tabiat ve canlılık gibi pek çok alanı insanın pragmatik amaçları için hâkimiyet altına alarak kullanan bir nesneye indirgemiştir. Antikçağlardan Orta Çağ'a uzanan süreç boyunca tabiat, ereksel anlayışla canlı, uyum içinde yaşanılması gereken bir varlık olarak tasvir edilmişti. İnsan aklı, evrendeki ilahi düzeni, iyiyi ve erdemli davranışları anlamak ve uygulamak için bir araç olarak kullanılırdı. Aydınlanma ile geliştirilen rasyonalite bağlamında bazı önemli kavramlar, indirgemeci bir bakış açısıyla dönüşüme uğramıştır. Bu indirgemeci bakış açısıyla betimlenen fenomenler, insanın doğayla ve canlılıkla kurduğu ilişkiyi yeniden oluşturmasına neden olmuştur. Kurulan yeni metafizik, doğa, insan ve canlılık gibi alanları insanların en yüksek pragmatik amaçları için kullanılması gereken nesneler olarak görmektedir. Aydınlanmacı perspektifle, mekanik olarak ele alınan fenomenlerle kurulan yeni ilişkiler bağlamında bazı krizlerin doğduğunu görmekteyiz. Özellikle doğanın hâkimiyet altına alınması gereken bir varlık olarak görülmesi, bu krizlerin başında gelmektedir. İnsanın doğasını bile keşfederek hükmetmeye çalışan bir ideoloji olarak mekanizm fikri, bazı sorunların oluşmasına neden olmaktadır. Oluşan bu metafizik, kapitalizmin ekonomik kaygıları için önemli bir epistemoloji kurarak doğayı kullanmak ve dönüştürmek noktasında bazı önemli değişimleri ortaya koymuştur. Bu yönüyle mitlerin söylemlerinden kurtulmaya çalışan insan, yeni metafiziğin ürettiği dogmalara esir olmaktadır. Modernci paradigma ile gelişen bilimler doğayı kapitalizme bir nesne olarak kurgulamışlardır. Bu yönüyle servet yarışları ve meta birikimi, insanlar için yeni bazı krizlerin doğmasına neden olmuştur. Bu gelişimler uğruna etiğin göz ardı edilmesi, inancın sistem içerisinde doğan epistemolojiler ile otomatik olarak devre dışı kalması ciddi problemlere yol açmıştır. Kant bu noktada doğan inanç krizleri için yeni bir epistemolojik anlayış geliştirmiştir. İnanç için bilgiyi sınırlandırması[274] doğan krizi

[274] Kant, *Seçilmiş Yazılar (Saf Aklın Eleştirisi)*, 143.

çözmeye çalışmasının bir sonucudur. Kant bu krizleri çözmek için yeni bir epistemoloji kursa da her alana sirayet eden Felsefi Mekanizm fikri, pek çok disiplini etkileyerek yeni kuramların oluşmasında etkileri olmuştur. Darwinizm ile canlılık[275], Marksizm ile insanların emeğe olan yabancılaşması,[276] Pozitivizm ile tarihin olguculuk bağlamında yeniden yazılması ve Freud ile insan psikolojisinin rasyonel indirgemeci anlatılara göre yapılması, mekanizmin dolaylı olarak etkilediği bazı düşünceler olarak görülebilir.

3.1. Kant'tan Fenomenolojiye: Bilginin Sınırlarının Yeniden Çizilmesi

Hegel'e göre Aydınlanmanın zirvesi olan Kant [277] Aydınlanma ile başlayan katı rasyonalizmin her alanda tutarlı izahlar yapamaması neticesinde yaşanan inanç ve ahlak krizine çözüm bulabilmek için yeni bir epistemoloji inşa etmeye çalışmaktadır. Orta Çağ'ın önemli bazı izlerini modern felsefeden silen Kant, kendinden önceki deneyimci okulla rasyonalist okulun öğretilerini birleştirerek, bilim ve ahlakın temel yasalarını ve öznel ilkelerini ortaya koyar. Hümanist karakterli felsefesinde ilahi bir yardım olmadan hayatın bazı ilkelerini bilinebileceğini ileri sürer. Yaptığı bu sentez ile Aydınlanmayı üst noktasına taşır. Kant'ın Aydınlanmacı yönünü gösteren en iyi tarafı, bilimsel bilgiyi mümkün kılmaya çalışan bir filozof olmasıdır. Bu noktada bilimi temellendirme amacındadır. Aydınlanma Felsefesinin bazı düşüncelerini eleştirel bakımdan ele alarak insanın neyi bilip bilemeyeceğini ortaya koyarak, metafiziğe karşı bir tavır alır ve eski metafizik anlayışları önemli ölçüde eleştirir. Çünkü rasyonalistler, aklın tam olarak neyi bilip bilemeyeceğini analiz etmeden, duyu dışı alanın bilgisini mümkün olduğunu iddia ederek yanılgıya düşmüşlerdir.[278] Kant, Karşıt Aydınlanma ya da Aydınlanma içi eleştirel bir düşünce sistemi inşa ederek ortaya çıkar. Kitaplarının isimlerinden bu açıkça görülebilir.[279] Kant, felsefenin girdiği çıkmazı Hobbes'un mekanistik dünya yorumunun doğrulanması sonucunda ahlaka ve tanrıya yer kalmadığını görmektedir.[280] Özellikle materyalist Fransız Aydınlanması La Mettrie'nin "Makine İnsan" çalışması,

---

[275] Teoman Duralı, *Canlılar Sorununa Giriş* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1987).
[276] Karl Marx, *Kapital*, çev. Alaattin Bilgi (Ankara: Sol Yayınları, 1993).
[277] Jürgen Habermas, *The Philosophical Discourse of Modernity: Twelve Lectures*, çev. Frederick Lawrence (Cambridge: Polity Press, 2007), 23.
[278] Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, 429-430.
[279] Robert B. Pippin, *Modernism as a Philosophical Problem: On the Dissatisfactions of European High Culture* (Malden, Mass.: Blackwell, 1999), 45.
[280] Cevizci, *Aydınlanma felsefesi*, 439.

insan özgürlüğünü nasıl yok ettiğini fark eder. Bu düşüncede Aydınlanmanın bilimsel rasyonalitesinin ahlaki ilkeleri tam olarak nasıl temellendirebileceği açık değildir. Bu noktada Kant, ahlaki ilkelerin mekanikçi düzlemde oluşmuş bilimsel zeminde mümkün olmadığını görür. Kant buna eleştirel bir tepki ortaya koyarak, ahlaki yargı için bilimsel akıldan bağımsız olan sağlam bir temel amaçlayan bir strateji geliştirir. Onun saf aklın eleştirisi, bilimsel rasyonalite ya da anlama yetisinin radikal söylemlerine ahlak ve dinin iddialarını reddetmek değil, inanca kapı açmak için bir sınır belirler. [281] Kant bu noktada bilginin sınırlarını yeniden çizerek, ahlak, Tanrı ve ölümsüzlük gibi alanları temellendirmeye çalışır. Kant bilimsel bilginin sağlam bir bilgi olup olmadığını, sonucuyla ölçer. Bilim vardığı bazı sonuçlarda çıkmaza düşmekte ya da yöntemlerinde çelişkiye düşmektedir. Bu çelişkiyi düzeltmek için yöntemini değiştirmeye çalışmaktadır.[282] Bu noktada Kant, zihnin iki farklı düşünme biçimi olan "Verstand" gibi deneysel bilgiyi mümkün kılan ve "Vernunft" gibi ilkeleri oluşturan, Transendental idealizmi temellendiren akıl biçimlerini oluşturur.[283] Kant, bilgilerimizin deneyden kaynaklandığının söyleyerek ampiristlerle bir noktada buluşsa da bunu sahip olduğumuz bütün bilgilerin kaynağı olarak görmez. Bu noktada deney öncesi "a priori" ve deney sonrası " a posteriori" olarak bilgilerimize kategorize eder. A priori bilgiyi, her türlü salt deneyden bağımsız kabul eder. Bu bilgi, deneyden değil, aklın zorunlu olarak çıkarsadığı ilkelerle ifade edilebilir.[284] İşte bilgiyi mümkün kılan ilkelerin bilimi aştığını öne sürerek bu ilkeyi bulmanın gerekli olduğunu söyler.[285] Bu noktada deneyin bize vermeyeceği bazı bilgiler vardır. Bu apriori bilgiler sayesinde deneysel sentetik bilgilerin elde edilmesi mümkün hale gelmiştir. Kantta teorik bilgilerin temelinde sentetik A apriori bilgiler bulunur. Matematiksel bilgileri sentetik olarak kabul ederken, teorik bilgilerimize temel teşkil ettiğini söyler. Bu sayede, bilginin sınırları belirlenerek temellendirilmesi mümkün hale gelmiştir.

---

[281] David West, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, çev. Ahmet Cevizci - Erdal Kurgan (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2016), 39.
[282] Kant, *Seçilmiş Yazılar*, 130.
[283] Kant, *Seçilmiş Yazılar*, 126-127.
[284] Kant, *Seçilmiş Yazılar*, 153-154.
[285] Kant, *Seçilmiş Yazılar*, 157.

Kant aklı aşması nedeniyle insanın cevap bulamayınca tedirgin olduğu bazı alanlardan bahseder. Akıl ve deneycilik ilkeleri nedeniyle insanların yanlış bilgileri dayanak almaları sebebiyle çelişkiye düştüğü alanı metafizik olarak tanımlayarak buradaki krize çözüm bulmaya çalışır.[286] Kant, bu problemi çözmek için rasyonaliteyi son ufkuna kadar kullanma gayretinde olduğu görülmektedir. İnanca yer açabilmek için bilgiyi sınırlandırması bu noktada rasyonalitenin imkanlarıyla mümkün hale gelmiştir. Kant, metafiziğin bocalamasının sebeplerini analitik ve sentetik yargılar arasında ayrım yapılmadan bir metafizik inşasına gidilmesi olarak gösterir. Bu problemi çözmeye yaklaşan Hume, bazı noktalarda hata ederek probleme açıklayıcı bir model sunamamıştır. Ama Kant, "Saf matematik nasıl mümkündür?" ve "Saf doğa bilimi nasıl mümkündür?" sorularıyla bu alanların imkanlarını sunan cevaplarla metafiziği ve deneysel bilgiyi temellendirmeye çalışır. Kant, Aydınlanmanın metafiziğe alan bırakmadığı yerde, onu rasyonel olarak temellendirmeye çalışır.

> "İnsan aklı yalnızca çok bilme hevesine kapılmadan da özel bir gereksiniminin itmesiyle durmadan öyle birtakım sorulara doğru yol alır ki bu sorular aklın deneyde kullanılmasıyla dolayısıyla deneyden elde edilmiş ilkelerle yanıtlanmaz. İşte bundan dolayı akıl onlardan spekülasyona değil varınca bütün insanlarda gerçekten de her zaman herhangi bir türden bir metafizik olmuş bundan dolayı böyle hep olacaktır."[287]

Bu noktada, "Evrenin başlangıcı var mıdır?" yoksa "Evren öncesiz midir?" gibi soruları cevaplamaya çalışırken, bütün denemelerde çelişkiler mevcut olduğunu söyler. Bu noktada, aklın sınırları belirlenir ve bilgiye güvenle erişebilmek için, ilkelerin belirlenmesi gerektiğini ifade eder. Bu sayede aklın elde ettiği bilgiler genişletilebilir ve temellendirilebilir. Yani insan aklının bulunmadığı hiçbir metafizik geçerli değildir.[288]Aklı, a priori bilgiler mümkün olan yeti olarak tanımlar. Aklın "hangi durumlarda bilgisi genişletilebilir?" sorusunu sorarak sınırlarını genişletmekten ziyade yanılgılardan korunması gerektiğini söyler. Nesneleri kendisiyle değil a priori olarak bilişimizle uğraşan her şeyi transendental felsefe olarak tanımlar. Bu yönüyle, bilimsel bilginin güvenilir temele oturmasını sağlayacak sağlam sınırların çizilmesi gerektiğini

---

[286] Kant, *Seçilmiş Yazılar*, 121.
[287] Kant, *Seçilmiş Yazılar*, 167.
[288] Kant, *Seçilmiş Yazılar*, 167-169.

ifade eder. Transendental felsefe bir bilim idesidir. Katıksız aklın bütün ilkleridir.[289] Bu ilkeler sayesinde bilgiyi temellendirmeye çalışır.

> "Ancak, daha da meşhur olanı, Kant'ın, matematikten farklı bir a priori bilgi biçiminin, doğrudan deneyime başvurularak haklı çıkarılamayan felsefi bir bilginin mevcut olduğunu savunmasıdır. Çünkü, iddia ettiği gibi, tüm deneyimin kendisi ancak, deneyimin mümkün olması için başlangıçta ihtiyaç duyduğumuz şeyler aracılığıyla, yani "öznel" koşullarımız, sezgi biçimleri (uzay ve zaman) ve kategoriler (töz veya nedensellik gibi kavramlar) olarak adlandırdığı şeyler aracılığıyla mümkündür. Kant, deneyimdeki tüm sentetik bağlantıların, yargı veya yüklemin temelinin, bu deneyim parçasını şu parçayla birlikte düşünmemizin, deneyimin kendisi olamayacağını göstermeye çalıştı; sanki tekrarlanan deneyimlerdeki düzenlemeleri fark etmenin ("ilişkilendirme"), bu tür sentezi veya bağlantıyı düzenleyen tüm kavramlardan sorumlu olduğu söylenebilirmiş gibi. Esasen, tamamen öğrenilmiş veya deneysel olarak üretilmiş bir birlik modelinde, deneyim öznesinin sürekli özdeşliğini, (bir ifadeyle) olarak adlandırdığı şeyi neden açıklayamayacağımızı göstermeye çalıştı."[290]

Bilgilerimiz salt deneyimden ibaret olmayıp, bu bilgileri elde etmek için zihnin sahip olduğu bazı ilkeleri vardır. Bu ilkeler bilinince neyin bilinip bilinemeyeceği, daha da kesinleşir. Kant böylece bilginin sınırlarını çizer. Bilginin sınırlarının çizilmesiyle artık metafiziğe de alan açılmış olur. Kant'ın inanca yer açmak için bilgiyi sınırlandırması, Aydınlanma rasyonalitesinin yarattığı ahlak ve inanç krizlerini rasyonel bir biçimde çözümler. Problemli olan noumenal kavramları ilkeleri belirleyerek, sağlıklı bir metafizik inşa etme çabasındadır. Kant, aklın idealarını, onun düzenleyici kullanımını hem bilime beslediği olumlu düşüncelerinden dolayı hem de insan varoluşuyla ilgili anlamlandırma çabalarında deneyimi aşan noktalarda anlamlı çözümler sunmaya çalışmak için kullanır. Özellikle bilgilerimiz aşması ve elde edilen bilgilerin sınırlı olması nedeniyle metafiziğin imkansızlığını aşma çalışması bakımından bazı sonuçlara varır. Bu noktada Kant fenomenal ve noumenal dünya arasında bir ayrıma gider. Fenomenal dünyayı olduğu gibi algılamanın mümkün olmadığından hareketle, sadece zihne uyan bazı fenomenlerin bilgisine sahip olunabileceğini öne sürerek bilimin sınırlılığını ortaya koyar.[291] Bu sınırlandırma Tanrı, özgürlük, etik gibi kavramları anlamsızlaştırmaz. Bu noktada inanca yer açan bir epistemolojik dönüşüm olarak

---

[289] Kant, *Seçilmiş Yazılar*, 172.
[290] Pippin, *Modernism as a Philosophical Problem*, 51.
[291] Cevizci, *Aydınlanma felsefesi*, 461-464.

karşımıza çıkar. Bundan sonra Kant metafiziğin bir bilim olmasına karşın önemli eleştiriler geliştirerek din-bilim bağdaştırmasına önemli bir çözüm ortaya koymuştur. Aydınlanma sonrası doğa bilimleri, insan doğasının mekanik olarak betimlemesini mümkün kılan epistemolojik imkânı oluşturması nedeniyle, insanın özgür irade düzleminde eylemde bulunma durumunu daralttığı söylenebilir. Bilimlerin doğayı mekanize olarak tasvir etmesi, Tanrı idesinin imkanını ortadan kaldırmaktadır. Bu yönüyle Kant'ın ortaya koyduğu epistemoloji ile bu kriz çözülerek, etik, ödev, Tanrı gibi kavramları mümkün kılacak bir zemin oluşturulmuştur. Özetle Kant bilimsel bilgiyi temellendirir ve bir bilim olarak metafiziğin imkansızlığını ortaya koyar. Ama Pratik aklın eleştirisi ile ödev etiğini, moral bilimini inşa eder.[292] Kant ahlak bilgisini insanların davranışlarından bağımsız olmak anlamında a priori bir bilgi olarak kabul eder. Bu yönde ahlakı evrenselleştirme bakımından bir kuram geliştirir. Kant'a göre iyi iradeli birey, ödevini bilen, aklın buyruklarını tanıyan iradedir.[293] Kant bütün çağlarda genel-geçer bir ahlak yasası inşa etmesi nedeniyle, etiğin Newton'u olarak görülebilir. Bilimciler her şeyi tek bir teoriyle açıklamaya çalışmanın yanında, Kant'da ahlakı her yerde, zamanda ve koşulda ortaya koyabilecek bir epistemoloji inşa etmiştir.

Kant'a göre deneyim dışı bilginin mümkün olduğunu aktarmıştık. Bu düşüncede, özellikle bazı bilgilerimiz ve ilkelerimiz zihinden kaynaklı ama deneyime dayanmayan özelliğe sahiptir. Bu noktada fenomenal dünyanın bilgisi problemi vardır. Özellikle Husserl fenomenlerin deneyimle elde edilen bilgilerin zihin tarafından işlenmesi sürecinde oluştuğunu ifade ederek fenomenleri analiz eder. Bir kıyaslama yaparsak, Kant transandantal idealizmi savunurken, Husserl ampirizmi fenomenlerin kaynağı olarak görür. Husserl mevcut felsefelerin eleştirilerinde değil fenomenlerin kendisine şeylere yönelmeyi tercih ederek fenomenal alanı analiz etmeye çalışır. [294]

Husserl doğal ve felsefi bilimleri bilimsel ve tinsel olarak birbirinden ayırır. Doğal tinsel bakış, çoğu zaman bize verilen doğal şeye yönelir. Bu noktada bilgiler, çelişkiler ve çatışmazlar düzleminde ele alınarak; çeşitli bilgiler ortadan kaldırılarak tek bir

[292] Cevizci, *Aydınlanma felsefesi*, 465.
[293] Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, 521.
[294] Takiyettin Mengüşoğlu, "Fenomenoloji Felsefesi", *Dergipark*, (ts.), 48.

iddiaya indirgenir.[295] Husserl'a göre doğa bilimleri sürekli yanlışlamalar ve doğrulamalar düzleminde gelişir. Bilgi ve nesne bağlamında yapılan refleksiyonlar neticesinde felsefi bakımdan bazı güçlükler ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak Husserl, bilginin bir giz olarak ortaya çıktığını ifade eder. Doğa bilimleriyle, bilginin sürekli değişmesi sonucunda, bilginin güvenilirliği problemi açığa çıkmaktadır. Bilgi nesneyle nasıl örtüşür? hangi durumlarda örtüşür? soruları önemlidir. Çünkü bilgi, öznenin tecrübesinden ayrıştırılamaz. Varlığın hakikatini ortaya koyan bilgilerin çoğu öznenin tecrübesinin bir sonucudur. Husserl, bilgiyi insan zihninin deneyimsel süreçleriyle yönelimsel ilkeyle açıklar; Kant'ın ifade ettiği gibi kendisinden zorunlu olarak doğan şeyler olarak açıklamaz.[296]

Husserl kariyeri boyunca doğa bilimlerinin bilimsel aklının, özellikle ahlaki ve kültürel değer alanındaki emperyalist yönelimlerine karşı koymaya çalışmıştır. Tüm bilgilerin, doğa bilimlerinin paradigmalarıyla inşa edilmesine karşı çıkar. Husserl, bu noktada bilimlerin evrenselleştirme çabalarında doğan indirgemecilik nedeniyle insan bilimleri güvence altında olmadığını ifade eder. "Husserl'in her türlü doğal bilgiye karşı, felsefe yeni bir boyuttadır ve bu yeni boyut -mecazi anlatımda dile geldiği gibi- eski boyutlarla temel bağlantılara sahip olsa da *yeni,* temelden yeni bir yöntem*,* "doğal" yöntem karşısında [yeni] bir yöntemdir."[297] Husserl, bu noktada temellendirilmiş bir felsefe ve son çözümlemede etik oluşturmaya elverişli bir rasyonalite yorumunun peşindedir. Bu noktada bazı epistemolojilerin yetersizliğine dayanır. Özellikle Kant'ın, fenomenal dünyayı olabildiği şekliyle göremeyeceğimiz epistemolojik öncülünü esas alarak, Kant'ın çözümlerine ikna olmaz. Kant, nesnel deneyim imkanını bilimsel bilgi imkanıyla sınırlandırdığı için Husserl'e göre bilinç ve öznelliğin gerçek katkısını ıskalamıştır. "Öyleyse bilgi yalnız ve yalnız insanın bilgisidir, insan zihninin formlarına bağlıdır; şeylerin kendi doğasına, şeylerin kendisine [ise] ulaşamaz."[298] Kant'ın kendinden şeyler anlayışını çözümleyerek fenomenolojiye yeni bir bakış kazandırır. Husserl, bilmenin öznelliğiyle bilinen içeriği nesnelliği arasındaki ilişkiyi araştırmayı hedeflemektedir. Özne ve nesne kavramlarını klasik rasyonel görüşlerden farklı olarak,

---

[295] Edmund Husserl, *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders*, çev. Harun Tepe (Ankara: BilgeSu, 2010), 13-14.
[296] Husserl, *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders*, 13-17.
[297] Husserl, *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders*, 21.
[298] Husserl, *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders*, 17.

zihnin nesneye olan yönelimsel ilişkisini açıklamak için bilincin doğasını, ayrıntılı bir şekilde ortaya koyar. Bilincin özünü, epistemolojiyi bilme anahtarı olduğu soncuna varır. [299] Husserl, Kant'ın içine düştüğü epistemolojik yanlışları ve doğa bilimlerinin yarattığı krizleri çözme noktasında fenomenleri, zihnin deneyimlerimizi işlemesi bakımından oluştuğunu temellendirmeye çalışır. Çünkü nesnel doğa bilimleri, insanın varoluşsal anlam biçimlerine anlamlı çözümler üretememektedir. Bilimin, insani bağlamından koparılması bu çıkmaza neden olmuştur. Modern bilim her ne kadar doğanın sırlarını ifşalayarak ona egemen olmayı sağlasa da dünyayı bizden gizleme yönelimindedir. Bu noktada felsefeye düşen görevi, bilimle yaşam dünyası arasındaki uçurumu ortadan kaldırmak olarak belirler. Yaşam dünyasının özüne yönelik felsefi analizler sunarak, fenomenolojik yöntemin bu, görevi üstlenebileceğini ifade eder. Onun fenomenolojik yöntemlerinin temelinde transandantal bilinç vardır. Bu bilinç ile teorilerin ötesine gitmeye çalışır. Husserl'in kendinden şeylere geri dönme; felsefe ve bilimden önceki hallerine ulaşma çabası, yaratıcı bir düşüncenin ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu arada felsefeyi eski diyalektikler bağlamında tanımlamak ve tartışmak amacında olmaktan ziyade, felsefeyi bir tavır almak olarak icra eder. Heidegger'de felsefe yorumdan ayrılmaz bir şekilde oluşarak varlığı fenomenal bilinçte yorum düzleminde yeniden yaratarak varlığı bizlere sunar. Yani gerçekleşen anlam vukuflarını yeniden ele alır. Bilimselliğin tini anlamada yetersiz olduğunu ifade ederek ontik olanı ve tarihsel olanı uzlaştırmaya çalışır. Bu noktada var olmanın bir şey için ne anlama geldiğini ifade etmeye çalışır. Bu perspektifle Dasein kavramını "orada olmayı" aynı manada "burada olmayı" ifade kavramı kullanır. Bu nokta var olmak bir yüklem değildir. Dasein varlığı anlamanın anahtarı olarak karşımıza çıkar. Heidegger Batı metafiziğinin nesnelciliğinin meydana getirdiği problemlerine karşı radikal meydan okuyuşu ortaya koyar. Batı metafiziği, dünyayı nesnelliği bize onu arzu etme ve iradeye karşı koyuşu vasıtasıyla iletilir. Bilimsel teorileri, tasvirci anlayışla doğayı yanlış düzlemde bizlere sunar. Heidegger'e göre doğanın bilimsel eksende varlığının ortaya

[299] West, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, 143-151.

konması, varlığın hakikatinin açığa çıkmasına engel teşkil eder. Bundan dolayı varlığın gerçekliği bize yanlış sunulur.[300]

Sonuç olarak, Aydınlanmacı rasyonalitenin oluşturduğu krizlere çözüm bulmak amacıyla bilginin sınırlarını çizen Kant, hem bilimsel bilgiyi temellendiren hem de ahlakı mümkün kılan bir epistemolojik dönüşüm gerçekleştirir. Fenomenlerin bilgisini zihnin kategorizasyonları bağlamında açıklayan Kant, fenomenolojiye giden söylemleri de hazırlar. Bu noktada Husserl, nesnenin bilgisini fenomenler ekseninde yeniden ele alarak farklı bir yönelim gerçekleştirir. Bilgiyi, fenomenleri deneyimden ve zihnin öznel tecrübesinden oluştuğunun söyleyerek doğa bilimlerin oluşturduğu krizleri açıklar. Avrupa'nın içine düştüğü krizi, akılcılığın sona ermesi olarak ifade ederek doğa bilimlerinin her yere yayılımını problem olarak ele alır. Doğa bilimlerine karşı olmamakla birlikte yöntemlerine karşıdır. Husserl'e doğanın fiziki olduğu değerleme ve bilme bağlamında tinsel, ahlaki olan ilkelerin maddi sebepler bağlı olduğu önyargısı vardır. Modern insanlığın krizinden doğalcılığı sorumlu tutar. Çünkü bu doğalcılık felsefesi mekanizm bağlamında doğaya tahakkümü getirerek modern bilimlerin başarıya ulaşmasını sağlamıştır. Ancak bu başarı tinin yok edilmesine ve manevi alanların kuşatılmasına yol açmıştır. Bu noktada insanların özne-nesne düalitesinde bilimsel metodolojik yöntemle araştırmanın insanların gerçek amaçlarına ulaşmasında en ufak bir katkısının olmayacağını söyler. Bu sebeple Husserl, bu krizi ortadan kaldırmak amacıyla, fenomenolojiyi geliştirdiği ifade edilebilir. Doğalcı nesnelliğin üstesinden gelmenin yöntemini, tinin özsel doğasını anlamak için doğru ve uygun metodun oluşturulması olarak ifade eder.[301]Modern batı metafiziğinin doğayı dönüştürmek için ona tahakküm için kullandığı bilim, maddi refah sağlasa da inanç ve etik alanında pek çok anlam krizlerine yol açmıştır. Bu krizler yanlış metodolojiler sonucunda oluşarak doğayı insan egemenliğine alsa da insanın varlıkla kurduğu tinsel ilişkiyi bozması sebebiyle anlam krizlerine sebebiyet vermiştir. İnsanın doğaya maddi, ekonomik çıkarla bakması, ona karşı hesapçı bir tutum sergilemesine neden olmuştur. Tanrının, ahlakın bilimsel metodolojiler ile temellendirilememesi sonucunda doğa bir nesneye dönüştürülmüştür. Bu noktada Kant'ın inanç için yeni bir epistemoloji geliştirmesi ve

[300] West, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, 160-170.
[301] Cevizci, *Thales'ten Baudrillard'a Felsefe Tarihi*, 1115-1116.

Husserl'in bilimsel metodolojilerin oluşturduğu paradigmanın yarattığı krizlere çözüm için fenomenolojik yöntem geliştirmesi Aydınlanmanın ortaya attığı krizlere çözüm bulmak amacıyla ortaya konmuştur.

3.2. Aydınlanma ve Araçsal Rasyonalitenin Temeli

Epistemolojik temelleri antik çağlara uzanan Felsefi Mekanizm, Orta Çağ'da bilimsel paradigmanın değişmesi ile yaşanan göksel gözlemlerin gelişmesi ve bu devrimlerin neticesinde gelişen Felsefi Mekanizm anlayışı, modern düşüncede derin izler bırakarak evreni, doğayı, canlılık anlayışını, tarih okumalarını, sosyolojik izahları, psikolojik analizleri gibi pek çok alanı mekanize ederek köklü bir şekilde değiştirmiştir. Orta Çağ'da Ockhamlı William ile bilimin yapılabilme imkânı doğmuş, Bruno ile kilise içinden kiliseye karşıt rasyonel fikirler ortaya atarak, kilisenin bilime olan baskısı giderek etkisini yitirmesi sonucu bilim gelişmiş ve bu bağlamda Felsefi Mekanizm'in zemini hazırlanmıştır. Kopernik devrimi ile bu karşıt düşüncelerin daha da arttığı görülmektedir. Özellikle Bacon'un doğaya hükmetmek için formüle etme düşüncesi, tümevarım yöntemini benimsemesi ile paradigma kökten değişikliğe uğramıştır. Galileo'nun da deneyi bir yöntem olarak benimsemesi ile yaşanan göksel devrimler ve Newton fiziğinin evreni mekanik bir saat gibi açıklaması sonucu mekanik evren fikri oluşmaya başlamış, Descartes'ın analitik geometrisi ile de felsefileşmiştir. Bu düşünce Aydınlanma çağı ve sonrası için dönüştürücü bir role sahiptir.

> "17. Yüzyılın mekanik bilimini benimseyen ve öğreten büyük doğa filozofları, Demokritos ve antik atomistler ile Romalı şair Lucretius'un inşa ettiği mekanik ve parçacıklara dayalı dünya görüşünün büyük hayranlarıydılar. Bununla birlikte, çoğunlukla kendilerini materyalizmin din karşıtı ve ateist imalarından ayrı tutmaya özen gösterdiler. Ve ilahi yaradılışı inkâr eden evrenin köklerini rastlantısal ve şansa bağlı bileşimine bağlayan felsefelerden uzak durdular. Onlara göre evrenin bir makine şeklinde imgelenmesi bir yapıcı ya da inşacıyı, saat metaforu ise bir saat ustasını ima ediyordu. Büyük dünya makinesinin dikkatle ve özenle incelenmesi, her ikisi de Tanrı'nın yüceliğini yansıtan Kutsal Kitap'ın ve Doğa Kitabı'nın okunmasını gerektiriyordu."[302]

Bu yönde akıl, doğayı nesneleştiren bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanrı'nın kitabı olan doğayı bilimsel kuramlarla açıklayan insan zihni, doğayı kendi pratik

[302] Rossi, *Modern Bilimin Doğuşu*, 156.

amaçları için nesneye dönüştürmüştür. Bu yönde doğadaki mekanize yapıyı keşfederek hâkim olmaya çalışan düşünce sistemi, tabiatı mekanik bir yapıya benzeterek yeni evren tasvirin oluşturmuştur. Bu noktada Aydınlanma öncesi önemli isim olan Descartes, devrim niteliğinde olan zihin-beden düalitesiyle varlığı yeniden inşa ettiği ifade edilebilir. Gelişen rasyonalite, doğayı mekanize etmede önemli bir rol alırken Aydınlanmaya giden önemli bir metafiziğin inşasında önemli bir kavram olmuştur. İnsanın kendi aklını gösterme cesaretini göstererek yeni bir metafizik inşa eder. Voltaire, Felsefe Sözlüğü'nün girişinde, 1700 yıldır devam eden vahiy öğretilerin bir bilgi olmadığını, akla uygun olanın kabul edileceğini söyler.[303]Bu noktada Rousseau, insanı merkeze alan[304] uygarlığa eleştirel bir şekilde yaklaşarak yeni bir toplum yasası inşa eder. Özetle Aydınlanma, 17. yy. ortalarında başlayan insan rasyosunun merkezde olduğu sistemi temel alarak 18. yüzyıl'da sistematik bir şekilde karşımıza çıkar. Aydınlanma düşüncesi, dine ve batıl inançlara bir reddiye olarak ortaya çıkmasının yanı sıra, bir inşa faaliyeti olarak doğa bilimlerini, toplum bilimlerini bütüncül şekilde inşa eden bir düşünce olarak da karşımıza çıkar. Orta Çağ'da felsefe yapanların çoğu Hristiyan din adamıyken, Aydınlanma çağında düşünülerin önemli bir kesimi doğa bilimleri ve matematikle ilgilenen kişilerdir.[305] Aydınlanma, politik, beşerî doğal olayları izah etmede vahye, dine atıf yapmak yerine aklın ışığına ve felsefi yöntemlere başvurmayı tercih eder. Bundan dolayı hümanizm ve mutlak bir rasyonalizm temelinde yeni bir paradigma kurulduğunu görmek mümkündür.[306] Hume gelince insanı iki farklı şekilde değerlendiren filozoflardan bahseder. İlki ahlak ve erdem yönünden insanı değerlendirmeye tabi tutarken ikinci zümre insanı akıl ekseninde ele alan filozoflar olarak değerlendirir. İnsanı, ihtiyaçlarını bilimle elde eden akıllı bir varlık olarak anlatan Hume, bu yönüyle Aydınlanmanın önemli bir temsilcisi ve eleştirmenidir.[307] Felsefesinde empirik yöntemi benimsemesi ve nedenselliğe yönelttiği eleştiriler ile bazı noktalarda Aydınlanmaya önemli katkılar sağlamıştır.[308] Bu sebeple Aydınlanma

---

[303] François Marie Arouet de Voltaire - Lütfi Ay, *Felsefe sözlüğü* (Ankara: M.E.B, 1995), 2-3.
[304] Jean-Jacques Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, çev. Rasih Nuri İleri - Ünsal Oskay (İstanbul: Say Yayınları, 2013).
[305] Etienne Gilson, *Tanrı ve Felsefe*, çev. Mehmet S. Aydın (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1999), 71.
[306] Ahmet Cevizci, *Aydınlanma felsefesi* (İstanbul: Say Yayınları, 2017), 12.
[307] Davıd Humed, *İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma*, çev. Selmin Evrim (Ankara: MEB, 1986), 4-10.
[308] Humed, *İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma*.

skolastik dünyayı yıkarak yeni modern bir dünya inşa etmiştir. İnşa ettiği bu sistem, insan aklını merkeze aldığı modern bir sistemdir. Bu konuda D'Alembert, bu düşüncenin dönüştürücü entelektüel tarafını güzel bir şekilde özetler.

> "Yaşadığımız yüzyılın ortalarına, bizi heyecanlandıran veya en azından zihnimizi meşgul eden olaylara, geleneklerimize, başarılarımıza ve hatta eğlencelerimize dikkatlice bakıldığında, bazı açılardan fikirlerimizde çok dikkat çekici bir değişimin gerçekleştiğini, bu değişimin hızının gelecekte daha da büyük bir dönüşümün habercisi olduğunu görmemek zordur. Bu devrimin amacının, doğasının ve sınırlarının ne olacağını yalnızca zaman gösterecektir; eksiklikleri ve erdemleri bizden çok gelecek nesiller tarafından daha iyi bilinecektir... Dolayısıyla yüzyılımız, felsefenin mükemmel yüzyılı olarak adlandırılıyor. Bilgimizin mevcut durumunu önyargısız bir şekilde ele alırsak, aramızdaki felsefenin ilerleme kaydettiğini inkâr edemeyiz. Doğa bilimi her geçen gün yeni zenginlikler biriktiriyor. Geometri, sınırlarını genişleterek meşalesini fizik biliminin en yakın bölgelerine taşıdı. Dünyanın gerçek sistemi tanındı, geliştirildi ve mükemmelleştirildi. Kısacası, Dünya'dan Satürn'e, göklerin tarihinden böceklerin tarihine kadar doğa felsefesi kökten değişti ve neredeyse diğer tüm bilgi alanları yeni biçimler aldı."[309]

Dünya tarihinde örneğine az rastlanan hümanist, mekanik ve determinist karakterli bu epistemolojik ve ontolojik değişim, rasyonalitenin evrendeki tüm yasaları keşfederek formüle etmeye çalışması sonucu oluştuğunu söylemek mümkündür. Aklı, idollerden yani eski dogmalardan bağını koparak yeni bir bilimsel metodoloji inşa etmeye çalışan Bacon, aklı kullanarak doğayı anlamaya çalışır. Bunun için kesin ve ilerleyici adımlar atmayı önerir.[310] Özellikle insan zihninin doğadaki işleyişi dikkate alarak doğadaki fenomenlerin anlaşılabileceğini ifade eder. Özellikle nedenin, bilinmemesini negatif bir durum olarak değerlendirerek, bilgiyi bir güç olarak sunar. Bacon, düşünmeye dayalı felsefede ortaya konan sebep ile pratik bilimlerdeki neden arasındaki bağlantıyı karşılıklı bir kural, formül haline getirir. Bu noktada deneyi çok önemli bir faktör olarak görerek, aynı zamanda bilgi oluşturma aracı olarak görür.[311] Bacon, idollerden arındırılmış akıl düzleminde, deney aracıyla doğanın sebeplerini açıklamak ve betimlemek için bir bilim anlayışı sentezler. Bu paradigma, Araçsal aklın Aydınlanma çağı öncesinin temelleri olarak karşımıza çıkar. Her şeyi tüketen katı

---

[309] Ernst Cassirer, *The Philosophy of the Englightenment*, çev. James P. Pettegrove - Fritz C. A. Koelln (New Jersey: Princeton University Press, ts.), 3.
[310] Bacon, *Novum Organum*, 112.
[311] Bacon, *Novum Organum*, 119-123.

rasyonalite ve bilim gelecek için iyimser bir hava yaratırken oluşacak krizin temellerini de epistemik olarak inşa etmiştir. Bir diğer kırılmayı ise Descartes, Metot üzerine inceleme eseriyle karşımıza çıkar. İnsan bilgisinin rasyonel imkanlarını sonuna kadar kullanarak yeni bir epistemoloji oluşturur. Descartes'in rasyonalitesi, kurduğu bu metafizik ile her şeyi kesin bir sonuca bağladığı inancı vardır. İnşa ettiği özne ve bu öznenin kullandığı rasyonalite ile varlığı ve bilgisini elde edecek kesinlik zeminini yeniden inşa eder.[312] Özellikle Descartes "hekimlik için, şimdiye kadar kullanılanlardan daha güvenilir kuralların da çıkarılabileceği bir doğa bilgisi edinmeye çalışmaktan başka hiçbir şeye harcamamaya karar verdim."[313] Spinoza Descartes'in açtığı bu yolda, Descartes'in geometrik yöntemle tanıtlanmış felsefesinin ilkelerini, kendi felsefesine uyarlamaya çalışır. Descartes'ın şüpheciliğini mantıksal ilkeler bağlamında tanıtlama amacındadır. Descartes'ın tözlerini ifade ederek ispat yapmaya çalışarak kendi felsefesini temellendirme amacındadır.[314]İnşa edilen bu rasyonaliteyle oluşan anlayışlarda akla duyulan mutlak güven görülmektedir. Böylece tüm bilimleri temellendirebilecek bir epistemolojiyi inşa etmeye çalışır. Kesinleşmiş doğa bilimlerinin bilgisine ulaşma amacı ile inşa ettiği felsefe, araçsal rasyonaliteye giden temelleri oluşturur. Kartezyen düşüncelere zaman zaman eleştiriler sunan Leibniz ise rasyonel epistemolojisi ile metafiziğini oluşturur. Akıl ilkeleri olmadan bilgininin bilinemeyeceğini ifade ederek, rasyonel düşünme biçimini her alana uygular.[315] Hatta Platon'un idealarını bile ancak akıl ile düşünebilmemiz sayesinde var olduğunu söyler.[316] Özetle aklın her alanda mutlak otorite olarak görülmesi ile inşa edilen bilimler, doğaya tahakküm etmek için kullanılmıştır. Bu sayede insanlık daha güvenilir ve müreffeh bir hayat kurabilecektir. İnsan faydasını amaçlayan, ihtiyaçlarına ekonomik ve pratik bir şekilde ulaşma idealinde olan insan, doğayı bu eksende tahakküm altına alarak nesneleştirmiştir. Evren, doğa, canlılar laboratuvar ortamında deney ve gözlemle incelenen bir nesneye indirgenmiştir. Bu anlayışta varlık, epistemolojik ve ontolojik

---

[312] Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*.
[313] Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*. 91.
[314] Benedictuc de Spinoza - Coşkun Şenkaya, *Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafiziksel Düşünceler*, çev. Eylem Canaslan (Ankara: Dost Kitabevi, 2014).
[315] Gottfried Wilhelm Leibniz, *Monadoloji: Metafizik Üzerine Konuşma*, çev. Atakan Altınörs (İstanbul: Doğubatı, 2011).
[316] Leibniz, *Monadoloji*, 77.

olarak kategorilere ayrılarak pragmatik düzlemde insanın faydasına ve ihtiyacına uygun olarak kullanılmaya çalışılmaktadır. Doğa, değer kavramıyla ele alınarak insana hizmet ettiği ölçüde değer kazanır. Tabiat, bir özne olmaktan ziyade, maddi değer ve ekonomik çıkarlar gözetilerek, insan medeniyetinin gelişimi ve devamlılığı için doğal felaketlerden korunmak amacıyla kullanılan bir nesne olarak hesap edilmiştir.

Bu noktada Aydınlanma içinden negatif eleştirileri ile bilinen Fransız Aydınlanmacısı Rousseau, bilimin ve tekniğin gelişiminin ahlakı geliştirip geliştirmediğini[317] sorar. İnsanlık rasyonaliteye duyduğu mutlak güven sebebiyle inşa ettiği metafizikte genellikle ahlaki erdemleri göz ardı etmiştir. "İnsanları uygarlaştıran ve insan türünü bozan şey ozana göre altın ve gümüş, ama filozofa göre demir ve buğdaydır."[318] Rasyonalite, vahşi olanı evcilleştirerek, varlığı amacı için rasyonalite düzleminde kullanan bir medeniyet kurmuş; ancak bu medeniyette özgürlüğün ve ahlakın kayboluşu derin bir krize yol açmıştır. Immanuel Kant ise aydınlanmacı aklın ödev etiğini, Tanrıyı, ölümsüzlüğü gibi kavramları sadece teorik bilimsel akılla mümkün olmadığını ifade ederek tanımladığı alana metafizik demektedir.[319] Aklın deney dışı kullanımında kendisiyle çatıştığını ifade ederek, bu antinominin, aklın sınırlarının bilinmesiyle kaldırılabileceğini ifade eder. Özellikle ahlaki bazı ilkeleri postulat olarak kabul ederek tanıtlama yapmaya çalışır.[320] Bu noktada Aydınlanmanın katı rasyonelciliği ve deneyciliği ile çözülemeyen problemlere yine rasyonel düzlemde çözümler getirir.

Bu noktada Aydınlanma bağlamında doğanın mekanizasyonuyla aklın araçsallaştırılması karşımıza çıkmaktadır. Araçsal Rasyonalite hedeflerin belirlenmesi noktasında amaca ulaşmak için en iyi ve güvenilir metodu belirlemeye çalışan bir rasyonalite türünü ifade eder. Ne sorusundan ziyade, nasıl sorusuyla fenomenlerin işleyiş düzenini bulmaya çalışır. Daha çok Frankfurt Okulunun Aydınlanmaya yönelik eleştireleri bağlamında ortaya çıkmış bir kavramdır.[321] Bu yönde Aydınlanmanın açtığı paradigma ile dönüşen tabiat, çeşitli amaçlar için kullanılmıştır. Dolayısıyla araçsal

---

[317] Jean-Jacques Rousseau, *İlimler ve Sanatlar Hakkında Nutuk*, çev. Sabahattin Eyüboğlu (Ankara: MEB Yayınları, 1989), 11.
[318] Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, 53.
[319] Kant, *Seçilmiş Yazılar*, 121.
[320] Immanuel Kant, *Pratik Usun Eleştirisi*, çev. Onur Ateş (Sirkeci, İstanbul: Say Yayınları, 2016), 44.
[321] Cevizci, *Büyük Felsefe Sözlüğü*, 162.

rasyonalite ile kurulan bilim, insanların amacına ulaşmak için doğayı, kar maksimizasyonu düzleminde kullanılan bir ekonomik nesneye dönüştürmüştür.

Bu dönüşümün yaşanabilmesi için insan gibi doğanın merkezinde olan bir varlığın mekanik yapısının keşfedilerek mekanize ediliş biçimini bilmek gerekir. İnsan bağlamında canlılık, mekanize edilince evrenin, doğanın dönüştürülmesi ve insanın amacına uygun kullanılması, daha basit hale gelecektir. Bu noktada Fransız Aydınlanmasından La Mettrie bu dönüşümü radikal bir noktaya çıkarmıştır. Aydınlanma ile başlayan süreç, bu düzlemde yeni bir epistemoloji kurarak ontolojik dönüşümü sağlamıştır. Sonuç olarak hem doğa hem insan doğası, insanın kendi amaçları için kullandığı bir nesneye indirgemişidir.

3.2.1. Aydınlanma Bağlamında Araçsal Rasyonalitenin İnşası ve Eleştirisi

Tarih boyunca akıl, doğadaki teleolojik düzeni keşfetmek anlamak için kullanılan Tanrı'nın veya ilahi güçlerin bir lütfu olarak görülürken Aydınlanma ile insanın düşünme yetisi dönüşüme uğramaya başlamıştır. Antik Çağ düşüncesinde değişimi mithostan logosa geçerken Aydınlanma ile "logos" yerini "ratioya" bırakmıştır.[322] Aydınlanmanın geliştirildiği epistemoloji ile kurulan paradigmalarla oluşturulan bazı araçlar ile doğa, insan, canlılık gibi kavramlar yeniden tasvir edilmiştir. İnsanı özgür kılmak, bütün sırları keşfederek çözümleme yapmaya çalışan Aydınlanma, büyük bir entelektüel güç olma idealiyle başlamıştı. Özellikle deneyciliğin babası olan Bacon bu noktada metodolojiyi inşa ederek bütün sırları açığa çıkarma amacında olmuştur.[323] Her ne kadar Aydınlanma, insanın aklının özgürleştirmesini sağlayarak yeni bir sistem inşa etmesine olanak sağlasa da Araçsal Rasyonalitenin temelini hazırlamıştır. Aydınlanma ile yüceltilen, mit haline getirilen akıl, Frankfurt Okulu düşünürleri Adorno ve Horkheimer tarafından araçsal akıl kavramıyla eleştiriye tabi tutulmuştur. Bu noktada, ilk kez Weber'in kullandığı araçsal akıl kavramı, Frankfurt Okulunun Aydınlanmaya yönelttiği eleştirel bağlamında geliştirdiği bir düşüncedir. "Rasyonalitenin anlamlarından biri Weber'in eylem teorisinde bulunur. Rasyonalite; araçlar ve amaçlar arasındaki bir ilişkiden oluşur ve bu ilişkide aktör, fiili olarak arzuladığı sonuçlara

---

[322] Horheimer, *Akıl Tutulması*, 70-71.
[323] Horkheimer - Adorno, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, 19.

götüren araçları seçer. Burada rasyonalite, A noktasından B noktasına nasıl ulaşılacağının teknik açıdan uygun bir şekilde hesaplanması anlamına gelir"[324]Hesaplayıcı bir düşünce olan rasyonalite, en verimli yolu tercih ederek amaca ulaşmayı hedefler. Rasyonalite, pek çok alana müdahil olarak insanın egemenliğini katı bir şekilde zuhur ettiği düşünme biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

> "Max Weber, kapitalist ekonomi etkinliğinin, burjuva özel hukuk ilişkisinin ve bürokratik iktidarın biçimini belirtebilmek için "rasyonellik" kavramını kullandı. Rasyonelleştirme, öncelikle rasyonel karar verme ölçütlerine tabi toplumsal alanların yaygınlaşması anlamına gelir. Buna, toplumsal çalışmanın, araçsal eylemin ölçütlerinin yaşamın başka alanlarına da sızmalarına (yaşam tarzının kentlileştirilmesi, ulaşımın ve iletişimin teknikleştirilmesi) yol açan endüstrileştirilmesi karşılık gelir."[325]

Amaca ulaşmanın en verimli ve güvenilir yöntemini bulmaya çalışan bu düşünce, Aydınlanmanın geliştirdiği mekanizm düşüncesinin bir ürünü olarak bakılabilir. Mekanizm esasında insan rasyonalitesinin doğadaki deterministik mekanik yapıyı keşfederek yasallaştırmaya çalışması neticesinde geliştirdiği yeni bir betimlemedir. Bu neticede insan doğayı egemenliği altına alır. Bu durumu mümkün kılan rasyonalitenin etkili bir araç olarak kullanılmasıdır. Rasyonalite, doğayı yönetebilmek için en etkili ve verimli yolları bulmaya çalışması yönüyle araçsal aklın özelliklerini taşır.

Bu noktada rasyonalitenin Weber'de bazı anlamları vardır. Bu tanımlamalara bakıldığında ilk anlamı; hesaplama kavramını sonuca ulaşmak için kullanır. Yani, sonuca ulaşmak için en verimli aracı hesaplanabilirlik ekseninde ortaya koymaya çalışır. Diğer rasyonalitenin anlamını ise, rasyonel ve geleneksel kapitalizm tanımında kullanır. Bu tanımlardan hareketle Frankfurt Okulu, rasyonaliteyi bir tahakküm aracı olarak ifade eder. Rasyonaliteyi son anlamda piyasa açısından öngörülebilirlik ve düzenlilik ekseninde ifade eder.[326] Rasyonalitenin üç anlamı dikkate alındığında temelde doğaya tahakküm aracı olarak kullanıldığını görmekteyiz. Bu noktada rasyonalite, zorunlu ve pragmatik amaçlar için doğaya tahakküm etme idealindedir. Bu akıl indirgemeci olması bakımından negatif yönleri üzerinden eleştirilere maruz kalmıştır. Özellikle Francis Bacon'un bilgi-iktidar düzleminde doğaya tahakkümü esas alan felsefesi ile doğa,

---

[324] Randall Collins, *Max Weber Bir Klavuz*, çev. Taylan Banguoğlu (Ankara: Phoneix, 2017), 89.
[325] Habermas, *"İdeoloji" Olarak Teknik ve Bilim*, 33.
[326] Collins, *Max Weber Bir Klavuz*, 89-90.

nesneleştirilmiş bir varlık olarak görülmektedir. Descartes'in oluşturduğu yeni öznenin doğayla ilişki kurması; bu noktada özne doğaya egemen olmaya çalışan efendi olarak karşımıza çıkar. Özne, bilgiyi yeniden inşa edecek epistemolojiyi inşa ederek, doğayı dönüşüme tabi tutar. Bu perspektif, doğayı mekanik bir varlık olarak, canlıları da küçük birer makine olarak görmektedir. Bu yönüyle öğrencileri ile beraber hayvanlar üzerinde mekanik yapıyı keşfetmek için deneyler yapmaktadır. Yaptığı bu çalışmalar ile doğa nesneleştirilir. Mekanizasyonu kemale erdiren matematiksel ispatlarla gerçekleştiren ve evreni kurulu bir saat düzeneği gibi tasvir eden Newton'dur. Newton evrendeki mekanik yapıyı keşfederek tüm kurumlara uygulanmasını sağlayan paradigmanın kurucusudur. İnsanlık Newton çalışmaları ile doğayı matematiksel formüllerle ile betimleyerek amacına uygun bir şekilde kullanmaya başlamıştır. Bu yönüyle, doğa ekonomik bir kategorizasyona maruz kalır. İnsan tabiatın zararlarından korunmak amacıyla, aynı zamanda ihtiyaçlarına göre kullanmak amacıyla da tahakkümü altına almıştır. Bunu sağlayan, insanı özgür kılmak isteyen Aydınlanma paradigmasının inşa ettiği sistemdir. Aydınlanmanın geliştirdiği akıl, süreç içerisinde insanın amaçlarına en güvenilir ve doğru bir şekilde ulaşmak için kullandığı bir rasyonaliteye dönüşmüştür. Bu yönüyle rasyonalite, indirgeyen bir özellik taşımaktadır. Bu akıl bütün doğayı indirgemeci bir yaklaşımla okumaya çalışmaktadır. Aydınlanma rasyonalitesi doğa içindeki sırları keşfetmeye çalışması sonucu animizm reddedilmiş, tinsel anlayışların yerini materyalist sistemler alarak, teleolojik anlayış yıkılmış ve bunun sonucunda evren üretici güçler ekseninde çalışan bilimci paradigma için ruhsuz işleyen bir fabrika olarak görülmüştür.[327] Özellikle doğanın mekanize edilmesiyle Kapitalizm, doğayı teknik araçlarla sömüren bir nesneye indirgemiştir. Kapitalist süreç, bilimsel ilerlemeyi kar maksimizasyonu sebebiyle teşvik ederek gelişmesini sağlamıştır. Böylece araçsal rasyonalizm de kapitalist sürecin daha verimli ilerlemesini sağlayacak epistemolojiyi kurarak doğayı dönüştürmüştür.

> "Aslında eylemin araçsal rasyonelliği bir yandan kapitalist yapının ilerlemesini, bilimsel objektivitenin gelişmesini sağlarken, öte yandan aynı kapitalist yapının rasyonelliği bireylerin araçsal rasyonalite çerçevesinde

[327] Koyré, *Kapalı Dünyadan Sonsuz Evrene*.

> hareket etmesine de neden olmaktadır. Yani karşılıklı bir etkileşme, tarihsel tecrübenin bir çeşit yazgısal karakteri ortaya çıkmaktadır."[328]

Bu eksende kapitalizm ve araçsal rasyonellik, karşılıklı etkileşim halinde doğaya tahakkümü amaç edinerek ilerleme kaydetmişlerdir. Bu ilerleme ile insan, doğaya mücadeleyi esasa alsa da, bu durum insanın tabiata yabancılaşmasına yol açmıştır. Aydınlanma rasyonalitesinin sebep olduğu teknik, doğayı her yönüyle keşfetmeye çalışır. Heidegger'in dikkat ettiği nokta burasıdır: Özellikle bu felsefede insan kendisine özne rolünü biçmiştir. Her şeyi teknik düzlemde, hesapçı yaklaşımlarla değerlendirerek nesneleştirir. Bu yönüyle teknik, doğanın gizlerin açığa çıkarılması için bir araç olarak kullanır. Rasyonel Batı metafiziği boyunca varlık teknik araçla yönetilen bir fenomen olarak görülmüştür.[329] Bütün varlıkların tasvir edilmesi ve adlandırılmasının bir araç haline gelmesiyle özne yok olma durumuna gelmiştir. Bu noktada modern toplumlarda nihilizmi mümkün kılan sebep doğaya egemen olma anlayışının insana egemen olmaya neden olmasıdır. İnsan dış dünyayı esaret altına almaya çalışırken kendisi de esir olmuştur. Egemenlik için egemenlik ilkesi gelişir. Birey saadetini sağlık ve konfordan, anlamını ise sadece işlevsellik üzerinden elde eder. Sanayinin hâkim olduğu evrende insanın kendisini yadsıması akıl dışı değildir. İnsanın kendisini silmesi araçlara rasyonellik anlamını kazandırırken insan hayatının manası akıl dışı kılar. İnsanın dışındaki ve içindeki doğa belli bir amaç için köleleştirilmediği için doğa egemenlik altına alınmış değil sadece bastırılmıştır. Bu bastırılmışlık toplumun içinde isyan duygusunun oluşmasına neden olmuştur. Doğa, zaman zaman bunu işçi ayaklanmaları, köylü isyanları ile göstermektedir.[330] Bu dünyada amaçlar tamamen üretim yöntemlerinin tarihsel bir sonucudur. Maddi üretim ve örgütlenmeler spesifik bir hal alıp şeyleştikçe, araçlar da bağımsız olarak gözükmeye başlar. İlkel toplumlarda bu iş daha basitti. Araçlar daha az amaçlar belirgindi. İnsan doğaya karşı modern duyarsızlığı, batı medeniyetinin faydacı tutumlarının bir sonucudur.[331]Horkheimer'a göre Descartes'in inşa ettiği ego önce içsel bir egemenliği, ardından doğa tahakkümünü mümkün kılmıştır. Bu tahakkümün amacı, sınırsız güç ve var olmak dışında başka bir

---

[328] Feridun Yılmaz, *Rasyonalite: İktisat Özelinde Bir Tartışma* (İstanbul: Paradigma, 2009), 36-37.
[329] Martin Heidegger- Doğan Özlem, *Tekniğe İlişkin Soruşturma* (İstanbul: Paradigma, 1998), 22.
[330] Horheimer, *Akıl Tutulması*, 127.
[331] Horheimer, *Akıl Tutulması*, 133-135.

şey değildir. Bu yönüyle doğa bugün her zamankinden daha çok insanın bir aracıdır. Doğa, rasyonalite tarafından bir amaç için kullanılan bir nesne olarak sömürülür. [332]Aydınlanma ile başlayan aklın idollerden, ergin olmayış halinden kurtulması sonucunda sahip olduğu bilgilerden ve metotlardan şüpheyle başlayarak aklı, mutlak hakimiyet öznesi olarak kullanmışlardır. Bu sayede, insanlar tinsel anlayışlardan, batıl inançlardan, mitsel ögelerden yüz çevirerek akılcı paradigmalar geliştirmiştir. Bu noktada Horkheimer, yeni paradigmanın açtığı çıkmaza yeni bir çözüm sunar:

> "Eğer aydınlanma ve düşünsel ilerlemeden anladığımız insanın uğursuz güçlerle, cinler ve perilerle, değişmez yazgıyla ilgili boş inanlardan kurtulmaysa, kısaca korkudan kurtulmasıysa, o zaman bugün akıl denilen şeyin yadsınması da aklın yapabileceği en büyük hizmet olur."[333]

Aydınlanmacı perspektifle inşa edilen bilime pek çok eleştiri geliştirilmiştir. Frankfurt Okulu eleştirel teorisyenleri, Aydınlanmacı bilimsel anlayışın olguları analiz ettiğini ifade ederler. Buna karşın eleştirel teori ise aydınlanmayı ve özgürlüğü esas alır.[334]

Fizyolojist Florence'nin mektubunda, bilimsel imkanların açtığı perspektifte iktidarlar, tıp, kimya gibi diğer ilimlerle varlığa her türlü muameleyi meşru kılacak bir teoriyi mümkün kılabileceğini kurgusal bir olay ile nakleder.

> "Bizi başkalarından ayıran uzam ile kendi geçmişimizin acılarından ayıran zaman aynı anlama gelir; her ikisi de aşılmaz bir engeldir. Ama doğanın üzerindeki süreğen egemenlik, yani tıbbi ve tıp dışı teknik, bilinçli bu tür bir körleşmeden alır. Bu egemenliği en baştan olanaklı kılan şey unutmadır. Bilimin aşkın koşulu olarak bellek yitimi. Her şeyleştirme bir unutuştur."[335]

Bilimci paradigmalar tahakküme giden her yolu meşrulaştırma kabiliyetine sahiptir. Bilimsel bilginin insan doğası üzerinde analiz gücüne sahip olması bunu mümkün kılmaktadır. Her şeyin rasyonel düzlemde bir nesne olarak tüketildiği bu dünyada insanın anlam kaybı önemli bir krizdir. İktidarların ve ideolojilerin insanı doğayı bu denli dönüştürmesi, insanlığın tamamen yitimine neden olduğu söylenebilir.

> "Teknik, öz-varlığı korumanın hizmetinde, daha önce büyüde olduğu gibi dış doğaya bedensel olarak öykünerek değil de, zihinsel süreçleri

---

[332] Horheimer, *Akıl Tutulması*, 137-139.
[333] Horheimer, *Akıl Tutulması*, 197.
[334] Tuğşat Güzeloğlu, "Eleştirel Teori ve Pozitivizm Eleştirisi", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/19 (2021), 98.
[335] Horkheimer - Adorno, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, 306.

> otomatikleştirip kör akışlara dönüştürerek ölü olana uyumu gerçekleştirir Tekniğin zaferiyle birlikte insani dışavurumlar hem hükmedilebilir hem de zorlayıcı bir nitelik kazanır. Doğaya uyumdan geriye yalnızca doğaya karşı sertleşme kalmıştır. Günümüzde koruyucu ve korkutucu renklerin yerini uzak görüşlü amaçsallıkla özdeş, doğaya kör bir hükmediş almıştı."[336]

Aydınlanmacı rasyonalite ile gelişen teknik düşüncesi egemenlik aracı olarak kullanılmıştır. Aydınlanma ile oluşan bu paradigmalar toplumlar üzerinde rasyonel bir hükmediş biçimi oluşturmuştur. 20. yüzyıl Avrupa'sında gelişen antisemitizm ile bir halk rasyonel düzlemde yozlaşmanın sebepleri gösterilerek etiketlenmiş ve yine rasyonel meşrulaştırma ile toplu yok edilişleri meşrulaştırılmıştır. [337] Bu zeminin hazırlanmasında, Hegel'in şiddeti meşrulaştırıcı rasyonalist diyalektiğini görmek mümkündür. "Öyle olmak zorundaydı" ilkesi, tinin kendini tarihte gerçekleştirmesi noktasında şiddeti meşrulaştırdığı görülebilir.[338] Nietzsche'ye göre Aydınlanma ve sonrası gerçekleşen rasyonaliteyle batı metafiziği, akla mutlak güven duyarak kurgusal bir dünyaya atıflar gerçekleştirmesi doğayı değersizleştirir.[339] Bu değersizleştirme sonucunda pek çok şeyin meşrulaşması mümkündür. Doğanın ve insanın değersizleşmesi ile ortaya çıkan şiddet rasyonalite ile normal gösterilir.

Aydınlanmanın akıl üstünde bazı hegemonyaları yıktığı görülse de Foucalt'ın deyimiyle salt bireysel özgürlüğe giden yolu değil, toplumun bir parçası olması sebebiyle verilen sorumlulukları yerine getirebilmesi için özneyi özgür kılar. Aydınlanmacı rasyonalizm ise despotizm el ele vermesiyle bireye, toplumsal yükümlülüğünü kabul ettirmek için bir metafizik inşa etmişti. Bu da bir nevi bireyi tahakküm altına almıştır.[340] Geldiğimiz noktada, insanı özgür kılmaya çalışan bilim, yeni yöntemleri inşa etmesi sonucunda bireyi esaret altına almıştır. Uygarlığın gelişimi ile kendi kendini yok etme gelme noktasına varan insanlığın yaptıkları ne kadar ussaldır? Bilimin ve tekniğin yarattığı makineleşme süreci ile insan ihtiyaçlarının üretimi için insanın emeği gerekmektedir. Makineleşme ile insan gücüne olan ihtiyaç da ortaya çıkmıştır. Bunun için insanlar, kendi ihtiyaçlarını karşılamak için makinenin esareti altında hayatını devam

---

[336] Horkheimer - Adorno, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, 240.
[337] Horkheimer - Adorno, *Aydınlanmanın Diyalektiği*.
[338] Kasım Küçükalp, *Çağdaş Felsefede Farklılık Tartışmaları* (Bursa: Emin Yayınları, 2016), 27-28.
[339] Küçükalp, *Çağdaş Felsefede Farklılık Tartışmaları*, 33.
[340] Michel Foucalt, "Aydınlanma Nedir?", çev. Osman Akınbay - Işık Ergün, *Liberal Düşünce* 10 (2005), 231-235.

ettirebilmek için çalışmak zorunda kalmıştır. Bu sayede politikalar da insanı yönetme ve yönlendirme gücünü kazanmaktadır. İnsanı özgürleştirme ideasıyla çıkan Aydınlanma insanı tekrar esaret altına almıştır.[341] Ekonomik çıkarlar için insanı tüketmeye yönlendiren güçler, insana ihtiyaçlarını fazla göstermeye çalışmış; reklamlarla, yönlendirmelerle, söylemlerle toplulukları inandırmaya çalışmışlardır.

> "Sonuç o zaman mutsuzluk içinde kendinden geçmedir. Reklamlarla uyumlu olarak dinlenme, eğlenme, davranma ve tüketme, başkalarının sevdiklerini sevme ve nefret ettiklerinden nefret etme gibi yürürlükteki gereksinimlerin çoğu bu yanlış gereksinimler sınıfına düşmektedirler."[342]

Kapitalist güçler, özellikle bunu özgürlük mitiyle yapmaya çalışmaktadırlar. İnsan özgürlüğü yanılgısıyla seçme şansının olduğunu göstermeye çalışan bu tüketim düşüncesi aslında insana, kendisinin belirlediği seçenekleri sunarak onu seçmeye zorlamaktadır. Bu seçenekler zaten piyasanın tercih ettiği seçeneklerdir. Kapitalist ekonomi, bireye, kendisinin belirlediği seçeneklerden bir tanesini seçme olasılığını sunmaktadır. Birey özgürce seçtiğini düşünürken, aslında tüketim hegemonyasının sunduğu düzlemde tercihe zorlanmaktadır. Özgürlük baskısı ile bireyin özgürlüğü yok edilmektedir.[343] Özgürlüğün keşfedilmesi ile alt disiplinlerinin kurulması Aydınlanma dönemindedir. Hukuk ve alt dalları, bireyin üzerinde görünmez bir denetim kurarak bir nevi özgürlüğü kısıtlamaktadır. Aydınlanma ile güç kazanan özgürlük düşüncesi, yine Aydınlanma tarafından inşa edilen disiplinlerle bireyin özgürlüğü kısıtlanmaktadır. İktidar bireyi mikro eylemlerle kısıtlamakta ve denetim altına almaktadır.[344] Özellikle disiplinli alanlar bireyi her yönde iktidarın yönettiği bir nesneye indirgemiştir.

> "Fakat XVIII. yüzyıldaki yenilik noktası, bunların birleşerek ve genelleşerek bilgi oluşumun ve iktidar artırımını dairesel bir sürece göre düzenli olarak güçlendirdikleri noktaya ulaşmalarıdır. Disiplinler artık "teknolojik" eşiği aşmışlardır, önce hastane, sonra okul, daha da sonra atelye disiplinler tarafından yalnızca "düzene sokulmak"Ia kalmamışlar, aynı zamanda onların sayesinde, bütün nesnelleştirme mekanizmalarının oralarda tabi kılma araçları olarak değer kazandıkları ve bütün iktidar artışlarının oralarda mümkün bilgi edinmelere olanak verdiği aygıtlar haline gelmişlerdir; işte

---

[341] Herbert Marcuse, *Tek-Boyutlu İnsan: İleri İşleyin Toplumunun İdeolojisi Üzerine İncelemeler*, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea, 1997), 1-3.
[342] Marcuse, *Tek-Boyutlu İnsan*, 4.
[343] Marcuse, *Tek-Boyutlu İnsan*, 7.
[344] Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu: Gözetim Altında Tutmak ve Cezalandırmak*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (Ankara: İmge, 1992), 278-279.

> klinik tıp, psikiyatri, çocuk psikolojisi, çalışmanın rasyonelleştirilmesi ancak teknolojik sistemlere özgü bu bağdan itibaren ve disiplin unsurunun içinde oluşabilmişlerdir."[345]

Bilgi, iktidar, güç düzleminde, birey her yönden kuşatılarak denetim altına alınma çabasındadır. 18. yüzyılla beraber oluşan disiplinler, insanı özgürleştirmenin yanı sıra kişiyi denetim altına alma ideali olmasından ötürü özgürlüğü kısıtlamıştır. Bu bilgi-iktidar-güç düzleminde oluşan disiplinler nedeniyle birey, kendini gerçekleştirememektedir. Birey, iktidar denetim mekanizmaları sayesinde doğal özgür iradesiyle disiplinler bağlamında istenen eyleme yönlendirilebilmektedir.[346] Artık bedene yönelik cezalar teşhirci anlayışla değil; modern dönemlere özgü bir şekilde cezalandırma, gizlilik düzleminde gerçekleşmektedir. Artık doktorlar, öğretmenler ve psikiyatristler sahip olduğu disiplinlerle bireyin ıslahı için bir araç olarak kullanılmaktadır. Aydınlanma ile hem özgürlük hem de özgürlüğü kısıtlayan paradoksal bir durum ortaya çıkmıştır. Aydınlanma ile akıl normatif yapılardan, ahlakta yarar anlayışlardan ayrılma durumu yaşamıştır. Doğa bilimlerinin gerçekleştirdiği devrimler ile ahlak-yarar, akıl-normlar gibi düaliteleri birbirinden ayrılmıştır. Bu düzlemde rasyonalitenin tahakkümü ile oluşturulan yeni disiplinler, her şeyi sorgulayarak yeni paradigmanın oluşmasına neden olur. Bu paradigma yeni mitler oluşturarak tahakkümü, bilgi ekseninde mümkün kılar ve meşrulaştırır.

> "Bilimsel bilgi iddialarının zaferine karşı doğan yeni *değişmezlik tabuları,* bilimsel araştırmanın eleştirel bağımsızlığının mihenk taşı haline geliyor: Bilimselleşme ilerledikçe, risk durumları ve çatışmaları kamu bilincinde ortaya çıktıkça, eylem baskısı artıyor ve bilimse teknik toplumun bilimsel olarak üretilmiş "tabu toplumuna" dönüşme tehlikesi büyüyor."[347]

Eski tabuları yıkan Aydınlanmacı bilim yeni tabular üretmektedir. Örneğin akıl miti bu noktada önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireysel hayatında kötü olarak kabul edilen eylemler araçsal rasyonalite düzleminden meşrulaştığı görülmektedir. Etik normlar insanı öldürmenin kötü olarak kabul edilmekle beraber rasyonalite düzleminde kutsanan belli bir amaç için bu eylem bir kahramanlık olarak

---

[345] Foucault, *Hapishanenin doğuşu*, 281.

[346] Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu: Gözetim Altında Tutmak ve Cezalandırmak*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (Ankara: İmge, 1992).

[347] Ulrich Beck, *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*, çev. Kâzım Özdoğan - Bülent Dogan (Istanbul: İthaki, 2011), 235.

ifade edilmektedir. Savaşlarda bu durum çok daha basit ve etik olarak kabul edilir. 20. Yüzyıl holocaust olayı bile basit bir antisemitik tezle açıklamak çok isabetli değildir. Araçsal rasyonalitenin meşrulaştırdığı bu olay bilim ve teknik vasıtalarla toplumun genelinin iştirak ettiği bir tarihsel olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Araçsal rasyonalite ile tahakküm altına alınan bir toplum fiziki bir dayatmaya maruz kalmadan bu kötücül olayı kabullenmiştir.[348] "En iyi ifadeyle, modem bilim olarak kurumsallaşmış akılsallık kültü, durumun örgütlü bir suça dönüşmesini önlemede yetersiz kaldı; daha da kötüsü, bu dönüşümün gerçekleştirilmesinde araç olduğu da görüldü."[349] Bu durumların gerçekleşmesine olanak sağlayan yapıların varlığını mümkün kılan ekonomik ve politik modern söylemlerdir.[350] Her yere nüfuz eden araçsal rasyonalite anlayışı amaca giden her şeyi mübah olarak görme noktasında gelmiştir. Bu noktada etik olan normlar değil hedefe en uygun ulaşma yöntemi araştırılarak en verimli şekilde sonuca varılır. Bu noktada modern güçler insan özgürlüğünü ortadan kaldırarak bilgi ekseninde tahakküm altına alır. Artık bilimci paradigma sadece insanı, toplumu, doğayı dönüştürme eyleminden daha fazlasını gerçekleştirmeye başlamıştır. Artık bilim kendi hatalarının artan bir dozda bilimselleştiriyor ve kendi hatalarını da yine bilimsel yöntemlerle belirleyerek analiz eden bir noktaya varmıştır.[351] Artık batı demokrasisi kontrol için 19. yüzyıldan itibaren bir kontrol mekanizması gerçekleştirir.

> "Toplumsal praksisi bilimden bilim *yoluyla* kurtarma fırsatı sunar; ama diğer yandan toplumda egemen ideolojileri ve bununla ilgili duruşları aydınlanmacı bilimsel iddialara karşı *bağışık hale getirir,* ekonomik ve siyası çıkarlar ve "yeni dogmalar" yoluyla bilimsel bilgi pratiğinin *feodalleşmesine* kapıları açar." [352]

İnsana özgürlük bahşeden Aydınlanma şimdi bilimsel bilgi hegemonyasıyla verdiği hakları dönüştürerek, pratik hayatın faydaları ve güç erklerinin hedefleri için feda edilmeye başlanmıştır.

---

[348] Zygmunt Bauman, *Modernite ve Holocaust*, çev. Süha Sertabiboğlu (İstanbul: Sarmal, 1997).
[349] Bauman, *Modernite ve Holocaust*, 147.
[350] Bauman, *Modernite ve Holocaust*, 151.
[351] Beck, *Risk toplumu*, 237.
[352] Beck, *Risk toplumu*, 231.

Sonuç olarak Aydınlanma insanı mitlerin, hurafelerin ve dinlerin söylemlerinden kurtarma amacında olduğunu görmekteyiz. Bu nokta insan rasyonalitesine katı bir güvenle ortaya çıkarak insanı, özgür kılma sloganıyla ortaya çıkar. Böylece insanoğlu, rasyonalite düzleminde doğa biliminin ve felsefesinin gelişmesi ile pek çok alanı tahakküm altına almaya çalışır. Doğayı, insanı, canlılığı kısaca bütün varlığı pratik amaçlar için bilimsel zeminde nesneleştirir. Ancak kurulan yeni epistemolojiler ekseninde gelişen paradigmalar, yeni krizlerle yol açar. Bu noktada Weber'in araçsal rasyonalite kavramı, Aydınlanmanın sistemleştirdiği mekanizm düşüncesinin bu bağlamda yarattığı dönüşümleri bizlere sunmaya çalışır. Frankfurt Okulu, eleştirel düzeyde[353] rasyonalitenin yarattığı problemleri açığa çıkarır. Doğaya tahakkümü esas alan mekanikçilik ve Aydınlanma elde ettiği bazı kazanımları, ekonomik kaygılar ya da iktidarların ve devletlerin kitleleri yönetme, yönlendirme hedefleri nedeniyle kısmen kaybedilmiştir. İnsanın özgürlüğü ve ihtiyaçları için doğayı tahakküm etme anlayışı olan mekanizm, bu sefer toplumların diğer toplumlara hâkim olama anlayışına ya da topluca yok etme aracına dönüşmüştür. Holocoust ve Kızıldereli katliamları gibi insanlık suçları, bu kavram ekseninde meşrulaştırılmıştır. İnsanlar Aydınlanma bilimi ve sonrasında araçsal rasyonalite ile toplumları, kendi refahları için ya yönetmişlerdir ya da kitlesel olarak yok etmişlerdir. İktidar bireyi, bilgi ve güç ekseninde kontrol altına alma hedefindedir.[354]

Kapitalizm, araçsal rasyonaliteyi çok işlevsel bir şekilde kullanmıştır. Topluma yapay ihtiyaçlar üreterek tüketime yönlendirmekte; aynı zamanda bu tüketim ihtiyaçları için bireyin gücünden faydalanmak için onu esaret altına alarak kullanmaktadır. Bu noktada doğa, son noktasına kadar sömürülen bir nesne konumuna indirgenmiştir. Bir diğer ifadeyle doğa, faydacılık bağlamında ele alınan bir nesne olarak kabul edilmekte; akıl ise bu nesneyi sömürmek için kullanılan bir araç olarak görülmektedir. İnsanlık kazandığı pek çok şeyin ya anlamını yitirmiş ya da kaybetmiştir. İnsanın canı, malı, aklı, dini ve nesli gibi kutsal öğretiler bağlamında ele alınan bu kavramlar, önemli ölçüde yitirilmiştir. Postmodern fikirler, bu noktada krizlere çözümler bulma idealinde

[353] Güzeloğlu, "Eleştirel Teori ve Pozitivizm Eleştirisi", 2.
[354] Foucault, *Hapishanenin doğuşu*.

olduğunu görmekteyiz. Aydınlanmanın kazandırdığı eksende kaybettirdiklerinin yerini doldurmaya çalışmaktadır.

Sonuç olarak mekanizm fikri Aydınlanma ile güç kazanmış bir tahakküm aracı olarak kullanılmıştır. Bu fikir doğal fenomenleri, canlılığı, kitleleri, toplumları, devletleri şeyleştiren bir noktaya indirgemiştir. Bu noktada oluşan krizleri ortaya koyarak çözüm bulmak için pek çok postmodern paradigma geliştirilse de çözülen bir problem gözükmemekte, hatta daha da artmaktadır.

3.3. Kuantum Devrimi ve Determinizmin Kırılması

Bacon ile başlayan doğanın formülize edilmesi fikri ile bunu bilimsel olarak gerçekleştiren Galileo önemli kırılmalar[355] gerçekleştirmiştir. Descartes'ın hayvanları bir makine olarak gören düşüncesi ve insan anatomisine dair bazı mekanik açıklamaları ile doğadaki yasalılık keşfedilerek teorileştirilmiştir. Bu noktada yasalılığı ve determinizmi keşfederek matematiksel formülasyon ile betimleyen Newton, bilim ve felsefe tarihinde önemli bir dönüşümü gerçekleştirmiştir.[356]Determinizm, evrende gerçekleşen her şeyin bir nedensellik bağıntısı içerisinde cereyan ettiğini öne sürer.[357] Bu nedensellik evrenin her yerinde aynı yasalılığın var olduğunu, evrenin kurulu bir saat gibi işlediğini ifade eden Newton, doğadaki determinizmi keşfederek betimlemiştir. Doğadaki determinizmin keşfedilmesi ve bilimsel paradigmalarla tasvir edilmesi sonucu deterministik doğa anlayışları inşa edilmiştir. Laplace'nin daha önce de değindiğimiz Napolyon'a sunduğu evren açıklamalarında katı determinizmin varlığını açık bir şekilde göstermektedir.[358] "Laplace'a göre dünya sisteminin tüm gelecekteki durumlarını çıkarabilecekti; bu, doğa yasaları bilindiği sürece, dünyanın geleceğinin geçmişinin herhangi bir anında örtük olduğunu gösterdi; ve böylece, determinizmin gerçeği ortaya çıkmış olacaktı."[359] Aydınlanma ile beraber Newton fiziği ile güçlenen determinizm fikri, hemen hemen bütün bilim ve felsefe camiasında kabul gören, benimsenen bir olguya dönüşmüştür. Bundan sonra icat edilen her teori Newton fiziğinden etkilenerek

---

[355] Alexandre Koyré, *Bilim Tarihi Yazıları*, çev. Kurtuluş Dinçer (Ankara: TÜBİTAK, 2002), 187.
[356] Koyré, *Kapalı Dünyadan Sonsuz Evrene*.
[357] Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, 16.
[358] Koyré, *Kapalı Dünyadan Sonsuz Evrene*, 208.
[359] Karl R. Popper, *The Open Universe: An Argument for Indeterminism* (Totowa, N.J: Rowman & Littlefield, 1982), 30.

her yerdeki yasayı keşfetme amacına yönelmiştir. Her şeyi açıklayan bir teorinin keşfedilmesine çaba harcamışlardır. Bu yönde, tarihsel, toplumsal, ekonomik çatışmaları açıklamak için genel bir yasanın keşfedilmesi esastır. Keşfedilen bu yasa çerçevesinde icat edilen paradigma ile fenomenler açıklanmıştır. İnsan özgürlüğüne bir engel olarak görülmesine rağmen determinizm varlığı, keskin bir şekilde kabul edilmiştir. Çünkü determinizmi, bilimsel araştırmaların kaçınılmaz bir postülatı olarak görüyorlar.[360] Newton sonrası pek çok mekanik yasa; hareket, ısı gibi olaylar Newton mekaniği ile açıklanabilmektedir. Maxwell keşfettiği manyetizmayı da optik ile birleştirerek Newton fiziği bağlamında bu fenomeni açıklayabilmiştir. Ancak 1900'lü yılların başlarında keşfedilen atom altı parçacıkların mekaniğini açıklamak için Newton yasaları, şaşırtıcı derecede yanlış sonuçlar vermiştir.[361] Bundan dolayı, bu fenomeni açıklayabilecek yeni paradigma arayışları başlamıştır. Bu noktada modern fiziğin kurucularında olan Max Planck ise nedenselliği gerçeklik dünyasında salt mantıkla açıklamanın mümkün olmadığını söyler. Gerçekliği, sonsuz olayların düşünebildiğimiz çok dar bir alanı olarak ifade eder. Nedenselliği, ışığın ikircikli doğasından hareketle eleştirir. Işık gözlem altında farklı, teoride farklı davranarak determinizmin, fiziksel fenomenler bağlamında yetersiz olduğunu ortaya koyar.[362] Fizikçi Maxwell'in düşünsel deneylerinde ısı moleküllerinin doğasının indetermine olduğu ileri sürmesi de başka önemli bir kırılmadır.[363] Kırılmayı meydana getiren şey, klasik fiziğin bazı noktalarda açıklamalarının yetersiz olmasıdır. Klasik fizik determinizmi öne sürerken, Kuantum teorisi ise indeterminizm durumunu mümkün kılmaktadır. Kuantum teorisi, nedenlerden ziyade olasılıklar teorisi olarak değerlendirilir.[364] Bu teorinin oluşması, determinizmin aşılmasını mümkün kılsa da ilk başta Einstein gibi önemli kişiler "tanrı zar atmaz" ilkesinden hareketle bu teoriye çok sıcak bakmamıştır.[365]

---

[360] Max Planck, *Modern Doğa Anlayışı ve Kuantum Teorisine Giriş*, çev. Yılmaz Öner (İstanbul: Belge Yayınları, 1997), 20.
[361] Richard P. Feynman, *Kuantum Elektrodinamiği: Kedi : Işık ve Maddenin Tuhaf Kuramı*, çev. Ömür R. Akyüz (İstanbul: Nar yayınları, 1997), 13-14.
[362] Planck, *Modern Doğa Anlayışı ve Kuantum Teorisine Giriş*, 23-24.
[363] Planck, *Modern Doğa Anlayışı ve Kuantum Teorisine Giriş*, 108.
[364] Popper, *The Open Universe*, 29.
[365] Popper, *The Open Universe*, 18.

Kuantum teorisinin bir diğer kırılma noktası, klasik Greek atomculuk fikrinin yıkılıp atom altı parçacıkların hızının ve konumunun aynı anda belirlenemediği, Heisenberg'in öne sürdüğü belirsizlik[366] teorisidir. Bu teoriye göre, elektronun çekirdek etrafındaki hızı ve konumu aynı anda hesaplanamamaktadır. Burada Kuantum daha çok "maddenin her türü ile ışınımın her biçimi çok çok küçük parçacıklardan, elektronlardan, protonlardan, nötronlardan, fotonlardan ve birkaç başka parçacıktan oluşur. Kuantum mekaniği bu parçacıklar için geçerli olan fizik yasalarının ifadesidir."[367] Bu noktada makro seviye için geçerli olan klasik Newton fiziği, bazı atom altı parçacıklar, bazı gezegenlerin yörüngelerinin hesaplanması, karadeliklerin mekaniğinin izah edilmesinde yeterli açıklamalar yapamamaktadır. Einstein'ın görecelilik teorisinde evrendeki maksimum hız, ışık hızıdır. Newton mekaniği bu durumu açıklamada çelişkiye düşmektedir. Dirac görecelilik teorisini ve Heisenberg belirsizlik ilkesini matematiksel olarak birleştirerek[368] bütüncül bir teorinin inşasını mümkün kılmıştır. 1925 ve 1926 yıllarında gerçekleştirilen başarılı denemeler sonucu ışığın doğasını ve atomaltı parçacıkları doğru bir şekilde tanımlayan denklemler geliştirilerek kuantum teorisi kurulmuştur.[369] Kuantum mekaniği bağlamında oluşan, birbirine eşlenmiş iki olayın arlarında çok uzak mesafeler olmasına, nedensel bir ilişki olmamasına rağmen birebirinde etkilenmesi olayıdır. "Kuantum dolanıklığı" olarak adlandırılan bu durum determinizmi sarsan başka bir olgudur. Bu olgu, Newton klasik fiziğinin oluşturduğu determinizmi açısından açıklanamaz bir fenomen olarak görülmektedir.[370]Bu kuram, sayesinde doğadaki katı deterministik yasaların varlığı tartışılmaya başlanmıştır. Çünkü kuantum daha çok olasılıklara dayalıdır. Bu kuramda olaylar, olasılıklar bağlamında rastgele gerçekleşir. Dahası bu olayların gerçekleşme nedenleri Laplace'deki gerçekleşme nedenlerinden çok farklıdır. Klasik determinizmde fenomenin gerçekleşmesi, fizik yasaları çerçevesinde açıklanır. Ancak kuantum durumunda bir olayın öngörülmesi için bütün sebeplerinin bilinmesi durumunda ancak bir çıkarımda

---

366 Roland Omnès, *Kuantum Felsefesi*, çev. Ercüment Akat (İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2017), 170-171.
367 Omnès, *Kuantum Felsefesi*, 154.
368 Harald Fritzsch, *Yanılıyorsunuz Einstein!: Newton, Einstein, Heisenberg ve Feynman Kuantum Fiziğini Tartışıyor*, çev. Ogün. Duman (İstanbul: Metis Yayınları, 2012), 132.
369 Richard Phillip Feynman, *Fizik Yasaları Üzerine*, çev. Nermin Arık (Ankara: TÜBİTAK, 1997), 148.
370 W. Heisenberg, *Fizik ve Felsefe*, çev. M. Yılmaz Öner (İstanbul: Yılmaz Öner, 1993), 148.

bulunabilir. Bütün nedenleri bilmek mümkün olmadığı için kuantum teorisinde sadece olasılıksal durumlar ele alınır.[371] Kuantum teorisinin oluşumu ile kısmen kırılan deterministik evren anlayışı, yerini daha olasılıksal olan kuantum anlayışına bırakmıştır. Bu teoriyle antikçağdan süregelen evren ve zaman algımız tekrar yıkılarak yerine kuantum teorisinin ilkelerinde olduğu bir evren anlayışı inşa edilmiştir. Bu evren tasvirinde zaman göreceli, uzay sınırsız ve sürekli genişleyen, atom altı parçacıklar ile ilgili bilgilerimiz ise artmış ancak maddenin doğası ile ilgili cehaletimiz de pek bir değişiklik olmamıştır. [372] Evren algımız nerdeyse yeniden oluşturulmuştur. Kozmos ölçeğinde yetersiz kalan klasik fizik yerini fenomenleri daha kapsamlı izah eden modern fiziğe bırakmıştır. Matematiksel kuramlarla varlığı öngörülen karadelikler[373], yıldız doğumları ve ölümleri, evrenin başlangıcı gibi yeni konular, evren tasvirimize girerek yeni betimlemelerin oluşmasına neden olmuştur. Bu düzlemde madde, evren, zaman gibi fiziksel kavramlar yeniden değerlendirilmeye tabi tutularak yeni anlamlar kazanmıştır. Çağdaş fizikçiler, evrenin nasıl oluştuğu, nasıl yok olacağı gibi sorulara cevap bulmaya çalışarak evreni anlamaya, canlı formları aramaya yönelmiştir. Bu kuramlar, evren anlayışımızı büyük ölçüde değiştirmiştir. Hubble ile James Webb gibi teleskoplarla evren yeniden keşfedilmeye çalışılmaktadır.[374] İnsanın her daim tahakküm etme isteği burada da zuhura çıkmıştır. Bilimin keşfettiği bu yasaları, insanlık hem dünyayı hem de evreni tahakküm altına almak için bir araç olarak kullanmaktan geri durmamıştır. Süper bilgisayarlar ile bilgiye gerçekliğe hükmetme, nükleer çalışmalar sonsuza yakın enerji isteği için, gibi amaçlar için bu kuramlar kullanılmıştır.

Sonuç olarak yıkılan idoller ile yapılan keşifler sonucunda her çağda yeni keşifler yapan insanoğlu doğayı kendi amaçları için kullandığı bir nesne olarak tasvir etmiştir. Antik Çağ'da kısmen rasyonel kozmolojik anlayışlar ile beraber Demokritos atomcu madde anlayışı hâkim olmuştur. Aristoteles fiziği ve Batlamyus kozmolojisi uzun çağlar bilim dünyasının ortodoks kuramıydı. Kepler'in matematiksel teorileri, Galileo'nun gözlemleri ve Newton mekaniği ile inşa edilen mekanik evrende keşfedilen atom altı

---

[371] Omnès, *Kuantum Felsefesi*, 179-180.
[372] Hawking, *Zamanın Kısa Tarihi*.
[373] Hawking, *Zamanın Kısa Tarihi*, 126.
[374] Tuğçem Müge Gür Yazar, "James Webb Uzay Teleskobu Hakkında Bilmeniz Gereken Her Şey: Nasıl Üretildi, Görevi Ne, Nasıl Tasarlandı?", *Evrim Ağacı* (12 Mayıs 2021).

parçacıkları ile deterministik evren tasviri yapılmıştır. 20. yüzyılda kuantum mekaniği ile başlayan bilimsel çalışmalar bambaşka bir evren tasvirine kapı açmıştır. Özetle görüldüğü üzere önce doğaya bakış açımız değişmektedir. Ardından fenomenlerin yeniden ele alış biçimine bağlı olarak medolojimiz ve gözlem araçlarımız değişmekte; maddeyi anlamak için en küçük parçaya, evreni anlamak için ise teleskoplarla gökyüzüne bakarak keşfettiği yeni olgular ekseninde yeni tasvirler geliştirmektedir. İnsan rasyonalitesi, doğaya tahakküm etmek için maddeyi ve evreni öngörebilen betimlemeler geliştirmektedir. Keşfedilen yasalılık düzleminde evren tasviri yapılarak insanın kullanabileceği bir nesneye indirgenmektedir. Tarih boyunca epistemolojik dönüşüm ve ontolojik kırılım ile atom ve evren düzleminde yaşanan dönüşümler doğa anlayışımızı değişmiştir. Rasyonalite mikroskopla atomu, teleskopla evreni gözlemleyerek keşfettiği yasalar düzleminde yeni varlık anlayışı geliştirmektedir. Tahminimiz atom altı parçacıklarla ilgili yeni gözlemler ve uzay hakkında yeni keşifler varlık anlayışımız yeni bir dönüşüme uğratacaktır. Bu düzlemde gerçeklik yeniden betimlenerek yeni oluşumlar meydana gelecektir. Zaman, mekân uzam gibi kavramlar yeniden oluşturulacaktır. Kanaatimize göre, bu noktada felsefeye düşen görev oluşan paradigmaların yaratacağı iyi yönleri ve çıkmazları sistematize etmesidir. Oluşacak olan etik boşluklara ve anlam bunalımlarına insani düzlemde çözümler üretilmelidir. Çünkü bilginin artışı ile bilgelik arasında doğrusal bir korelasyon gözükmemektedir. Pragmatist yaklaşımlar, insanın tinsel yönünü sürekli göz ardı ederek evrende kaybolmasına yol açmaktadır. Bir zamanlar evrenin merkezinde olan insan, uzayda analitik olarak konumunu kısmen belirlese de, varlık içinde mevkisi belirleyememektedir. Çünkü bilim niçin sorusu yerine, nasıl sorusunu sorarak bu durumun pekişmesine neden olmaktadır. Kanaatimize göre, yaşanacak anlam krizleri, artık bilime niçin sorusunu sordurmaya sevk etmeye başlayacaktır. Çünkü nasıl sorusu, insanın hakikat arayışına ve varlık bunalımlarına sınırlı cevaplar üretmektedir. Kısaca, bilimsel epistemoloji evrenin işleyiş mekanizmasını inceler, ancak bu mekanizmayı mümkün kılan ilkeleri araştırmaz. Çünkü ampirik yöntemle elde edilen ve bilimsel düzlemde doğrulanan bilgini geçerlidir.

3.4. Yapay Zeka (Aı) Bağlamında Felsefi Mekanizm'in Analizi

Modern düşünce ile daha da sistematize olan Felsefi Mekanizma, her şeyin tahakküm altına alınabilir düşüncesini epistemik zeminde mümkün kılan ve ontolojik dönüşümü meydana getiren insan rasyonalitesini egemen olmak için bir araç haline getiren

hümanist rasyonalitesinin bir ürünüdür. Bu yönüyle insanoğlu, modern düşünce düzleminde elde ettiği bilim ve teknolojiyle birlikte, tefekkürü tamamen bir kenara bırakarak tabiatı, hesapçı düşünce yoluyla kendisine egemen olunacak bir nesne olarak görmektedir. Tabiat ise, modern teknoloji ve endüstri için enerji kaynağını sağlamakla yükümlü dev bir kaynak olarak okunmaktadır. Bu düşünce, son yüzyılda ortaya atılmış nevzuhur bir düşünce değildir. İnsanlık kadar eski olan bu düşünce sistematik olarak antik çağlara kadar dayandırmak daha tutarlıdır. Bu çıkarımdan hareketle, Felsefi Mekanizmin tarihsel olarak meydana gelmesini sağlayan epistemik temmelleri atanlar Antik Çağ doğa filozoflarıdır demek daha makuldür. Antikçağdan çağdan sonra, bu düşünce zaman zaman bilimci paradigmanın durağanlaşmasıyla sınırlı kalsa da, uygun bulduğu zeminde tekrar köklerinden açığa çıkmaktadır. Skolastik düşünce de bu fikir bir kenara bırakılsa da, kilisenin etkisinin kırılması ile Orta çağ ve sonrasında bu fikir tekrar oluşmaktadır. Orta Çağ'da bilimsel gökyüzü devrimleri, mekanik fizik gelişmeleri ile oluşan bazı paradigmalar ile Aydınlanma yüzyılı epistemolojik değişimleri sonucu bilimci yöntemin keşifleri neticesinde meydana gelen bir fikirdir.[375]

Orta Çağ'da heliosentrik görüşüyle Kopernik insanları fiziksel olarak evrenin merkezinden uzaklaştıran klasik kozmolojiyi yıkan bir teori inşa eder. Darwin, evrimsel teorisiyle insanı doğanın organik yasasının içine yerleştirerek Kopernik'in radikal teorisine eş değer olarak biyolojide radikal değişimler gerçekleştirir. Sonuç Kopernik ve Darwin insanın kendini evrenin efendisi olarak gören imajını değişime uğratır. Freud kendini, Özellikle insanların sahibi oldukları evlerinin efendileri inançları tarafından yok edilen aşağılama döngüsünün tamamlayıcısı olarak görerek bu sistemi psikanalizimle tamamlar.[376] Bu radikal evrilmelerle bilimin ilerlemesi ile canlılığın temel kanunu çözen insanoğlu insan benzeri yapılar Frankensteinler üretme hayaliyle yüzyıllar boyunca çalıştılar.[377] Önceleri ölümsüzlük simyanın bir alanı iken bugün yaşanan bilimsel ilerleme ışığında bunu mümkün kılacak veriler ve çalışmalar hız kesmeden devam etmektedir.

---

[375] Güzeloğlu, *20. yüzyıl tıp tarihinde hasta-hekim ilişkisinin fenomenolojik analizi*, 16.
[376] Weinert, *Copernicus, Darwin, and Freud*, 1.
[377] Shelley, *Frankenstein, ya da, Modern Prometheus*.

İnsanın, doğanın ve evrenin bir makine olarak okunması bilimsel ilerleyişte ve teknolojide bu yönde etkiler oluşturdu. İnsanın öğrenme ve eylemin çözümlenmesi ile bilgisayarlara öğrenme kabiliyeti kazandırılarak bazı noktalarda öne geçmesi, Felsefi Mekanizm düşüncesinin teknolojiler üzerinde ne denli etkili olduğunu göstermektedir. Bu yönde yapılan yapay zeka çalışmaları bunu apaçık olarak açığa çıkarmaktadır. İnsanoğlunun mekanik eylem ve davranışları insanlara ilham olarak insanların benzer makineler yapabileceklerine dair cesaretlerini artırmıştır. Özellikle 20. yüzyılda insanın öğrenme sürecinin mekanik bir tasvirle anlatılmasıyla, makine düzleminde aynı durumu gerçekleştirebilecek aletlerin varlığını mümkün kılmak için gerekli epistemolojik zemin hazırlanmıştır.[378]

Mekanik davranışlar, deterministik oldukları için sabit, tahmin edilebilir ve katı olmakla eş anlamlı olarak görülmesinden dolayı uzun zamanlar öğrenen makine düşüncesi, biraz çelişkili gibi durmaktaydı. Daha sonraları yaşanan pek çok gelişmeyle uyum sağlayabilen esnek ve öğrenen makineler olarak geliştirildi. Zaman içinde makineler, insanların öğrenmelerini taklit ederek, onları uzmanı oldukları alanda yenmeye başlayarak, öğreticisi konumuna yükselmişlerdir. Bunu mümkün kılan düşüncenin temelinde elbette ki Felsefi Mekanizm yattığını söylemek yanlış olmaz. Öğrenmeyi, beyin fonksiyonlarını nörobiyolojik süreçleri katı deterministik bilim yasalarıyla açıkladıktan sonra geriye kalan şey, bu yasalara göre çalışan makineler icat etmek ve programlamak. Doğa insanı nasıl programladıysa, aynı şekilde biz de makineleri programlayarak bizi taklit etmelerini hatta bize öğretici olmalarını sağladık. Satranç konusunda bin yıllık kültüre ve birikime sahip olan insanoğlu, geliştirilen bir yapay zekaya yenildi. Satranç konusunda insan öğrenmesini taklit eden makineler geliştirilerek insanoğlunu yenmeyi başarması ve ona öğreticilik yapacak noktaya gelmesi, Felsefi Mekanizm etkilerinin teknoloji alanında yaşanacak devrimi mümkün kılan bir epistemoloji geliştirmesinin bir sonucu olarak görülebilir. [379]

> "IBM'in satranç programı Deep Blue, Gary Kasparov'u yendikten sonra insanlar satranç oynamayı bırakmadı. Aksine satranç ustası insanlar, yapay zeka ürünü antrenörler sayesinde her zamankinden daha iyi bir seviyeye

---

[378]Cahit Arf, "*Makine Düşünebilir mi ve Nasıl Düşünebilir*?", Atatürk Üniversitesi Çalışmalarını Muhite Yayma ve Halk Eğitim Yayınları Konferanslar Serisi*, No. 1* (1959), 100.

476 Heaven - New Scientist, *Düşünen makineler*, 42.

> geldi ve "sentorlar" tabir edilen insan ve yapay zekanın birlikteliğinden oluşan satranç ekipleri, bir süreliğine de olsa, hem insanları hem de bilgisayarları alt etti. Yapay zeka aynı şekilde gelmiş geçmiş en iyi dedektiflerin, bankacıların ve askerlerin yetiştirilmesine yardımcı olabilir."[380]

Artık bu öğrenme süreci insanların gelişmelerine katkı sağlayabilecek düzeye gelmiştir. Hatta bazı noktalarda insanların kendilerini geliştirebilmek için makinelerden yardım almaktadır. Yapay zekalar, bu noktada insanlara yardımcı olabilecek seviyeye gelmiştir. Günümüz modern dünyasında insanın seçme işlemleri, bilgisayarların ve yapay zekâların algoritmaları ile kontrol edilip insanları meraklarına göre çeşitli tercihlere yönlendirebilmektedir. Hatta bu durum, neredeyse insanoğlunu özgürlüğünü elinden alabilecek düzeye gelmiştir. Dinsel dogmalarla sınırlanan insan, bu sefer bilgisayar ve yapay zeka algoritmaları vasıtasıyla, özgürmüşçesine hareket ederek kararlar almaya yönlendirilebilir. Yakın geçmişte yapılan Amerikan başkanlık seçimlerinde böyle bir yönlendirmenin yapıldığı iddia edildi. Facebook insanların bilgilerini elde etmesiyle büyük bir data kurmuş; bu verilerle, insanların tercihlerini yönlendirebilecek şekilde kullanarak, büyük bir manipülasyon oluşturmuştur.[381]

Kısa bir süre sonra otoritenin, bu defa insanlardan algoritmalara kayabileceğini göstermektedir. Nasıl ki kutsal otorite, dini mitolojiler; insan otoritesi de liberal anlatı aracılığıyla meşrulaştırıldıysa gelecek teknolojik devrim de büyük veri algoritmalarının otoritesini meşrulaştırarak, bireysel özgürlük kavramının temellerini çürütebilir.[382] Rasyonel özne, mutluluğu artık öte dünyaya bırakmayıp elinden geldiğince bu dünyada yaşamaya çalışması sonucu, tanrısal vaatlere olan bağlılığı zayıflamıştır. Artık mutluluk bu dünyada bulunmalı öte zaman ya da dünyalara bırakılmadan bu dünyada tecrübe edilmeli.[383]Özetle bu durum, mekanik olarak tasvir edilen dünyada, mutluluğun bulunması ve yaşanmasının sonucu gelişmiş bir anlayıştır. Felsefi Mekanizm paradigmasıyla yaşanan teknolojik gelişmeler, yapay zeka ve transhümanizm fikriyle, mutluluğu maddi düzeyde mümkün kılmaya çalışmaktadır.

---

[380] Yuval Noah Harari, *21. Yüzyıl İçin 21 ders*, çev. Selin Siral (İstanbul: Kolektif Kitap, 2018). 43.
[381] Carole Cadwalladr - Emma Graham-Harrison, "Revealed: 50 Million Facebook Profiles Harvested for Cambridge Analytica in Major Data Breach", *The Guardian* (17 Mart 2018), blm. News.
[382] Harari, *21. Yüzyıl İçin 21 Ders*, 59.
[383] Russ, *Avrupa düşüncesinin serüveni*, 191.

Rasyonalite, bilimsel paradigmalarla sistematize ettiği mekanik okuyuşlar sonucunda doğaya hâkim olan insan, bu fikirler sayesinde kendisine çok cazibeli bir dünya inşa ettiğini görmekteyiz. Her şeye hâkim olduğu ve hızlı bir şekilde erişebildiği bir dünya; doğa dönüşümü gerçekleştirmiştir. Teknolojik tıbbi gelişmelerle insanoğlu hastalıkların önemli bir bölümü için tedaviler geliştirmiş; daha da ileriye giderek insan ömrünün uzamasına yol açmıştır. Günümüzde hala kaynaklar eşit ve adil bir şekilde paylaşılmıyor olsa da geçmiş yüzyıl felaketlerine bakıldığında, olumsuz durumların çoğu azalmıştır. Bu dünyada suçlular hızlı bir şekilde tespit etmek mümkündür. Seri katillerin bulunmasında DNA'ları hızlıca karşılaştırarak katilleri bulmuştur. Bunun el ile yapılması çok zor olmasına karşın yapay zekâ kısa sürede bunu çözebilmektedir. Yapay zekâlar, artık insanları insanlardan daha iyi bilir hale gelmesi, insan bilincinin algoritmik olarak kurgulanmasını bir çıktısı olarak düşünülebilir. İnsanın öğrenme sürecini, indirgemeci bir yaklaşımla ele alan bu fikirler, insanın öğrenmesinin genel ilkelerini keşfetmişlerdir.[384] Bu indirgemeci mekanik anlayışlara göre beyin, diğer makinelere nazaran daha kompleks bir yapı olarak tanımlanır. Özetle beyin, mekanik bir yapı olarak tasvir edilmekle beraber tek farkı daha karmaşık bir yapıya sahip olmasıdır. Bu sayede, öğrenmenin makinelerde çok hızlı ve etkili bir şekilde yapılabilmesini sağlayacak paradigmalar inşa edilmesi sonucu yapay zekâ çalışmaları oluşmuştur. Bu yapay zekâ algoritmaları internette gezinen bizleri, farkında olmadan çeşitli eylemlere ve tercihlere yönlendirebilmektedir. Özgürce eylemde bulunduğunu sanan birey, zaman zaman algoritmalar tarafından istenilen duruma sevk edilebilmektedir. Bu sistemler, çok iyi çalışmakla beraber mükemmeliyetten uzaklar. Buna rağmen yüzleri tanımak, öğrenmek, oyun oynamak gibi alanlarda insanlara göre çok iyiler. Dar anlamda, sınırlı alanlarda çok iyi işler başarmaktadırlar. Belki de iyi olmaları için insanlar gibi duygulara ve etik ilkelere sahip olmaları gerekmektedir. Yapay zekanın bir bedenle bütünleştirilerek insan gibi düşünmesi sağlanmaya çalışılmaktadır. Çünkü zekâ bedenden ayrı bir şey değildir ve bedenden bağımsız bir varlığa sahip olamaz. Özellikle Descartes zihin beden düalitesi bu noktada önemli bir epistmolojik kırılımdır.[385] Bu

[384] Cahit Arf, "Makine Düşünebilir mi ve Nasıl Düşünebilir?", *Atatürk Üniversitesi Çalışmalarını Muhite Yayma ve Halk Eğitim Yayınları Konferanslar Serisi, No. 1* 1 (1959), 108.
[385] Descartes, *Felsefenin ilkeleri*.

epistemoloji de zihin beden ayrımı fikri, yapay zekâ ve beden arasında nasıl bir ilişki kurulacağına dair bir metafizik inşa ettiği söylenebilir. Bir yapay zekanın bedende düşünebilmesini mümkün kılacak çalışmalar yapılmaya çalışılmaktadır. Bu yönde yapılan çalışmalar yapay zekaların daha iyi ve insancıl öğrenmeler gerçekleştirdiğini gösterdi. Uzay araçlarından Mars'a keşif yapan robotlarda bile insanlara benzer hareketler sağlayan sistemler bu makinelerde kullanıldı. Hatta insan mı, bilgisayar mı ayrımını yapmaya çalışan Turing gibi testler de bile insanlar, bilgisayar mı yahut insan ayrımını yapmayı başaramadılar. Bu durum insan bilincinin radikal bir şekilde beyin mekanizmalarının basit mekanik yansımalarının bir neticesidir.[386] Bu makinelerin insanı taklit edebilmeleri özellikle öğrenme konusunda gelişmiş olmaları, mekanizmin mutlak sonucudur. Bu öğrenmenin geldiği noktayı, şu örnek bize net bir fikir vermektedir: Bu makine öğrenmesi insanları en iyi oldukları Go oyunu gibi çok fazla hamle olasılığı olan oyunlarda alt etti. Makine derin öğrenmesi giderek insanlara galip gelme inancı sürekli artmaktadır. Genelde insanların iyi oldukları tartışma konularında bile yapay zekalar derin öğrenme sayesinde bu alanda, ciddi başarılara imza attılar. Zaman zaman komik cevaplar verseler de, bu alanda ciddi ilerleme kaydettiler.[387] Tez ve antitez savlarda tartışmalar yapabilme kabiliyetine eriştiler. Kendi yollarını bulabilen yapay zekalı arabalar, otonom sürüşle insanlara ihtiyaç bırakmamaktadır. Sağlık alanında ise yapay zekalar, hızlıca hasta verilerine ulaşıp hakkında teşhisler koyabilmekte ve tedavi tavsiyesi verebilmektedir. Diğer yandan olumsuz olarak kullanılması sonucu, öldürücü silahlar olarak kullanılan yapay zekalar insanların hayatını ciddi manada tehlikeye atmaktadır. Kontrol kaybı sonrasında yapay zekâlar insanların hayatlarına karşıt bir tehdit oluşturabilmektedir.[388]Felsefi Mekanizm 'in geliştirdiği bu anlayış, insanlığın bütün yaşamını, geleceğini, köklü bir şekilde değiştiren önemli bir alandır. Öğrenmeyi mekanik süreçlerle açıklaması, bu tarz anlayışların oluşmasına neden olduğu neredeyse kesindir. İnsanoğlu, Aydınlanma ile Felsefi Mekanizm düşüncesinin oluşmasından sonra tıpkı kendi gibi öğrenen makineler icat etme yolunda epey ilerleme kaydetti. Bu ilerleme, radikal bir noktaya ulaşarak insan zihni ve kültürünün şekillendirdiği, çevrenin

---

[386] Luc Ferry, *Transhümanist Devrim*, çev. Kağan Kahveci (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023), 11.
[387] Harari, *21. Yüzyıl İçin 21 Ders*.
[388] Heaven - New Scientist, *Düşünen makineler*.

de etkisiyle oluşmuş dilleri, yapay zeka aracılığıyla başka dillere tercüme edebilmektedir. Rick Rashid, 2012 yılında Çin'e yapay zekayı anlatmak için konferansa gittiğinde herkes kusursuz tercümanı ayakta alkışladılar. İşin ilginç olan tarafı ise bu tercüman bir insan zihni değildi, bir yapay zekaydı.[389] Kelimeler ve cümleler arasındaki uyumu sağlayıp, başka bir dile o anlamları aktarmak olan tercüme eylemi, düşünen organik beyin sahibi insanlar için bu denli zor bir faaliyet iken, yapay zekâların bunu çok basit bir şekilde artık hallediyor olması mekanistik anlayışının ulaştığı noktayı açıkça göstermektedir ki çalışmalar bunun daha başlangıç olduğunu göstermektedir. Bu noktada yapay zekanın yanı sıra transhümanzim, mekanik anlayışla inşa edilen bir düşünce olması nedeniyle, gelecekte insan bilincinin bütün sırlarını keşfederek yeni bir devrimin peşindedir. Bu durumda, insanı birebir taklit edebilecek makinelerin inşası mümkün hale gelmektedir. İnsanın bütün sırlarını bilimci paradigma anlayışıyla keşfedilerek formülize edilmesi bu teoriyi mümkün kılan epistemolojik temeldir. Açıkçası bu olgu, insanlık için bir kırılmayı beraberinde getirecektir. Bu kırılma, pragmatist durumlarla beraber negatif durumların da ortaya çıkmasına neden olacağı tahmin edilmektedir. Bazıları için bu durum varoluşsal bir tehdit olmakla beraber, bazı gruplar içinse egemen olmak için bir araç haline gelecektir. Datayı toplayan ve yapay zekayı oluşturanlar egemen olan taraf olurken, datası elde edilenler ise yönetilen cenahta olacaktır. Bu noktada bilgisi elde edilen toplumlar, yönlendirilecektir. Diğer bir ihtimal olan ise yapay zekaların insanları karar verme mekanizmalarının bilgisine erimesi durumudur. Bu olasılıkta, kendileri için en faydalı olan seçenekleri tercih edecek kabiliyete erişerek insanlığa bir rakip olacağı iddiası da hala varlığını korumaktadır.[390]Bu da insanlık için bir felakete yol açabilir.

3.5. Felsefi Mekanizm'in Transhümanizme Etkileri

Antik çağlardan, Orta Çağ'a ve Aydınlanma dönemine gelene kadar bilimin ve düşüncenin kaydettiği aşamalar ve yarattığı etkiler neticesinde yapılan ontolojik insan tasvirlerinin, farklı düşünceleri ortaya çıkarması nedeniyle Felsefi Mekanizm 'in ne denli etkili olduğunu göstermektedir. Bilimde yaşanan devrimler doğayı okuma

[389] Heaven - New Scientist, *Düşünen makineler*, 35.
[390] Ferry, *Transhümanist Devrim*, 12.

gözlüğümüz değiştirmekle kalmamış aynı zamanda canlılık ve insan doğasını tasvir etmede etkileri olmuştur. Felsefi Mekanizm kavramı, insanı okuma noktasında Aydınlanmadan aldığı zihinsel güç ve epistemolojik altyapı ile insanı, diğer canlılar gibi hücrelerden, atomlardan müteşekkil bir yapı olarak okumak bakımından, onu doğa yasalarına tabi tutarak okumaktadır. İnsanın bu denli indirgenmesi temelinde yatan bilimsel mekanistik okumaların beraberinde çıkmış olan Darwin'in evrim öğretisi neden olduğu iddia edilebilir. Darwin öğretisiyle beraber, yaşanan bilimsel teknolojik araçların doğaya hükmetme ve sömürme amacıyla kullanılması, insanın doğasını dönüştürmesi sonucu, transhümanizm gibi bir tasviri geliştirmiş; insanın biyo-mekanik olarak evrilmesi anlayışının doğmasına yol açmıştır. İnsanı biyoteknolojiler ekseninde mevcut insanlığı her alanda; fiziksel, zihinsel, duygusal ve ahlaki olarak geliştirilmesi bakımından radikal bir projedir.[391] Bu anlayışın doğmasının sebebi: Rönesans ve Aydınlanma döneminde seküler materyalist bilimci okumaların etkileriyle oluşan kapitalist süreçte insanı ilahi bağlamında koparıp maddeye indirgenmesi nedeniyle gerçekleştiği söylenebilir. Bu düşüncenin Aydınlanma çağında teşekkül etmesine neden olan bazı önemli bilimsel gelişmeleri ve kırılmaları bilmek gerekir. Maddeci akılcı bir dünyanın oluşmasını sağlayan Bacon, Galileo, Descartes, Kepler, Newton, gibi 17. yy filozof-bilim adamlarının içinde bulunduğu klasik mekanik ve modern düşüncenin yükselmesi ile Aydınlanma sürecine girilmesi, Descartes'in yer kaplayan ve düşünen varlık ayrımına dayanan mekanik dünya inşasına bulunan Descartes felsefesi, tanrısallık ve uzay ilişkisi kuran Newton fiziğiyle bağlantılı olan düşünce ve Bacon'un tasarısının bir kısmını tamamlayan ticarileşmiş bilim, sanayi devrimleri bu düşüncenin teşekkül etmesine zemin hazırlayan epistemik temellerdir.[392] Özellikle Descartes'in mekanik anlayışını radikal olarak kabullenen La Mattrie bu anlayışla ele aldığı insanı, makine olarak tasvir ettiği anlayışıyla, transhümanizme giden sürecin düşünce aşamasını büyük ölçüde hazırlayan önemli bir figürdür.[393] Mekaniksel biyolojik okumaların getirdiği yenilikler sonucunda, bu anlayışların gelişmesi ile insan organik vücuttan koparılarak mekanik bir okuma sahasına alınmak suretiyle daha iyiye, üstün insan aşamasına

[391] Ferry, *Transhümanist Devrim*, 1.
[392] Dağ, *İnsansız Dünya Transhümanizm*, 17-20-23.
[393] De La Mattrie, *İnsan Bir Makina*.

dönüşmesi mümkün hale gelmektedir. Descartes'in zihin beden düalitesinden doğan bu anlayış, açığa çıkan epistemik imkânlar bağlamında bütün duyumların zihinde gerçekleştiği anlayışı, beynin bu bedeni, makinayı kontrol eden bir yönetim merkezi olarak anlaşılmasına yol açmıştır. Descartes'in zihin beden dikotomisiyle, transhümanist fikrin oluşması mümkün hale gelmiştir. Bir diğer önemli nokta, evrimsel sürecin beyin merkezli olması sebebiyle insanın transhümanizme giden süreçte beynin hızlı bir şekilde kademe atlaması, evrimsel olarak daha hızlı ilerlemesine neden olacaktır. İnsanın bu bağlamda mekanik bir yapı olarak okunması, ontolojik bağlamda mekanik olarak dönüştürülebilmesi imkânını hazırlamaktadır. Dolayısıyla transhümanizm, evrim anlayışından beslenerek, insanı nöro-biyolojik, nörofizyolojik ve genomik çalışmalarla biyolojik bedenden biyonik bedene dönüştürmeyi amaçlamaktadır.[394] Felsefi Mekanizm 'in canlılığı mekanik olarak açıklaması, bu tarz anlayışların oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Bu anlayış aynı zamanda modern "öjeni"[395] fikrinin de oluşmasını sağlayacak epistemolojiyi mümkün kıldığı iddia edilebilir. Özellikle tekno insan, embriyoya müdahaleyi mümkün kılacak bilgiye sahip olması sonucu, bu durumu kendi pragmatist amaçlara ulaşmak veya hastalık gibi olumsuz durumları çözmek için kullanmaya çalışmaktadır. Bu ideolojiye göre bir makine olarak tasvir edilen insanın aksamlarındaki eksikliğin nedeni bulunarak tedavi edilebilir. Tedavisi mümkün değilse bile anne karnında embriyoya müdahale edilerek sağlıksız bireylerin dünyaya gelmesine engel olunur. Bu durum etik bakımından tartışmaları olsa da ancak "Biyoilericiler" bu durumu, insanlığın pragmatik sebepleri için rasyonel düzlemde meşrulaştırmaya çalışmaktadır. [396] Hatta bilim ve tıbbın gelişmesi ile yaşlığın tersine çevrilmesi, kaybedilen organların yerine mekanik cihazların konması ile organın işlevinin eksiklinin giderilmesi gibi gelişmeler sonucu transhümanizm fikri radikal bir noktaya vardığı söylenebilir.[397] Gerçekleşen teknolojiler ile bu radikal noktayı başka uç zirveler

---

[394] Dağ, *İnsansız Dünya Transhümanizm*, 81.

[395] Öjeni, genellikle insanlarda olduğu gibi, gelecek nesilleri iyileştirmek için istenen kalıtsal özelliklerin seçilmesidir. Öjeni terimi 1880'lerde ortaya çıkmıştır. 20. yüzyılın ilk yarısında, özellikle Nazi Almanya'sının "toplumsal olarak aşağı" gördüğü kişilerin yok edilmesini desteklemek için öjeniyi kullanmasının ardından, bir bilim olarak başarısızlığa uğramıştır. "Bkz. "Eugenics | Definition, History, & Facts | Britannica" (Erişim 29 Kasım 2025).

[396] Ferry, *Transhümanist Devrim*.

[397] Tuğşat Güzeloğlu, *20. yüzyıl Tıp Tarihinde Hasta-Hekim İlişkisinin Fenomenolojik Analizi* (Ankara: FCR Yayınları, 2024), 26.

takip etmektedir. Geliştirilen insanımsı robotlar ve sistemler ile bazı durumlarda insana olan bağımlılık giderek azalmaktadır. Sürücüsüz araçlar, fabrika ve ev robotları, cerrahi robotlar, akıllı ev aletleri, gibi yapay zekâ ile desteklenen çalışmalar neticesinde dünyanın giderek insansızlaştığı bir devre doğru evrilmekteyiz.[398] Bu noktada insanın her şeyi yeniden oluşturan, tanrısal rolü oynamaya çalışan bir varlık olarak görmekteyiz. Bu noktada Dağ, transhümanizm hakkında epistemolojik temellerini çarpıcı bir şekilde ele alarak, insanın yerleşmeye çalıştığı konumu ve gerçekleştirdiği dönüşümü iddialı bir şekilde ifade etmektedir.

> "Transhümanizm, merak, arayış ve fantezik tutum içerisinde olan insanların mitolojik-teknolojik sentezinin nihayetidir. Transhümanizmin içeriği Platoncu fantezik tutumla Aristoteles'in felsefeci-bilim tutum barındırdığı gibi Tanrı'nın İsa-Mesih cisimleşmesiyle alakalıdır. Hristiyan hümanizmi ile yoğrulmuş itikatadi bir karaktere sahip olan transhümanizm, Tanrı'nın merkezden çıkarılıp yerine adeta insanın temerküz edilmesi olan transhümanizmin devamıdır. Adeta Süleyman'ın Evi'ni inşa etme amacında olan transhümanizm, sanayileşme-teknolojileşme ve liberalleşme-kapitalistleşme ile doğrudan bağlantılıdır. Transhümanistler, fütüritistik ve ütopyacı yaklaşımla küresel bir toplum yaratmak isteğinde olsalar da, sahip olunacak imkanlar varlıklı bir azınlık grubun elde edilebileceği yenilikler olacaktır. Transhmanistler, nesneleşmiş doğa ve insan tasavvurlarıyla tabii ve insani olmayan bir evren inşa etme tasavvuruna sahipler."[399]

Sonuç olarak bilgi güçtür ilkesiyle doğaya egemen olma çabasında olan rasyonalite bu düzlemde transhümanizm gibi bir düşünce inşa etmiştir. Bunun sonucunda evren, doğa, madde, canlılık ve zihin gibi yapıların bilgisi elde edilmiş; bu sistemlerin çalışmasına olanak sağlayan ilke formülize edilmiştir. Bu durumun mekanik bir evren tasvirine yol açtığı ve dolaysıyla da insanı, mekanik bir varlık olarak yorumladığı ortadadır. Bu şartlar altında insan doğasına ait kusurlar elimine edilmeye çalışılmıştır. Bu noktada tranhümanistik devrim, açığa çıkar. İnsanı daha üst bir yapıya, "posthuman"a[400] dönüştürecek bir devrimi mümkün kılmanın peşindedir. Böylece insan doğası da egemenlik altına alınarak dönüştürülmüş ve üstün olma idealini gerçekleştirmesi için teorik altyapıyı gerçekleştirmiştir. Özetle klasik tinsel insan anlayışları yıkılarak, modern ve mekanik insan tasvirleri gerçekleştirilmiştir. Bunu mümkün kılan paradigma,

---

[398] Ferry, *Transhümanist Devrim*, 35-45.
[399] Dağ, *İnsansız Dünya Transhümanizm*, 217.
[400] Dağ, *İnsansız Dünya Transhümanizm*.

şüphesiz Felsefi Mekanizm paradigmasıdır. Maddeci düzlemde insanı mekanik bir varlık olarak ele alması bu dönüşümü mümkün kılan önemli epistemik bir temellendirmedir. Bu sayede, insan doğası hakkında yeni bir tanımlama yapılarak yeniden yaratılması ve üst bir kimliğe sahip kılınması mümkün olmuştur.

3.6. Felsefi Mekanizm'in Sosyal Kurumlara Yansımalarının Analizi

Tarihsel süreçler boyunca insanoğlunun akli yetileri; anlama, hayal etme, düşünme gibi zihinsel etkileri doğada gördüğünden daha fazla bir düzen çıkarsamaya çalışır. Hatta gökyüzündeki cisimleri "kusursuz hareketleri olan göksel" varlıklar olarak tanımlaması, bu düşüncenin bir tezahürüdür.[401] Bu düşüncenin yansıması olan Felsefi Mekanizm, doğayı düzenli ve mekanistik bir yapı olarak tasvir etme eğilimindedir. Bu yönüyle Antik Çağlardan, Modern Çağlara uzanan süreç içerisinde oluşan Felsefi Mekanizm, hümanizm ekseninde oluşan deterministik rasyonel bilimin yansımalarını taşıması nedeniyle, disiplinler arası geniş etkileri bulunmaktadır. Bu anlayışta, insan rasyonalitesi ve ampirik yöntemle doğanın bilgisinin keşfedilmesi sonucu açığa çıkan ilkelerin formülize edilmesi, en belirgin özelliktir. Bu epistemolojik eksende oluşan Felsefi Mekanizm'in yarattığı tasvire göre doğa, bir makine gibi işleyen çarklı bir sistemden ibarettir. Evreni anlamaya, açıklamaya çalışan bilim, Felsefi Mekanizm anlayışı ile doğayı mekanize etmektedir. Doğayı bu denli dönüştürücü etkiye sahip olan bu düşünce, şüphesiz din, bilim-teknik, etik, eğitim ve siyaset gibi alanlarda mutlak etkileri olması kaçınılmazdır. Felsefi Mekanizm bu sayede geniş bir alana sirayet emektedir. Özellikle bilimle yakın teması olan bu düşünce, bilime farklı perspektifler sunmaktadır.

Bilim olguları esas alan bir alan olması nedeniyle evreni, insanı canlılığı açıklayan kuramsal bir sistemdir.[402] Aklın araçsallaştırılması ile doğayı mekanize eden rasyonalite bilimi de bu eksende dönüştürmektedir. 17-18. Yüzyıl çalışmaları sonrası mekanik tasvirler hâkim konumdadır. Felsefi Mekanizm, tabii olayların, fenomenlerin arkasında, organize olmuş bileşenlerin etkileşiminden oluşan mekanizmalar olduğunu kabul ederek, evrenin, makine gibi mekanik bir şekilde işlediğini ifade eder. İşte bu noktada

---

[401] Edmund Blair Bolles (ed.), *Galileo'nun Buyruğu (Ciltli) /Bilim Yazılarından Bir Derleme*, çev. Nermin Arık (Tübitak Yayınları, 2003), 102.

[402] A. Kadir Çüçen, *Bilim Felsefesine Giriş* (Ankara: Sentez, 2012), 97.

bilimin görevi, bu mekanizmaları açığa çıkarmak için modeller inşa etmektir.[403]Bu alanda, Descartes'in matematiksel ve felsefi çalışmaları ile Newton'un çekim kanunları epistemolojik zemini hazırlar. Bu düşünceler, sonraki dönemlerde canlılığın tasvirinde önemli ölçüde etkileri olmuştur.[404]

> "Doğanın insanın karşısına konulması anlayışı, 16. ve 17. yüzyılda, Bacon ve Descartes'ın aklı tek güç görmesiyle başlar. Artık, aklını kılavuz edinen insan, doğada mistik ya da dini değil hesaplanabilir, ifade edilebilir mekanik bir dünyanın efendisi olarak dolaşır. Doğanın cömertçe sunduğu olanaklar, bilimsel ilerlemenin ve teknolojinin deney sahası olup çıkmıştır."[405]

Bilimi mekanik düzeye çeken fizikçi astronom Galileo, klasik Aristoteles kozmolojisini, yöntemi deney olan bilimsel anlayışıyla yıkarak yeni bir evren tasvirinin oluşmasını sağlar. Bu bilimsel anlayışın yöntemi deneydir. Bu düzlemde hem Aristoteles'in yöntemini hem de evrenini yıkar. Galileo'nun evreninde dil matematikseldir. Her bilgi formüllerle genelleştirilir. Galileo, bu düzlemde bilimi mekanik olarak dönüştürür. Yaptığı mekanik sarkaç benzeri çalışmaları ve açıklamaları bunu kanıtlamaktadır.[406]Teleskop ve mikroskop insan ufkunu açan[407], canlılık, madde ve evren hakkında bilgisini artırarak doğa bilimlerin gelişmesinde etkili[408] olan önemli bilimsel aletlerdir. Özellikle gelişen bu mekanik bilimselci anlayış düzleminde insan, küçük olan varlıkları mikroskopla büyüterek parçalara ayırmak suretiyle keşfetmeye gayret eder. Teleskop aracılığıyla insan, yaptığı gözlemler sayesinde evren hakkındaki bilgisi değişime uğrar ve evreni yeniden tasavvur eder. Bunun neticesinde, varlık hakkındaki epistemolojimiz devrimsel bir dönüşüme uğrar ve varlığı yeniden tanımlamak suretiyle yeniden inşa ederiz.

Rasyonalite, modern zamanlarda mekanistik bilim anlayışıyla, fenomenlerin nedenlerini (causa) açıklarken, olabilme imkanını ve nasıl gerçekleştiğini teorik-pratik dikotomisinde tartışır. Bu teori-pratik ayrımı dikotomisi, bilimin fenomenleri

---

[403] Glennan, *The New Mechanical Philosophy*, 1.
[404] William Bechtel, *Philosophy of Science: An Overview for Cognitive Science* (Hoboken: Taylor and Francis, 2013), 10.
[405] Çüçen, *Bilim Felsefesine Giriş*, 224.
[406] John Losee, *Bilim Felsefesine Tarihsel Bir Giriş*, ed. Suat Kemal Angı, çev. Elif Derviş (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2012), 69-70.
[407] Hilmi Ziya Ülken, *Bilim Felsefesi* (İstanbul: Ülken Yayınları, 1983), 241.
[408] Sarton, *Antik Bilim ve Modern Uygarlık*, 141.

açıklamada en ideal düşüncesi olduğu kabul edilir.[409] Bu paradigmanın ekseninde bilim, olguları teorik ve pratik olarak ele alır. Teorik bakımdan olabilirliği izah edilen fenomenler, laboratuvar ortamında gerçekleştirilerek, insanın tahakküm nesnesine indirgenir. Özetle bilim, önce fenomenlerin bilgisini keşfeder; akabinde elde edilen bilgiler arasında deterministik bir düzen arar, bu sayede genel geçer olan yasayı matematiksel olarak formüle ederek her ortam ve şartta genelleştirir. Bu sayede, artık doğal fenomenleri öngörmek ve kontrol etmek mümkün hale gelir. Bu paradigma sayesinde olguları izah eden, kontrol eden insan teorik-pratik düzlemde her şeyi kontrol etme idealindedir. Bunun en çarpıcı örnekleri tıp alanında olduğu ifade edilebilir. Özellikle Aydınlanma ile beraber Fransız materyalizmi ile tıp, canlılığı mekanik olarak işleyen bir süreç analojisiyle açıklar. Bu analoji modern zamanlarda önemli ölçüde geçerliliğini korumaktadır. Hatta Boyle, insanın eklemlerini, kaslarını, iskelet sisteminin çalışma prensiplerini mekanik olarak açıklaması bakımından insan anatomisini mekanik bir tasvirle açıklamaya çalışmıştır.[410] Bu noktada çağdaş tıp, insanı bu mekanik düzlemde tasvir eder:

> "20. yüzyıl tıbbı, tamamıyla teknik ve yaşamı büsbütün ele geçiren araçsal rasyonalizm güdümünde, hastayı biyofiziksel bir varlık olarak ele alıp, bedeni bir makineye indirger."[411]

Tıp mekanikleşince doktor bir operatöre, hasta ise bir makineye indirgenmektedir.[412] Bu düzlemde insanı ele alan bilimci paradigma, hücrelerin yaşlanma mekanizmasını çözerek ihtiyarlığa çareyi; yaşlanan bazı organları yerine mekanik olarak çalışan teknolojik cihazlar ya da organ nakli gerçekleştirmek suretiyle ölümü bile bir hastalık olarak kabul etmektedir. Bu anlayış transhümanizme giden gerekli teoriyi ve dönüşümü sağlamaktadır.[413] Sonuç olarak mekanikleşen bilim ile evren, tabiat, insan, madde, olgular ve fenomenler mekanik süreçlerin bir parçası olarak görülür ve bu zeminde açıklanma imkânı bulur. Açıklanan her olgu, artık insanın tahakkümü altında olan bir

---

[409] Craver, "When Mechanistic Models Explain", 6.
[410] Westfall, *Modern Bilimin Oluşumu*.
[411] Güzeloğlu, *20. yüzyıl tıp Tarihinde Hasta-Hekim İlişkisinin Fenomenolojik Analizi*, 25.
[412] Prof. Dr. Faik Çelik, "Tıbbın ölümcül hastalığı: Mekanikleşme", *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi* 14 (2010), 96.
[413] Güzeloğlu, *20. yüzyıl tıp tarihinde hasta-hekim ilişkisinin fenomenolojik analizi*, 26.

laboratuvar nesnesinden ibarettir. Doğanın efendisi olan insan, bilinci tabiatı kendi ihtiyaç, fayda ve konforuna göre yönetme ve düzenleme gücüne sahiptir.

> "Mekanistik açıklama kuramı, daha önceleri fizik disiplini ile kısıtlanmış açıklama literatüründe özellikle yaşam bilimleri ve bazı özel bilimler için yeni bir kapı aralıyor. Bu sayede açıklamanın içeriğini oluşturan fenomenler, fenomenleri oluşturan mekanizmaların doğasını getirdiği yorumla, açıklama kuramlarına yeni ontik taahhütler sunuyor. Daha önceleri, formel, linguistik ve nomolojik argümanlara sıkışmış olan açıklama kuramlarına, daha kapsayıcı bir temel sağlıyor. Bu sayede, modelleme, tahmin-açıklama ilişkisi, bilimsel keşif ve bilimsel metafizik gibi mekanizmalar üzerinden yeni bir bakış tarifliyor."[414]

Din, ruh, vahiy, mucize gibi kavramlara gelecek olursak şüphesiz bu alanlar da mekanik anlayışından etkilenerek mekanik evrende yeniden konumlandırılır. Fenomenlerin bilimci mekanistik paradigmalarla yeniden tasvir edilmesi, önemli ölçüde tinsel anlayışların terk edilmesine neden olur. Antik Yunan'da animistik inançlara rağmen, doğayı doğal nedenlerle açıklama girişimi, bilimin bu coğrafyada başlamasına neden olmuştur.[415] Antik Yunan'da tam olarak laik-seküler, pozitivist bir bilim anlayışı olmasa da bilimin başlaması ile mistik anlayışlar giderek yerini nedenselci açıklamalara bıraktığı görülür.[416] İslam dünyasına geçen bu anlayışlar, laik seküler bir zeminde değerlendirilmese de İslam bilim ve felsefesinde kabul görür. Ancak skolastisizm ile pasifize edilen yeni düşünceler nedeniyle güçlenen kilise, uzun yıllar laik-seküler bilimin önünde önemli bir engeldir. Ancak Orta Çağ'da yaşanan devrimsel gelişmeler ile sarsılan kilise, mekanize edilmiş dünyada otoritesini kaybederek yavaş yavaş etkisinin yitirir. Özellikle Kopernik devrimi, Brahe'nin, Kepler'in ve Galileo'nun çalışmaları ile kilise öğretisinin yanlışlığı ortaya konarak, Kilise'nin etkisini yitirmesine sebep olur. Dinin ilahi kutsal öğretileri ile tasvir edilen evren öğretisi, yerini mekanikçi tasvirlere bıraktığı gözlemlenmektedir. İnsanın evrenin merkezinde olduğu, üstün kutsal bir canlı olduğu aynalayışı yerini Newton'un genel deterministik ve mekanik yasalar[417] bağlamında işleyen kozmolojik anlayışa bırakmıştır. Bu evrende din, mit ve teolojik

---

[414] Alican Başdemir, "Mekanistik Bilimsel Açıklama Kuramı Üzerine – Alican Başdemir | Öncül Analitik Felsefe", 10 Nisan 2020.
[415] A. Ronan, *Bilim Tarihi*, 69.
[416] Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*, 1/26.
[417] Ernst Cassirer, *Determinism and Indeterminism in Modern Physic*, çev. O. Theodor Benfey (Massachusetts: Yale University Press, ts.), 30.

inanışlar insanlığın evrimsel gelişiminin aşılmış bir safhası[418] olarak görülmektedir. Bu aşamada din tam olarak bırakılmasa da modern mekanikçi bilimin etkisiyle dönüşüme değişime uğrar.

> "Orta çağ tanrımerkezciliğinin yerine *insancı* bakışın, metafizik ve aynı zamanda dinsel sorunun yerine ahlaksal sorunun, ahret mutluluğunun yerine eylemin konması söz konusudur."[419]

Zaten atomcu düşünce ile inşa edilen bu evren tasarımları içerdiği ateistik fikirleri Antik Çağ'a, Lucretius'a kadar uzanır. Bu sebeple atomistik mekanik düşünceler Orta Çağ'da inanca bir tehdit olarak görülmektedir.[420] Kilisenin, bilimsel çalışmalar sonucu otoritesinin sarsılması ile inanca olan yönelimin azalması, Rönesans ve Aydınlanma ile bilimselci paradigmanın bu düşünceyi benimsemesiyle tekrar kabul gören atomistik anlayışla birlikte ateizm, kendisine yer bulur. Özellikle Thomas Pain, Akıl Çağı adlı eserinde bilimsel yasaların keşfi ile doğal fenomenlerin öngörülmesi durumunun tanrısal kanunlara uyduğunun, diğer dinleri ise Tanrının iradesine uymayan akıl dışı uydurmaları öne sürmeleri sebebiyle, irrasyonel diye tasvir eder ve ateizmin bu sebeple güçlendiğini iddia eder.[421] Deizm, özellikle Newton'un tasvir ettiği evrende, Tanrının müdahalesine yer bırakmayacak derece mekanistik bir yapının tasvir edilmesi sonucu temellendirilmiştir. Newton'un mekanistik evren yorumu, Deizme giden epistemolojik zemini hazırlayan önemli bir çalışmadır.[422] Özetle modern bilimin gelişmesi ile ampirik düzlemde incelemeyen, laboratuvar ortamında deneyle doğrulanamayan Tanrı, ruh, nefs, mucize vahiy gibi kavramlar bu mekanik evrende yer bulamazlar. Bu anlayışlar tamamen terk edilmese de yeniden yorumlanarak başka alanlarda incelenir. Örneğin din gibi tinsel bir alan artık mekanikleşmiş bu toplum için en yararcı etiğe dönüşmüştür.

Etik, doğanın mekanize edilmesi noktasında yeniden tasvir edilen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanrı ve ahiret düzleminde kopartılan bu kavram, hümanistik-bilimselci paradigma ekseninde yeniden oluşturulur. Genellikle Tanrı-din merkezli

---

[418] Comte, *Pozitif Felsefe Dersleri ve Pozitif Anlayış Üzerine Konuşma*.
[419] Koyré, *Bilim Tarihi Yazıları*, 6.
[420] Ercan Salgar, "Atomcu Felsefe ve Modern Bilim", *Kilikya Felsefe Dergisi* 2 (2022), 8.
[421] Thomas Paine, *Akıl Çağı: Gerçek ve Efsanevi Teoloji Üzerine Bir Araştırma*, çev. Ali İhsan Dalgıç (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013).
[422] Tuğşat Güzeloğlu - Muhammed Usame Karadeniz, "Deizm Üzerine Felsefi Bir İnceleme", *Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 2 (2025), 790.

kutsal öğretilerle tesis edilen etik, mekanize edilmiş yeni paradigma ekseninde yeniden tanımlanır. Mekanize edilmiş evren fikriyle tahakküm altına alınan doğaya efendilik eden insan, ahlakı bu düzlemde geleneksel bağlamından kopartarak yeni bir yorumla inşa eder. Bu doğada, ahiret inancı ile ödül ceza ya da yüce yaratıcıyı memnun eden ahlaki öğretiler bulunmamakta, sadece mekanik dünyada geçerli olacak bir etik inşa edilmektedir. Şüphesiz bu etik, dünyaya egemen olan insanın faydasını esas alacak, pragmatist, hümanist, rasyonel gibi özellikleri barındıran bir öğreti olmalıdır. Özellikle Aydınlanma Çağı sonrası mekanize edilen her alan gibi etik öğretiler de mekanik kapsamda değerlendirilerek yorumlanır. Etik, ilk önce rasyonalize edilerek hümanist karakterli bir yapıya dönüşür. Immanuel Kant ile etik devrim niteliğinde bir değişime uğramaktadır. Kant'ın etik, ödev ahlakı gibi alanları rasyonalize ederek mekanik dünyaya özgü ahlakı tesis etmiştir. Kant inşa ettiği ahlak tıpkı Newton mekanik yasaları gibi her yerde ve koşulda geçerli olacak bir ahlak yasası inşa etme idealini taşımaktadır.[423]Kant, Rasyonel imkanların sınırlarını sonuna kadar zorlayarak oluşturduğu bir ödev ahlakı vardır. Bu etik anlayışta Kant ahlakı formülize eder. Örneğin herhangi bir durumdaki maksiminin genel geçer evrensel bir maksim olmasını isteyebilir misin, sorusunu sorar. Eğer bu cevaba müsbet yanıt verilecekse maksim iyidir, aksi durumda maksim kötüdür. Bu çerçevede Kant, ahlakı teorik aklın sınırları içerisinde oluşturarak pratik alanda uygulanmasını mümkün hale getirir.[424]

> "Bu söylenenlerden şu noktalar açıkça aydınlığa kavuşmaktadır ki, bütün ahlak kavramlarının yeri ve kaynağı tamamıyla a priori olarak akıldır; onlar en üstün derecede spekülatif akılda olduğu gibi sıradan insan aklında da bulunur; bu kavramlar deneysel dolayısıyla da yalnızca rastlantısal olan bilgilerden çıkarılamaz, bizce onların en yüksek ilkeler olmasını sağlayan değerleri kaynaklarının tam da bu katışıksızlığında (saflığında) bulunur; ahlak kavramlarına deneysel olandan ne kadar katarsak, onların kendine özgü etkilemesinden ve eylemin sınırsız değerinden de bir o kadar eksiltmiş oluruz; bu yüzden bu kavramları ve yasaları katışıksız akıldan türetmek, saf ve temiz bir biçimde sergilemek, bütün bu pratik ya da katışıksız akıl bilgisini yani saf pratik akıl yetisini kendi bütünlüğünde belirlemek yalnız bu kuramsal bakımdan yani sırf spekülasyon söz konusu olduğunda, gerekli

[423] Kant, *Seçilmiş Yazılar*, 229.
[424] Kant, *Seçilmiş Yazılar*, 245.

olmamakla ama aynı zamanda pratik bakımından da çok büyük bir önem taşımaktadır."[425]

Bu yönüyle Kant'ın etiğin oluşturan ahlaki ilkeleri, a priori özelliktedir. Kant, ahlak öğretisini zorunlu rasyonel ilkelere dayandırması ile evrenselleştirmiştir. Bu açıklamalardan hareketle, etiğin genel ilkesi ortaya konarak formülize edildiğini[426] görmekteyiz. Bu noktada ahlak, mekanik dünyanın karakterine uygun bir şekilde rasyonalize edilerek inşa edilmektedir. En yüksek iyiye erişmede (summun bonum) veya en kötü eylemi gerçekleştirme durumunu akılcı paradigma ile analiz eden Kant, bu durumların karşılığının tam olarak verilmesini mümkün olmadığını; ancak Tanrının varlığı ile mümkün ve anlamlı olabileceğini savunur.[427] Bu ön kabulü pratik aklın postulatı olarak kabul ederek bir etik inşa etmeye çalışır. Kant, en nihayetinde özgürlüğün alanını numenal dünyadan hareketle belirler. İnsanın eylemleri gelişigüzel değil, bilakis akla uygun olan yasalara uymalı. Aksi durumda negatif özgürlük diye adlandırdığı istenmeyen aykırı durum gerçekleşir.[428]

Mekanik düzlemde oluşturulan bu ahlak analizlerinde Kant, deontolojik ahlak[429] öğretisini oluşturarak; eylemin sonucundan ziyade doğru eylemi esas alan bir öğretiyi benimser. Bu etiğin temeli, ödev ahlakıdır. Kant'ın bu ahlaki anlayışının oluşmasını sağlayan ve ahlakın Newton'u olarak nitelendirdiği aydınlanmacı düşünür Rousseau'dur. Kant, Rousseau'yu bütün ahlaki ilkeler arasındaki genellemeyi yapacak, tıpkı Newton'un doğa yasalarını genelleyecek bir ilkeyi keşfetmesi gibi bir teoriyi keşfettiğini söyler. Ancak mekanik ve determinist olan bu dünyada özgürlük problemi açığa çıkar.[430] Fransız Aydınlanması ile özellikle La Mettrie'nin makine insan tasvirleri,

---

[425] Kant, *Seçilmiş Yazılar*, 253.

[426] Robert Johnson - Adam Cureton, "Kant's Moral Philosophy", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta - Uri Nodelman (Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2025).

[427] Kant, *Pratik Usun Eleştirisi*, 159.

[428] Ülker Öktem, "Kant Ahlakı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi* 18 (2007), 3.

[429] Deontolojinin ödev anlamına gelen Yunanca deo ile bilim anlamına gelen Yunanca logos sözcüklerinin bir birleşimi olup, lafzen ödev bilimi anlamına geldiği dikkate alınırsa, insanın ayrı birtakım ödev ya da yükümlülükleri bulunduğunu, belirli eylem türlerinin özü itibarıyla doğru, belirli eylem türlerinin de yanlış olduğunu, insanın ahlaklılığının bu ödev ya da eylemleri sonuçlarına hiç bakmaksızın yerine getirmekten, doğru eylem türlerini hayata geçirmekten oluştuğunu savunan etik anlayışı."Bkz. Cevizci, *Büyük Felsefe Sözlüğü*. 457."

[430] Emine Aydoğan, "Kant Etiğinin Newton'u Olarak Jean Jacques Rousseau", *Hitit İlahiyat Dergisi* 21/2 (2022), 982.

özgür iradeye yer bırakmamaktadır. Bununla birlikte pozitivist, materyalist düzlemde oluşan paradigmalar ekseninde yapılan izahlar, özgürlük alanını tehdit etmektedir. Bu durum Spinoza'nın Ethica adlı eserinde daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. "İnsan zorunlu olarak daima pasiyonlara (edilgilere) bağlıdır. Tabiatın ortak düzeni ardından gider ve ona boyun eğer ve şeylerin tabiatının gerektirdiği kadar ona uyar (intibak eder)."[431]

İnsanın tabiatın fiziksel yasaları içinden açıklayan bir diğer kişi ise Hobbes'tur. Bu mekanik yasalar bağlamında izah edilen insan ,nasıl özgür olacak sorusu, felsefenin önemli bir problemi haline gelmiştir.

Sonuç olarak insanın doğaya tahakküm etmek için icat ettiği mekanik evren ile mekanikleşen doğa, insan ve irade gibi alanlarla birlikte insanın bir parçası olan ahlak da mekanize edilir. Bu perspektife göre, ahlak da tıpkı bir tabiat yasası gibi bir genellemeye tabi tutulur. Mekanize edilmiş doğayla uyumlu olan bu ahlakın özellikleri; rasyonel, determinist, pragmatisttir. Dolayısıyla kutsal öğretilerle temellendirilmemesi ve özgür iradenin sorunu, bu noktada özgürlük problemi doğar. Rousseau ve Kant insan doğasından hareketle özgürlük problemini çözmeye çalışır. Ancak insan doğasının ötesine geçilemediği için bu problem hala çözümsüz bir şekilde yerini korumaktadır.

Felsefi Mekanizm fikriyle her fenomenin yeniden tasarlanması sonucu dönüşen kurumlardan biri de şüphesiz, eğitimdir. İnsanlık tarihi kadar eski olan eğitim, doğanın ve canlılığın farklı perspektiflerle okunması neticesinde belli başlı etkilere maruz kalmaktadır. Platon'da idealist[432], Aristoteles'te realist[433] temellere dayanan bu eğitim anlayışları, günümüz modern mekanik anlayışına uygun düşen bakış açısıyla çağın araçsal rasyonalizmi düzleminde yeniden oluşturulur. Bu yönde, geleneksel eğitim anlayışlarından kopuşu ifade eden natüralist, pragmatist yaklaşımlar benimsenir. Natüralist anlayış, Orta Çağ spiritüalizmine karşı en büyük güç olan bilimi esas alan felsefeyle oluşturulmuş bir eğitim anlayışıdır. Fransız aydınlanmacı Rousseau'nun natüralist varlık, etik gibi kavramlar, değer felsefi temel alınarak oluşturulmuş olması bu anlayışın genel özellikleri hakkında bilgi sahibi olmamızı kolaylaştırmaktadır. Bu

[431] Benedictus de Spinoza, *Etika*, çev. Hilmi Ziya Ülken (İstanbul: Dost Kitabevi, 2018), 204.
[432] Ahmet Cevizci, *Eğitim Felsefesi* (İstanbul: Say yayınları, 2018), 35.
[433] Cevizci, *Eğitim Felsefesi*, 51.

anlayışta öğrenci merkezli, ampirik (deneye dayalı) yöntemle bilginin keşfedildiği bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu eğitimin arkasındaki varlık anlayışının temelinde doğayı, kendi içindeki nedenlerle açıklama[434] fikrine dayandığı için Felsefi Mekanizm fikriyle oluşan paradigmalardan etkilenerek oluştuğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla, bu yaklaşım, Descartes mekanik anlayışından, Newton yasalarından, Aydınlanmacı düşüncelerin etkisiyle oluştuğu için müfredatı, modern bilim ağırlıklıdır. Bu eğitimin amacı insanın doğasına uygun, ilerlemeyi hedefe koyan öğrencinin kendi yetenekleri doğrultusunda bilgiyi keşfetmesi esastır.[435] Sonuç olarak Natüralist eğitim anlayışı, bazı yönlerden, mekanikçi epistemolojik zeminden etkilenerek oluşan bir eğitim felsefesi olarak görülebilir.

Felsefi Mekanizm 'in pragmatist eğitim felsefesine etkileri dikkate alındığında, Felsefi Mekanizm ile tasarlanan varlığı yeniden okumak, bilgisini elde etmek ve bilgiyi aktarmak için bu sisteme uygun yeni bir eğitim anlayışı gereklidir. Bu pragmatist anlayışı, hümanist ve mekanik bilim anlayışını öğretecek, insanın faydasını esas alan ve evreni bu düzlemde kullanmaya yönelik bilgiyi elde etme çabasında olan bir eğitim olmalıdır.

Pragmatist eğitim felsefesinin ontolojik temeli değişimdir. Epistemolojik olarak ise insandan bağımsız bir bilginin varlığını reddeder. Bu anlayışa göre, değer anlayışının öznel karakterli, çevresel şartlar ve durumlar itibariyle değişebileceğini ifade eder. Bu yönüyle pragmatist eğitim anlayışının felsefi bilimsel yöntemi kullanarak, kültürü ve bilgiyi yeniden yaratma ve geleceklerini bu anlayışla yeniden inşa etme suretiyle, devrim nitelikli bir eğitim anlayışı olduğunu söylemek mümkündür. İnsanlığın gelişiminin ilerlemeci bir tasvirle inşa edilmesi, bu eğitim anlayışının aynı düzlemde oluşmasını sağlamaktadır. Değişen ve ilerleyen dünyaya eğitimi uyarlamak esastır. Bu epistemolojik zeminde inşa edilen okullarda, aktif araştıran öğrencilerle pragmatist amaçlara ulaşmanın vazgeçilmez olduğu savunulur. Zaten bu düşünceyi tesis eden Dewey, özellikle doğa bilimlerinin gündelik problemlere bulduğu çözümler ve deneyim dünyasını açıklayıp kontrol altına alma başarısından etkilendiğini görmek

[434] Cevizci, *Eğitim Felsefesi*, 84.
[435] Cevizci, *Eğitim Felsefesi*, 92.

mümkündür.[436] Bu zeminde Dewey'in inşa ettiği eğitim anlayışı, sürekli değişen evrenin bilgisini elde etmek suretiyle doğaya hükmedebilecek bilgiyi elde etmek için eğitim gerekli görülmüştür. Bu yönüyle eğitim mekanik bir süreç olarak işlemek zorundadır. Yani eğitim girdisi-çıktısı ve sonuçları itibariyle hesaplanabilir, öngörülebilir olmalıdır. Zaten okullar, endüstri devrimi ile bir fabrika olarak görülmektedir. Bu fabrikanın ham maddesi öğrenciler olarak tasvir edilir.[437]

Felsefi Mekanizm ile doğa, sömürülen, hükmedilen bir nesneye indirgenmiştir. Kapitalizm, bu düzlemde Felsefi Mekanizmin imkanları ile doğayı, insanların ihtiyaç ve faydası için sömürmektedir. Dolayısıyla verilecek eğitim, doğanın işleyişini çözerek tahakküm edilmesine olanak sağlayacak bilgiyi keşfetmek olmalıdır. Aynı zamanda, eğitim insanlar üstünde bir tahakküm aracı olarak kullanılması da mümkün hale gelmektedir. Hatta eğitim yoluyla toplumlar, insanlar bile kontrol altına alınmak suretiyle sömürülmektedir.[438] Spring'e göre eğitim, insanları siyasi ve bürokratik olarak kontrol altına alınmalarını sağlamak amacıyla kullanılmaktadır. [439]

Sonuç olarak eğitim, Aydınlanma çağıyla ortaya çıkan mekanikçi paradigmadan etkilenmiştir. Eğitim, evreni, insanı, doğayı tahakküm altına alabilmek için gerekli bilgiyi elde etmek nedeniyle yeni öğretim yöntemleri ile gelecek nesilleri eğitmek amacıyla yeniden tasarlanmıştır. Bu eğitim anlayışı, mekanikçi bilimin doğa okumalarını diğer nesillere aktarmaktadır. Özetle, insanlık doğayı mekanize ederek tahakküm altına almak için gerekli bilgiyi eğitim yoluyla öğretmesi neticesinde sürekli ilerleme kaydederek gelişmeyi sürdürmektedir.

3.6.1. Felsefi Mekanizmin Sanata, Spora ve Edebi Eserlere Radikal Etkileri

Edebiyata bile sirayet etmiş olan bu düşünceler, hayali olarak kurgulanan Frankenstein gibi bir figürün (Modern Prometheus[440]) bile mümkün olabileceğini dile getirmişlerdir.

---

[436] Cevizci, *Eğitim Felsefesi*, 122-134.

[437] Sabri Güngör, "Eğitim ve Eğitim Yönetiminde Paradigmalar Paradigms in Education and Educational Administration", *e – Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi* 1/3 (2014), 29.

[438] Horkheimer - Adorno, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, 239.

[439] Güngör, "Eğitim ve Eğitim Yönetiminde Paradigmalar Paradigms in Education and Educational Administration", 30.

[440] Prometheus , Yunan dilinde Titanlardan biri, en büyük düzenbaz ve ateş tanrısıdır. Entellektüel yönü, isminin açık anlamı olan Öngörücü tarafından vurgulanmıştır. Yaygın inanışa göre usta bir zanaatkâr

Zaten dönemin bazı yazarları, bilim ve edebiyat çevrelerinden daha yoğun biçimde, bu fikirlerden istifade etme imkânı bulmuştur. Bu hayali figürleri kurgulayan yazarlar, doğanın yaratıcı gücünü araştıran Erasmus Darwin ve ölü dokuya yaşam verme deneyleri yapan Luigi Galvani'nin eserlerini okumuşlardır.[441] Sanat ve mutlak bilimin, en özgür her çağın toplumsal koşullarına en az bağımlı etkinlikler olmalarından ötürü, topluluk duyarlığında, her değişimin ilk sezinlendiği alanlar oldukları bir gerçektir. İnsanoğlu yaşam karşısındaki temel tutumunda bir farklılık yapacak olursa, yeni anlayışını, sanatsal yaratıcılığında ve ondan yayılan fikirsel eserlerde dışa vuracaktır.[442] Özellikle Modern Prometeus konusu bilimden çokça etkilenen bir roman kurgusudur. Bu yönüyle Frankenstein 1818 yılı basımının kitabının giriş kısmında aynen şu cümleler vardır:

> "Dr. Darwin ve Almanya'nın bazı fizyoloji yazarları, bu hikâyenin temel aldığı olayın imkânsız olmadığı kanaatindeler. Benim bu tür hayale en ufak bir ciddi inanç beslediğim düşünülmesin."[443]

Eski bilimleri yetersiz ve eksik bulan Aydınlanmacı paradigmalar, onları insanlar hakkında yeterli bilgi vermeyen bir safsata olarak görmektedir. Bu noktada gelişen modern biliminin insan hakkındaki sırları ve perdeleri kaldırdığını ve dolayısıyla Frankenstein kurgusunu mümkün kıldığını görmekteyiz. Doğa bilimlerinin gelişmesi ile insan ve doğa hakkında bilgilerimiz muhteşem bir şekilde arttı. Sahip oldukları kimya, insan fizyolojisi ve elektrik bilgi birikimleri ile yeni canlılar yaratma düşüncesinin bazı disiplinlerde oluştuğu bilinmektedir. Canlılık veren şeyin bilimsel olarak keşfi sonrası edebi ve bilimsel eserlerde yeni canlıları yaratma düşüncesi ikame edilmiştir. Edebi metinlerde, laboratuvarda çeşitli deneylerle elde edilen bilgilerin başka canlılara uygulandığı görülmektedir. Bu durum, edebi eserlerin mekanik bilim anlayışından etkilendiğini göstermektedir.[444] Bu kurgusal olgunun bile bilimsel zeminde mümkün olduğunu ileri süren teorisyenler olmuştur. Tanrının mükemmel eseri ve halifesi olan

---

olarak gelişmiş ve bu bağlamda ateş ve ölümlülerin yaratılışıyla ilişkilendirilmiştir."Bkz."Prometheus | Tanrı, Tanım, Anlam ve Mit | Britannica" (25 Kasım 2025).

[441] Gözde Sunal - Ebru Karadoğan İsmayılov, "'Frankenstein ya da Modern Prometheus' Romanının Sinemaya Uyarlanması", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4/1 (2013), 199-222.

[442] José Ortega Gasset, *Sanatın İnsansızlaştırılması ve Roman Üstüne Düşünceler*, ed. Ersel Topraktepe, çev. Neyyire Gül. Işık (İstanbul: YKY, 2013).

[443] Shelley, *Frankenstein, ya da, Modern Prometheus*.

[444] Shelley, *Frankenstein, ya da, Modern Prometheus*.

insan edebiyat dünyasında kurgusal olarak yaratılması düşüncesinin evrimciler tarafında mümkün olduğu dile getirilmektedir. Gustave Flaubert'in Madam Bovary romanında bile bilimin ve tıbbın ilerlemesi ile bin yıllardır tedavisi mümkün olmayan körlüğe, kalburluğa gibi çeşitli hastalıları iyileştirmenin mümkün olduğuna inanmışlardı. Artık mekanik olarak açıklanan insanın arızasına sebep olan ilgili mekanik çark tamir edilerek, insanları hastalıktan kurtarmak mümkün görülmüştür.[445] Bunun sebebi, ilerlemeci diyalektik bilimin canlılığın nasıl oluştuğunu ve geliştiğini deterministik yasallıkla keşfedip taklidini yapmanın mümkün olduğuna dair inançlarıdır. Son derece komplike olan insan varlığı, bu sayede aklın araçsallaştırılmasıyla basite indirgenerek bir benzerini yapmanın mümkün olduğuna dair inançlar oluşmuştur. 20. ve 21. Yüzyıl genetik çalışmaları, bunun apaçık bir tezahürüdür. Özellikle bilimin ilerlemesi, mekanizmin her şeyi makineleştirmesi ile değişen algılar neticesinde eski sanatların yerini, doğaya hâkim olmaya çalışan insanın sanatı almıştır. Yaşamın içinden çıkan bir insan etkinliği olarak sanatın da insanlıkla yaşıt olduğunu söylemek mümkündür. Bilim gibi sanatta, insanın merakından, doğa olaylarına egemen olma arzusundan doğmuştur.[446] Ortega bu yeni sanata eleştirel yönden yaklaşarak önemli bir analiz ortaya koymuştur:

> "Genç sanat, yalnızca ortaya çıkmasından ötürü, halim selim kentsoyluyu kendini nasılsa öyle duymaya zorlamaktadır: Sanatın kutsal ilkelerinden nasibini alamamış, her türlü saf güzelliğe kör ve sağır bir yaratık; dedik ya halim selim bir kentsoylu işte. Ha, şimdi yüzyıl süreyle kitlelere yaranınaysa çalıştıktan, "halk"ı göklere çıkardıktan sonra insan öyle elini kolunu sallayarak, cezasızca yapamaz bunu. Her şeye egemen olmaya alışmış bulunan kitle, yeni sanat karşısında kendi "insan hakları"nın çiğnendiğini duyar, çünkü yeni sanat ayrıcalıklılarındır, soylu sinirlere, içgüdüsel bir aristokrasiye göredir."[447]

Bu sanat, klasik sanatlardan koparak, dünyanın modernizasyonu ile ortaya çıkmış mekanistik anlayışlarla doğaya hükmeden egemen insanın sanatıdır. Hükmeden ile tahakküm altına alınan arasında her alanda ortaya çıkan sınıfsal çatışma, bu alanda da mevcuttur. Sanatın mekanik olmaktan ziyade bir ruh barındırmasının gerekliliğini

---

[445] Flaubert, *Madam Bovary*.
[446] Arda Zuhal vd., "İlkçağdan Modernizme; Bilim Sanat ve Felsefe Buluşmaları", *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi Journal of Research in Education and Teaching* 2/3 (2013), 155.
[447] Ortega y Gasset, *Sanatın İnsansızlaştırılması ve Roman Üstüne Düşünceler*, 21.

bildiren Ortega, yeni sanatların ruhtan uzak olduğunu ifade ederek sanatın eğretileme yöntemiyle insansızlaştığına dikkat çekmektedir.[448] Bu yönüyle, çağın gerekliliğinden etkilenen yeni sanat, daha gerçekçi perspektifler sunmaktan ziyade, sadece belli zümrelere seslenen bir alan olmaktan ibaret hale gelmiştir. Bu yönüyle mekanistik biliminden etkilenerek insan doğasına müdahaleyi mümkün gören bilimsel yaklaşımlardan etkilenen romanlar, edebi eserler yazılmış ve sinemaya uyarlanmıştır.[449]

Spor ve sportif faaliyetlere gelecek olursak, yüzyıllar boyu bedensel ve ruhsal gelişimini güçlendirmek; rakibine, düşmanına egemen olmak ve hayatta kalabilmek için doğayla mücadele edebilmesi için gerçekleştirdiği önemli bir faaliyettir. Mekanik düzlemde oluşan modern dünyada, şüphesiz insan bedeninin daha da güçlendirilmesi ve farklı eğlence alanlarının açılarak ekonomik kazanım elde edilmesi amacıyla spor ve sportif faaliyetler, bilimsel mekanik anlayışlarla yeniden güncellenmektedir. Bu gelişmeyi daha faydalı ve hızlı gerçekleştirmek amacıyla, mekanikçi bilimin paradigmalarının oluşturduğu verilerden istifade edilmektedir. Çünkü insanın mekanizmasını çözen bilim hem ihtiyaçlarını hem de zihinsel konfor alanını en iyi şekilde belirleyerek bu duruma uygun çalışmalar ve ürünler ortaya çıkarmaktadır. Antik maraton koşularından günümüz atletizm, gladyatör savaşları yerini BOX ve MMA gibi dövüş sporlarına bırakması felsefi mekanizm düzeyinde gelişen bilim ve anlayışlarının yol açtığı bir dönüşümdür. Çünkü bu sporlarda kasların doğru kullanılması, bedenin daha hızlı ve güvenilir enerjiyi elde etmesi, mekanik gibi konuların bilimsel olarak daha iyi bir şekilde izahı ile mümkün olmasını sağlayan epistemolojinin inşa edilmesi ile gerçekleşebilmiştir. Doğanın mekanize edilmesi sonucunda insanın makineleştirilmesi ile bu faaliyetler, antik çağların zorunlu şartlarında hayatta kalmak için gelişse de bu sporlar, günümüzde bilimsel zeminde ekonomik nedenler, eğlence ve insanın daha sağlıklı uzun bir yaşamı elde etmek amacı için dönüşüme uğramıştır.[450]

Sonuç olarak, bilimin mekanistik düzlemde her şeyi mekanize ederek ele almasıyla gelişen pek çok disiplin, bu durumdan etkilenerek dönüşüme uğramıştır. Ampirik

---

[448] Ortega y Gasset, *Sanatın İnsansızlaştırılması ve Roman Üstüne Düşünceler*, 42.
[449] Sunal - Karadoğan İsmayılov, "'Frankenstein ya da Modern Prometheus' Romanının Sinemaya Uyarlanması", 20.
[450] Allen Guttmann, *Sports: The First Five Millennia* (Amherst, Mass: University of Massachusetts Press, 2004).

bilimle çok fazla yakın olmayan sanat, edebiyat ve spor bile bu fikirden etkilenmiştir. Makineleşen evren, doğa, insan ve diğer kurumlar, mekanik yasalar düzleminde çalışan birer otomata indirgenmiştir. Her sanat, spor ve eser, bu düzlemde oluşan insanın amaçlarına hizmet eden birer mekanik faaliyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Edebi eserler, sanatlar ve spor bu durumun daha da iyiye evrilmesini sağlayan birer araç olarak kullanılmaktadır. Bunlar haricinde tinsel anlayışlar barındıran, klasik geleneğe bağlı olan eserler ancak insanın gelişimini engelleyen birer idol olarak görülmektedir

3.7. Felsefi Mekanizm'in Mirası

Modern düşünce, Descartes'ın etkisiyle oluşan özne-merkezli bir felsefedir. Bilginin elde edilmesi aşamalarında özne, nesne ile ilişki içerisinde hem nesneyi tanımlamakta hem de bu düzlemde kendini yeniden konumlandıran bir noktadadır. İşte bu sebeple Descartes, özne merkezli paradigmayı inşa etmesi ve özne merkezli epistemoloji inşa etmesi sebebiyle modern felsefenin kurucusu olarak görülür. Modern dönemde yazılan yazıların ve eserlerin çoğu özneyi tanıma, onun bilgiyle kurduğu ilişkiyi açığa çıkarma ve kendisini nerede konumlandırdığını göstermeyi amaçlar. Özne, modern dönemde sadece bilen değil; bilgiyi işleyip daha üst seviyeye çıkarandır. İnsanın nesne üzerinde düşünen bir özne olmasıyla ile ancak nesneye tahakkümü mümkün olabilir.[451] Bundan dolayı Aydınlanma düşüncesi, insan aklına merkezi ve ayrıcalıklı bir konum atfetmesi sebebiyle mit, din, Tanrı gibi geleneksel ve dinsel kavramları, irrasyonel kabul eder. Bilime duyulan güven, teknolojik ilerlemelerle birlikte toplumsal refahın artacağı beklentisini doğsa da neticeler, beklentiyi karşılamamış; teknoloji refahı ihtiyacı karşılasa da savaş araçlarının yıkıcı gücünü artırmış, araçsal akıl ve siyasal rasyonalizasyon süreçleriyle toplum mühendisliği yoluyla insanlar üzerinde hâkimiyetler kurulmuştur.[452]

Bu düşüncenin gelişmesi, beraberinde pek çok olumlu-olumsuz durumların meydana gelmesine neden olur. İnsanlar, sadece zorunlu ihtiyaçlarını karşılamakla yetinmeyip bir de konfor üretmeye yöneldikleri görülmektedir. Bu konforu elde etmek için ödenmesi

---

[451] Mustafa Dikmen, *Jean Baudrillard ve Postmodernizm*(Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 13-14.

[452] Kasım Küçükalp, "Modern Bilim ve Tekniğe Yönelik Değerlendirmeleri Bağlamında Heidegger'in Modernizm Eleştirisi", *Hece: Medeniyet Özel Sayısı* 186/187/188 (2012), 501-513.

gereken bedeller olmuştur: Anlam kaybı. Dinler ve mitsel ögeler, her ne kadar ilkel inançlar olarak görülseler de anlamlı bir etiğin oluşmasında ve anlam arayışına cevap vermede, çok önemli söylemler geliştirmişlerdir. Aydınlanma sonrası modern bilim bu söylemleri, deney ve gözleme dayanmadığı için ilkel olarak görüp bir kenara bırakmıştır. Mekanik dünyada, sadece mekanik yasalar geçerlidir. Ahlak ve din, ancak bu kurama göre hareket etmekle yer bulabilir. Sadece insanlığın yararına olan olgular, bilimle ispat edildikten sonra pratik hayatta yer edinebilir.

> "İnsan ruhuna ilişkin düşüncelerin yerini, kadavraların parçalanması ya da beynin genel görünümlerinin incelenmesi almışsa, modernizm olarak adlandırabileceğimiz, Batıya ait modernlik ideolojisi de kul fikri ve bu fikrin dayandığı Tanrı fikrinin yerine başka bir şey koymuştur. Modernizm yandaşları ne toplumun ne tarihin, ne de bireysel yaşamın insanın önünde boyun eğmesi gereken ya da büyü yoluyla etkilenebilecek yüce bir varlığın iradesine tabi olduğunu söylerler."[453]

Bu kadar güçlüyken, hayatlarımızın anlam arayışını kaybederek hiçlik üzerinde yaşamaya başlamamız, nihilizmin başlangıcı olabilir. Anlam arayışı olmaksızın sadece konfor ve pratik faydalar için koşmak, bu düşüncenin getirdiği önemli bir tehlikedir. Sürekli araştıran ve geliştiren insan, şimdi varoluş kaygısıyla bir türlü ruhsal rahata, huzura erişememektedir. Özetle insanoğlu güç ile hükmetmek için anlamdan vazgeçmektedir. İnsanoğlu bu düşüncenin bedelini ödemeden bütün imkanlarından yararlanabileceğini zannetmektedir ama bu sadece bir yanılgıdır."[454]

İnsanın doğanın sırlarını çözerek ona hükmetmeye çalışması, elde edilen bilginin tekniğe dönüştürülmesi ve aklın araçsallaştırılması ile özne-nesne ikileminde yaşanan bu süreç, insanın yozlaşmasına yol açmaktadır. Resimlere indirgenen doğa tüketilen bir nesne olmuş; insan da doğayı sömüren efendi olarak özne konumuna yerleşerek yöneten efendi statüsüne yükselir. Mekanik sürecin bu noktaya gelmesinin önemli nedenlerinden birisi de Batı metafiziğinin hümanist karakterli olması sebebiyledir.[455] İnsan rasyonalitesine göre inşa edilen dünya, ancak bu şekilde yeniden kurulması sonucu sömürülmesi mümkün olmuştur. İnsan rasyonalitesinin merkezde olduğu bu düşünce,

---

[453] Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, çev. Hülya Tufan (İstanbul: Yapı Kredi, 2002), 26.
[454] Harari, *Homo Deus*, 213.
[455] Küçükalp, "Modern Bilim ve Tekniğe Yönelik Değerlendirmeleri Bağlamında Heidegger'in Modernizm Eleştirisi".

doğaya tahakküm etmekle beraber, insanları da kontrol altına alma ideolojisine sahip bir araç haline gelmiştir.[456] İnsanın, varlığını korumak ve ihtiyaçlarını karşılamak için doğaya hükmetme düşüncesi, paradigmaların değişimiyle önemli etkilere maruz kalmıştır. Doğa felaketlere karşı kendini korumaya çalışan insan rasyonalitesi, bu noktada, doğaya egemen olmakla sınırlı kalmamış; kendi türünü de kontrol altına alarak hükmetmeye çalışmıştır. Ancak bu durum, tehlikeli ideolojilerin ve araçların oluşmasına neden olduğu görülmektedir. Özellikle Modern öncesi zamanlarda birtakım tehlikeler olsa da, örneğin barbar kavimlerin yağmalayıcı saldırıları, doğal felaketler gibi fenomenler ciddi bir sorun olarak görülmüş; ancak bilimin gelişmesi ile gelişen atom silahları bundan daha tehlikeli bir halin doğmasına neden olduğu görülmektedir.[457]İnsan, bitmez tükenmez hırslarına bilimi de araçsallaştırmasıyla, tabiatı sonuna kadar sömürme anlayışı sebebiyle, doğa neredeyse yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalması neticesinde tüketilecek temiz gıdaların miktarın giderek azaldığı ifade edilmektedir. Modernliğin getirdiği teknolojik gelişmeler, bazı hastalıklara çare bulsa da; kanser, AİDS ve diğer bazı salgın hastalıların daha da yayılmasına neden olmuştur.[458] İnsan nüfusuna yönelik ihtiyaçların doğurduğu kentlerde, güvensizlik, psikolojik bozukluklar, modernizmin yol açtığı nihilist ruhlar, toplum için giderek tehlikeler oluşturmaktadır. Sadece insanın hazlarının tatminine yönelik teknik gelişmeler, insanın ihtiraslarını artmasına yol açmış ve insan bir türlü ruhsal konfora erişememesine neden olmaktadır.

Olumlu etkileri ve sonuçları bölümüne gelecek olursak insan, doğanın yasalarını keşfedip formüle ettikten sonra, doğaya karşı öngörüleri artmış ve ona egemen olması, daha da kolaylaşmıştır. Meteorolojik hava olaylarının tahmini ile sel ve taşkınlara karşı tedbirlerin artması, depremlere karşı dayanıklı binaların inşa edilmesi sayesinde kayıpların önlenmesi büyük ölçüde mümkün hale gelmiştir. Hastalıkların teşhisi ve tedavilerinin kolaylaşması sayesinde rahatsızlıklara hızlıca müdahale etme şansı olduğu görülmektedir. Aşıların bulunması ile çocuk ölümlerinin azalması ve salgın hastalıklara hızlı çözümler bulunması, bu düşüncenin olumlu sonuçlarıdır. Tıp çalışmalarının

---

[456] Habermas, *"İdeoloji" Olarak Teknik ve Bilim*, 36.
[457] Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, çev. Ersin Kuşdil (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020), 81.
[458] Vejdi Bilgin, *Bizi Kuşatan Toplum - Sosyolojiye Giriş* (İstanbul: Düşünce, 2013), 165.

mekanistik anlayışlarla gelişmesi, Genetik ilminin ilerlemesiyle insanoğlunun DNA'larına ait bilgiler çözülmekte; bu sayede ona hükmetmek daha mümkün hale gelmektedir. Bu yönüyle kalıtsal hastalıklara karşı tedaviler daha mümkün hale gelmektedir. Bundan dolayı insan ömrü, diğer yüzyıllara oranla giderek artmaktadır. Genetik ilminin daha da ilerlemesi ile yaşlılığı tersine çevrilmeye çalışılması, Felsefi Mekanizm'in mümkün kıldığı ütopik noktayı göstermektedir. [459]

İnsan nüfusunun hızla artması ile gıdaya olan talebin yükselmesi nedeniyle çıkan krizler, insanın doğaya hükmetme idealiyle oluşturduğu Felsefi Mekanizm paradigması ekseninde oluşan düşünceler ile çözülmeye çalışılmıştır. İnsanoğlu daha fazla gıda üretmek için doğanın işleyiş ilkelerini elde ederek, daha verimli bitkiler ve tohumlar elde etmektedir. Bu sayede gıda üretimi ve verimliliğini daha da arttırarak insanın gıdaya olan erişim problemi önemli ölçüde çözülmüştür. Yüzyıllar boyunca devam eden gıda krizleri, mekanikçi bilimin çözümleri ile bu problemi önemli ölçüde çözmeye yaklaşmıştır. Bu sayede insanlık önemli bir refah elde etmiştir.

Felsefi mekanizm düşüncesinin insanı doğanın efendisi yapması, ona müdahale edebilecek cesareti vererek bu tarz gelişmeler kaydetmesini sağlamaktadır. Bu sayede insanlık, bilginin olmayışı sebebiyle içinde bulunduğu epistemolojik karanlığı yıkarak, maddi anlamda önemli gelişmeler kaydetmiştir. Ancak dinin ve Tanrının olmadığı bu seküler dünyada, anlam arayışlarına karşılık anlamlı bir sonuca varılamaması sebebiyle, ruhsal problemler açığa çıkmaktadır. Maddi anlamda konfora erişen insan, psikolojik alanda çökmeyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu noktada çıkan sorunlara, yine aynı paradigma ekseninde çözümler üretilmeye çalışılmaktadır.

[459] "İnsan Ömrü, Uzunluğu ve Evrim - Evrim Ağacı" (Erişim 26 Ağustos 2022).

SONUÇ

Zorunlu ihtiyaçlar ve pratik faydalar için bilimi kullanan insanoğlu, maruz kaldığı doğal olaylar, afetler, korkular vb. gibi durumlardan emin olmak için bilimi son raddeye kadar kullanmıştır. Doğanın sır ve gizemlerle tasvir eden mistik anlayışlar, evreni sınırlı ve merkezinde dünyanın olduğu kozmolojik anlayış, tabiatın her daim Tanrı veya tanrılar tarafından yönetildiği anlayışı, organik dünya betimlemesinin ihtiva ettiği düşüncelerdi.

Mekanizm ve hümanizm ekseninde gelişen bilimsel paradigmaların sonucu olarak ilerleyen Felsefi Mekanizm, Antik Çağ'ın bilgeliği, Aydınlanma Çağı öğretileri ve modern düşünce ile tam olarak teşekkül ettiğini görmekteyiz. Bu tarihsel epistemolojiye sahip olması bakımından, evren, canlılık, doğa ve madde benzeri olgulara yaklaşımımızı önemli ölçüde dönüştüren bir düşüncedir. Doğa, insanın egemen olduğu, kendisine efendilik tasladığı, Tanrı, ruh nefs gibi tinsel anlayışların olmadığı mekanik anlayışa uygun deistik ve ateistik inançları oluşturarak dünyayı sekülerleştirmiştir. Bütün bu değişim ve gelişmeler, Descartes'ın "cogito"sunu tabiatı yeniden inşa edici bir etkiye haiz olması sebebiyledir. Bilimsel devrimler sayesinde tabiata tahakkümü mümkün kılan Bacon, Galileo, Descartes ve Newton, önceki çağlardan aldıkları bilgileri farklı şekillerde kullanmaları, bilimi yeni metotlarla yapmaları insanlık bilimi ve geleceği için devrim niteliğindedir. Yöntemin değişmesi, bilgi kaynaklarının sorgulanması, gözlem araçlarının gelişmesi, öznenin yeniden inşa edilmesi, fenomenlerin yeni tasvirlerle izah edilmesi bu devrimsel değişimin geçekleşmesini sağlayan epistemolojik zemini göstermektedir.

Bu noktada, Antik Çağ'dan gelen filozofların felsefi teorileri, orta çağın modern kapılarını açan düşünürler ve en nihayetinde Aydınlanma bilimi ve felsefesi ile oluşan Felsefi Mekanizm, modern düşüncede önemli etkiler, meydana getirdiği açık bir şekilde görülmektedir. Aydınlanma düşüncesiyle birlikte tam olarak teşekkül eden bu paradigma, ilerlemeci bir nitelik taşıyarak insanı korkularından arındırmayı ve onu doğanın efendisi kılmayı amaçlamaktadır. Özellikle bilimin deneysel yönünü Francis Bacon geliştirmiş ve bilgiyi egemenlik aracı haline getirmiştir.[460]

---

[460] Horkheimer - Adorno, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, 19.

Bu mekanik anlayış, insanı, doğanın merkezine yerleştirip etrafındaki her şeyi onun hizmetkarı olarak kurgular ve doğayı onun egemenliği altında olan ve bir makine gibi işleyen fabrika olarak kabul eder. Doğaya hükmetme fikrinin güçlenmesini sağlayan bilimsel düşünce, daha sonra doğaya hükmetme üzerinden insanlara hükmetme ve üzerlerinde bir iktidar kurmak için alet ve kavramlar kullanmaktadır.[461] Bu düşüncenin oluşmasında modern düşüncede yaşanan devrimler etkili olmuştur. En önemlisi kozmosun yıkılışı ve uzayın geometrikleştirilmesidir.[462] Doğaya egemen olma düşüncesini inşa edip doğaya hükmedilmesi sonucunda bilgiye sahip olan topluluklar diğer insanlara hükmetme yoluna gitmişlerdir. Bilim ve tekniği savaş alanlarında kullanarak galibiyet elde etmek için bir araç olarak kullanmaktadır. Felsefi mekanizm düzleminde kurulan teknik savaşlarda kullanılarak galibiyetler elde edilmektedir. Bu yönüyle diğer topluluklara, bilgi ve tekniğin gücüyle hükmetme imkânı doğmaktadır. Felsefi Mekanizm, Aydınlanma dönemi düşüncesi olmasından ötürü, bütün eleştiri ve güzellemeler Aydınlanma düşüncesine yapılmaktadır. Bu noktada Aydınlanmaya duyulan mutlak güvenin sonucu olarak yaşanan gelişmeler sonucunda, geleceğe yönelik iyimserlik düşüncesi artmıştır. Teknik anlamda gelişen medeniyet, ahlak alanında krizlere neden olduğu görülür. Dolayısıyla bu düşüncenin yarattığı krizlere yine kendi içinden çözümler getirilmeye çalışılmıştır. Kant, bu noktada etiği mümkün kılacak bir epistemolojiyi geliştirir. O'nu takip eden Husserl de oluşan anlamsal krizlere çözüm bulmak için fenomenolojiyi bir çözüm olarak geliştirir. Diğer önemli bir nokta, eleştirel bir tutum geliştiren Frankfurt Okulu, Aydınlanmanın neden olduğu krizleri nedenleri ile birlikte ortaya koymaya çalışmıştır. Aydınlanmanın, aklı araçsallaştırması ile geliştirdiği sistemin insanda, toplumda ve doğada yarattığı krizleri açıklamaya çalışmışlardır. Dolayısıyla Frankfurt Okul'u, bu noktada önemli bir analiz geliştirmiştir.

Felsefi Mekanizm düşüncesinin dönüştürdüğü önemli alanlardan birisi de, insandır. İnsanlar bu anlayışta biyolojik olarak diğer canlılarla eşit olarak görülmektedir. Kutsal öğretilerde söylendiği gibi insan diğer canlılardan farklı olarak ruha sahip bir canlı değildir. Materyalist olan bu anlayış, ruh mefhumunu laboratuvarlarda ampirik olarak tecrübe edemediğinden reddeder. Bu yönüyle, insan sadece beyinsel gelişmişlik olarak

---

[461] Habermas, *"İdeoloji" Olarak Teknik ve Bilim*, 36.
[462] Bozkurt, "Cogito, Öyleyse Descartes 'Descartes Gerçekten Modern Çağın Öncüsü müdür?'", 121.

diğer canlılardan ayrılan bir varlık olarak kabul edilir. Tabiat kurallarına göre, yaşam hakkı konusunda, daha zeki olması, onu diğer canlılara nazaran daha fazla hayat hakkına sahip değildir.[463] Bu durumun yaşanmasına neden olan indirgemeci yaklaşımlarla değerlendiren evrimci yaklaşımlardır. Felsefi Mekanizm kavramından etkilenerek oluşturulan pek çok alan, mekanizmin indirgemeci özelliğini kullanarak tasvirler geliştirmiştir. Darwin ile canlılık, Comte ile toplumsal düşünce, Marx ile ekonomik çatışma ve Freud ile psikoloji alanında indirgemeci tutumlar ile tasvirler yapılmıştır. Bu alanlarda Felsefi Mekanizmin önemli etkileri bulanmaktadır. Bu paradigmalara göre, toplum, insan, canlılık ve psikoloji ile ilgili açıklamalar genel bir ilkenin keşfiyle mümkün olabilmektedir. Bu sayede her türlü fenomen, durum ve olaylar, genel ilke çerçevesinde anlamlı bir şekilde açıklanabilmektedir. Bu yönüyle mekanikçi anlayıştan etkilenerek sistematik açıklamalar için genel bir yasayı oluşturmak amacında oldukları ifade edilebilir. Bu noktada mekanik anlayışlardan determinizm doğduğu görülmektedir. Determinizm anlayışı, modern fiziğin gelişmesiyle Newton mekaniğinin bazı fenomenleri açıklamadaki yetersizliği ortaya konması neticesinde sarsılmaya başlamıştır. Işığın ikircikli doğası, atom altı parçacıkların keşfi ile elektronun hızının ve konumunun aynı anda belirlenememesi gibi fenomenlerin klasik fizik teorileriyle açıklanamaması neticesinde kuantum teorisiyle olasılıklar evrenin kapısı açılarak, determinizm fikri eleştirilmiştir. Bu noktada yeni evren tasvirleri geliştirmiş ve insanın tahakküm gücü yavaş yavaş kozmik ölçeğe yükselmiştir. Her ne kadar mekanikçiliğin kapsamında olan determinizm anlayışı kısmen yıkılsa da, doğaya egemen olma ideali bakımından Felsefi Mekanizm evreni açıklayan mekanizmaları keşfederek, ona egemen olmayı mümkün kılmaya çalışmaktadır.

Bir diğer noktada Felsefi Mekanizm din, eğitim, sanat, spor gibi pek çok alanda etkiler de bulunarak dönüştürücü bir özelliğe sahip olduğunu ifade edebiliriz. Bu dönüşümün temel amacı insanı doğaya, topluma, canlılığa egemen olmasını sağlayarak bireyin ihtiyaçlarına ve faydalarına ulaşmasını sağlamaktır. Bunu sağlamak için mekanik felsefe düzleminde hemen her şey dönüşüme uğrayarak mekanize edilir. Bu sayede çalışma

---

[463] Harari, *Homo Deus*.112.

ilkesi bulanarak öngörülebilir, ve kontrol altına alınarak, insanın ihtiyacı düzleminde kullanılan bir nesneye dönüştürülebilir. Örneğin Hadot'nun felsefe merkezinde olan problem, felsefenin bir değişim ve dönüşüme yol açıcı etkisinin var olmasıdır. Bu yönde tüm felsefe tarihini aşan bu düzlemi dönüşüm kavramı üzerinden okumalar yapar. Modern dönemle birlikte vurgu artık bir pratik olarak yaşamı insanlığı ıskalayan bir boyuttur.[464] Dönüşen felsefe ile yaşamı ıskalayan insan artık bu dünyanın bütün sırlarını çözerek ona hâkim olmuş ve aynı kanunları uzayın diğer yerlerine hükmetmeye, ihtiyaçları için öte gezegenleri ve asteroitleri kullanmaya yönelmiştir. İnsanın efendilik iddiası bu dünyayla sınırlı kalmayıp öte dünyalara uzanır. Artık sadece doğa nesne değildir, bütün evren insanın tüketebileceği bir nesne anlayışı düzlemine indirgenmektedir.

Sonuç olarak Felsefi Mekanizm, rasyonel paradigmanın bir ürünü olarak karşımıza çıkar. İnsanlar doğaya bakış açılarını değiştirecek bir bilgi birikimine eriştikten sonra yeni metodolojiler geliştirir. Bu metodolojiler ile elde edilen verilerin neticesinde yeni araçlar keşfedilerek evren hakkında daha kesin bilgiler elde edilemeye çalışılır. Bu veriler ile kurulan paradigma doğrulanırsa, artık fenomenleri açıklamak için bu paradigma ekseninde açıklamalar yapılır. Böylece evreni tasvir eder ve ihtiyaçlarımıza göre kullanırız.

[464] Mustafa Dikmen, "Pierre Hadot'nun Felsefe ve Filozof Algısı: Teori ve Pratik Arasında Ruhani Alıştırmalar", *Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 1/24 (2025), 327.

KAYNAKÇA

A. Ronan, Colin. *Bilim Tarihi Dünya Kültürlerinde Bilmin Tarihi ve Gelişmesi*. çev. Ekmeleddin İhsanoğlu - Feza Günergun. Ankara: Tübitak Yayınları, 2. bsk., 2003.

Adjukiewicz, Kazimierz - Cevizci, Ahmet. *Felsefeye Giriş Temel Kavramlar ve Kuramlar.* Ankara: Gündoğan Yayınları, 2. Basım, 1994.

Akarsu, Bedia. *Çağdaş Felsefe*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, Gnşl. y'den dznlm. 2.bsk., 1987.

Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Savaş Yayınları, 3. basım., 1984.

Akyüz, Yakup. "Accusation of Atheism in Ancient Greek Thought and Its Background". *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 16.

Ali Osman Gündoğan. "Descartes'ta Mekanizm". *Felsefe Dünyası* 16 (1995), 49-55.

Arf, Cahit. "Makine Düşünebilir mi ve Nasıl Düşünebilir?" *Atatürk Üniversitesi Çalışmalarını Muhite Yayma ve Halk Eğitim Yayınları Konferanslar Serisi, No. 1* 1 (1959), 91-108.

Aristo. *Organon IV İkinci Analitikler*. çev. Hamdi Ragıp. Atademir. Ankara: MEB, [4.basım]., 1989.

Aristoteles. *Gökyüzü Üzerine*. çev. Saffet Babür. Ankara: Dost Kitabevi, 1.bsk., 1997.

Aristoteles. *Metafizik*. çev. Ahmet Arslan. Ankara: Divan Kitap, 2. bsk., 2019.

Aristoteles. *Ruh üzerine*. çev. Zeki Özcan. Bursa: Sentez Yayıncılık, 5. bsk., 2018.

Aristotle. *Doğa bilimleri üzerine =Parva Naturalia*. çev. Elif Günçe. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları, 2.bs., 2004.

Aristotle, Aristotle. *Fizik*. çev. Saffet Babür. İstanbul: Yapi Kredi Yayinlari, 2. bsk., 2001.

Arslan, Ahmet. *İlkçağ Felsefe Tarihi Aristoteles*. 4 Cilt. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 9. baskı., 2021.

Arslan, Ahmet. *İlkçağ Felsefe Tarihi Helenistik dönem felsefesi : Epikurosçular, Stoacılar Septikler*. 4 Cilt. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4. bsk., 2016.

Arslan, Ahmet. *İlkçağ Felsefe Tarihi Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*. 4 Cilt. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 12. bsk., 2021.

Atalay, Serdar. "Sigmund Freud'da Dinin Kökeni ve Mahiyeti Meselesi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 24/1 (30 Haziran 2024), 184-201. https://doi.org/10.30627/cuilah.1421648

Aurelius, Marcus. *Kendime Düşünceler*. çev. Furkan Akderin. İstanbul: Say Yayınları, 3. bsk., 2022.

Aydoğan, Emine. "Kant Etiğinin Newton'u Olarak Jean Jacques Rousseau". *Hitit İlahiyat Dergisi* 21/2 (2022), 976-1004.

Bacon, Francis. *Novum Organum*. çev. Sema Önal. İstanbul: Say Yayınları, 1. bsk., 2012.

Bacon, Sir Francis. *Sacred Meditations*. SMK Books, 2014.

Barnes, Jonathan. *The Presocratic Philosophers*. London: Routledge, Reprint., 2000.

Başdemir, Alican. "Mekanistik Bilimsel Açıklama Kuramı Üzerine – Alican Başdemir | Öncül Analitik Felsefe", 10 Nisan 2020. https://onculanalitikfelsefe.com/mekanistik-bilimsel-aciklama-kurami-uzerine-alican-basdemir/#_ftnref16

Bauman, Zygmunt. *Modernite ve Holocaust*. çev. Süha Sertabiboğlu. İstanbul: Sarmal, 1997.

Bechtel, William. *Philosophy of Science: An Overview for Cognitive Science*. Hoboken: Taylor and Francis, 2013.

Beck, Ulrich. *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*. çev. Kâzım Özdoğan - Bülent Dogan. Istanbul: İthaki, 1. bas., 2011.

Beyaz, Adem (ed.). *Fragmanlar*. çev. Güvenç Şar - Y. Gurur Sev. Zeytinburnu, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, Birinci Basım: Kasım 2019., 2019.

Bilgin, Vejdi. *Bizi Kuşatan Toplum - Sosyolojiye Giriş*. İstanbul: Düşünce, 4.Basım., 2013.

Bion, Wifred R. *Psikanaliz Yazıları*. ed. Talat Parman - Ayça Gürdal Küey. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2015.

Bixby, William. *Galileo ve Newton'un evreni*. çev. Nermin Arık. Ankara: Tübitak Yayınları, 2. bsk., 2006.

Bocheñski, Jozef Maria. *Çağdaş Avrupa felsefesi*. çev. Serdar Rifat Kırkoğlu. Ankara: Fol, 1. bsk., 2019.

Bolles, Edmund Blair (ed.). *Galileo'nun Buyruğu (Ciltli) /Bilim Yazılarından Bir Derleme*. çev. Nermin Arık. Tübitak Yayınları, 6.bsk., 2003.

Bozkurt, Nejat. "Cogito, Öyleyse Descartes 'Descartes Gerçekten Modern Çağın Öncüsü müdür?'" 10 (1997), 119-130.

Bozkurt, Ömer - Ahmet Erhan Şekerci (ed.). *Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Artuklu akademi günleri: Bilim Tarihi ve Felsefesi Sempozyumu (27-28-29 Kasım 2015) Mardin*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Birinci baskı., 2016.

Bruno, Giordano. *Diyaloglar*. çev. Umran. İstanbul: Berfin Yayinlari, 1. bsk., 1997.

Bumin, Tülin. *Tartışılan modernlik: Descartes ve Spinoza*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık, 8. bsk., 2019.

Cadwalladr, Carole - Graham-Harrison, Emma. "Revealed: 50 Million Facebook Profiles

Capra, Fritjof . *Fiziğin Tao'su*. çev. Kaan H. Ökten. İstanbul: Arıtan Yayınevi, 1.bsk., 1991.

Cassirer, Ernst. *Determinism and Indeterminism in Modern Physic*. çev. O. Theodor Benfey. Massachusetts: Yale University Press, 2. Baskı., ts.

Cassirer, Ernst. *İnsan Üzerine Bir Deneme*. çev. Necla Arat. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1. basım., 1980.

Cassirer, Ernst. *The Philosphy of the Englightenment*. çev. James P. Pettegrove - Fritz C. A. Koelln. New Jersey: Princeton University Press, ts.

Cevizci, Ahmet. *Aydınlanma felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları, 1. bsk., 2017.

Cevizci, Ahmet (ed.). *Büyük Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları, 1. bsk., 2017.

Cevizci, Ahmet. *Eğitim Felsefesi*. İstanbul: Say yayınları, 5. baskı., 2018.

Cevizci, Ahmet. *Ortaçağ Felsefesi Tarihi*. Bursa: Asa Kitabevi, 5. Baskı., 2017.

Cevizci, Ahmet. *Thales'ten Baudrillard'a Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları, 8.bsk., 2018.

Collingwood, R. G. *Doğa Tasarımı*. çev. Kurtuluş. Dinçer. Ankara: İmge Kitabevi, 1999.

Collins, Randall. *Max Weber Bir Klavuz*. çev. Taylan Banguoğlu. Ankara: Phoneix, 2017.

Comte, Auguste. *Pozitif felsefe dersleri ve pozitif anlayış üzerine konuşma*. çev. Erkan Ataçay. Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 1. bsk., 2015.

Copernicus, Nicolaus. *Göksel kürelerin devinimleri üzerine*. çev. C. Cengiz Çevik. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. bsk., 2010.

Copleston, Frederick Charles. *Felsefe Tarihi Descartes*. çev. Aziz Yardımlı. 5 Cilt. İstanbul: İdea Yayınevi, 3. bsk., 2010.

Cornford, Francis Macdonald. *Principium Sapientiae*. New York: Cambridge University Press, 1. baskı., 1952.

Cottingham, John. *Descartes Sözlüğü*. çev. Bülent Gözkân vd. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1. bsk., 1996.

Craver, Carl F. "When Mechanistic Models Explain". *Synthese* 153/3 (2006), 355-376.

Çelik, Haşim Cem. "Heisenberg, Nedensellik ve Determinizm". *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 4 (01 Aralık 2007), 123-135. https://dergipark.org.tr/tr/pub/flsf/issue/48603/617486

Çelik, Prof. Dr. Faik. "Tıbbın ölümcül hastalığı: Mekanikleşme". *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi* 14 (2010), 94-97.

Çetinkaya, Bayram Ali vd. (ed.). *Antikçağ Yunan Düşüncesi & Ortaçağ Düşüncesi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. baskı., 2017.

Çüçen, A. Kadir. *Bilim Felsefesine Giriş*. Ankara: Sentez, 2012.

Dağ, Ahmet. *İnsansız Dünya Transhümanizm*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 1. Baskı Kasım 2020 İstanbul., 2020.

Darwin, Charles Robert. *Türlerin kökeni*. çev. Öner Ünalan. İstanbul: Ginko Bilim, 3. bsk., 2021.

Dawkins, Richard. *Atalarin hikayesi: yasamin kökenine yolculuk = The ancestor's tale : a pilgrimage to the dawn of evolution*. çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Hil Yayın, 1.bsk., 2008.

De La Mattrie, Lulien Ofray. *İnsan Bir Makina*. çev. Ehra Bayramoğlu. İstanbul: Havass Yayınları, 1.bsk., 1980.

Denkel, Arda. *Demokritos/ Aristoteles İlkçağ'da Doğa Felsefeleri*. İstanbul: Kalamış Yayıncılık, 1985.

Descartes, Renatus. *Metafizik üzerine düşünceler*. çev. Çiğdem Dürüşken. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 1. bsk., 2013.

Descartes, Rene. *Felsefenin ilkeleri*. çev. Mesut Akın. İstanbul: Say Yayınları, 9. bsk., 2002.

Descartes, Renè. *Metot Üzerine Konuşma*. çev. Atakan Altınörs. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 1. bs., 2017.

Descartes, Renè - Sollers, Sanem. *Tabiat Işığı ile Hakikati Arama*. İstanbul: Say Yayınları, 1. bsk., 2015.

Dijksterhuis, E.J. *The Mechanization of World Picture*. çev. C. Dikshoorn. Oxford: Oxford University Press, 1. Basım, 1961.

Dikmen, Mustafa. *Jean Baudrillard ve Postmodernizm*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

Dikmen, Mustafa. "Pierre Hadot'nun Felsefe ve Filozof Algısı: Teori ve Pratik Arasında Ruhani Alıştırmalar". *Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 1/24 (2025), 317-334.

Diogenes Laertius. *Ünlü filozofların yaşamları ve öğretileri*. çev. Candan Şentuna. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Üçüncü baskı., 2007.

Draaisma, Douwe. *Bellek Metaforları*. çev. Gürol Koca. İstanbul: Metis Yayınları, 1. bs., 2007.

Duralı, Teoman. *Canlılar Sorununa Giriş*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1987.

Durant, William James. *Felsefenin Öyküsü*. çev. Ender Gürol. İstanbul: İz Yayıncılık, 4. bsk., 2014.

Engels, Friedrich. *Tarihsel Materyalizm Üzerine Mektuplar*. çev. Öner Ünalan. Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2. baskı., 2000.

Ergün, Elif. *Felsefe Ve Sosyal Bilimler Dergisi*. "Ruhsuz Makine: Hayvan". *Felsefe Ve Sosyal Bilimler Dergisi* 29 (2020), 16.

Etienne Balibar. *Marx'in Felsefesi*. çev. Ömer Laçiner. İstanbul: Birikim Yayınları, 1. Baskı., 1996.

Evran, Ahmet. "Bir Düşünme Biçimi Olarak Psikanaliz". *ViraVerita E-Dergi* 7. sayı (2018), 56-76.

Farabi, Ebu Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b Uzluğ et-Türki. *El-Medinet'ül fâzıla*. çev. Yaşar Aydınlı. Ankara: Litera Yayıncılık, 1. Basım, 2018., 2018.

Farrington, Benjamin. *Greek Science II It's Meaning for Us Teophrastus to Galen*. Gateshed: Pelican Books, 1. bsk., 1949.

Ferry, Luc. *Transhümanist Devrim*. çev. Kağan Kahveci. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023.

Feynman, Richard P. *Kuantum Elektrodinamiği: Kedi : Işık ve Maddenin Tuhaf Kuramı*. çev. Ömür R. Akyüz. İstanbul: Nar yayınları, 2. baskı., 1997.

Feynman, Richard Phillip. *Fizik Yasaları Üzerine*. çev. Nermin Arık. Ankara: TÜBİTAK, 7. bs., 1997.

Flaubert, Gustave. *Madam Bovary*. çev. Nurullah Ataç - Sabri Esat Siyavuşgil. İstanbul: Remzi Kitabevi, 7. bs., 2003.

Foucalt, Michel. "Aydınlanma Nedir?" çev. Osman Akınbay - Işık Ergün. *Liberal Düşünce* 10 (2005), 231-235.

Foucault, Michel. *Hapishanenin Doğuşu: Gözetim Altında Tutmak ve Cezalandırmak*. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge, 1. baskı., 1992.

Freeman, Scott - Herron, Jon C. *Evrimsel Analiz*. çev. Battal Çıplak - Hasan H. Başıbüyük. Upper Saddle River, NJ: Palme Yayıncılık, 2.bsk., 2002.

Freud, Sigmund. *Bir Yanılsamanın Geleceği: Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları* çev. Yardımlı, Aziz. İstanbul: İdea Yayınevi, 1. Basım, 2000.

Freud, Sigmund. *Psikanaliz*. çev. Tahsin Büyükören. İstanbul: Düşünen Adam Yayınları, 4. bsk., 1994.

Freud, Sigmund. *Totem ve Tabu*. çev. Niyazi Berkes. MEB Yayınları, 1998.

Fritzsch, Harald. *Yanılıyorsunuz Einstein!: Newton, Einstein, Heisenberg ve Feynman Kuantum Fiziğini Tartışıyor*. çev. Ogün. Duman. İstanbul: Metis Yayınları, Birinci Basım., 2012.

Futuyma, Douglas J. *Evrim*. çev. Aykut Kence - A. Nihat Bozcuk. Ankara: Palme Yayincilik, 2008.

Galile, Galileo. *İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog*. ed. Ruken Kızıler. çev. Reşit Aşçıoğlu. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. bsk., 2008.

Galilei, Galileo. *İki Yeni Bilim Üzerine Diyaloglar*. çev. Yasemin Çevik. Ankara: Elips Kitap, 1. bsk., 2011.

Gaukroger, Stephen. *Descartes: An Intellectual Biography*. Oxford: Clarendon Press [u.a.], Reprint., 2002.

Gaukroger, Stephen. *Francis Bacon and the Transformation of Early-Modern Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. https://doi.org/10.1017/CBO9780511612688

Geuss, Raymond. *Eleştirel teori: Habermas ve Frankfurt Okulu*. çev. Ferda Keskin. İstanbul: Ayrıntı, 2002.

Giddens, Anthony. *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*. çev. Ümit Tatlıcan. İstanbul: İletisim, 2. bsk., 2010.

Giddens, Anthony. *Modernliğin Sonuçları*. çev. Ersin Kuşdil. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 9. bsk., 2020.

Gilson, Etienne (F). *Tanrı ve Felsefe*. çev. Mehmet S. Aydın. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 2. bs., 1999.

Glennan, Stuart. *The New Mechanical Philosophy*. Oxford: Oxford university press, 2017.

Glennan, Stuart - Phyllis McKay Illari (ed.). *The Routledge handbook of mechanisms and mechanical philosophy*. London ; New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2017.

Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 20. bs., 2010.

Gundersen, Ståle. "Mechanisms and Fundamental Principles in Freudian Explanations". *The Scandinavian Psychoanalytic Review* 45/2 (2022), 87-95. https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/01062301.2023.2274145?needAccess=true

Guthrie, W. K. C. *İlkçağ Felsefesi Tarihi*. çev. Ahmet Cevizci. Ankara: Gündoğan yayınları, 2. bs., 1999.

Guthrie, W. K. C. *Yunan Felsefesi Tarihi*. çev. Ergün. Akça. İstanbul: Kabalcı yayınevi, 2011.

Guttmann, Allen. *Sports: The First Five Millennia*. Amherst, Mass: University of Massachusetts Press, 2004.

Gülcü, Bilge Burhanettin. "Descartes'ın Bilgi Felsefesi". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 1/11 (2024), 101-118.

Güngör, Sabri. "Eğitim ve Eğitim Yönetiminde Paradigmalar Paradigms in Education and Educational Administration". *e – Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi* 1/3 (2014), 26-40.

Güzeloğlu, Tuğşat. *20. yüzyıl tıp tarihinde hasta-hekim ilişkisinin fenomenolojik analizi*. Ankara: FCR Yayınları, 1. baskı: Temmuz 2024., 2024.

Güzeloğlu, Tuğşat. "Eleştirel Teori ve Pozitivizm Eleştirisi". *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/19 (2021), 95-102.

Güzeloğlu, Tuğşat. *John Locke Felsefesinde Özgürlük Sorunu*. Mersin, 2018.

Güzeloğlu, Tuğşat - Karadeniz, Muhammed Usame. "Deizm Üzerine Felsefi Bir İnceleme". *Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 2 (2025), 784-807.

Habermas, Jürgen. *The Philosophical Discourse of Modernity: Twelve Lectures*. çev. Frederick Lawrence. Cambridge: Polity Press, Reprinted., 2007.

Habermas, Jürgen. *"İdeoloji" Olarak Teknik ve Bilim*. çev. Mustafa Tüzel. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. bsk., 1993.

Hackett, Jeremiah. "Roger Bacon". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. ed. Edward N. Zalta - Uri Nodelman. Metaphysics Research Lab, Stanford University, Summer 2024., 2024. https://plato.stanford.edu/archives/sum2024/entries/roger-bacon/

Harari, Yuval Noah. *21. Yüzyıl İçin 21 ders*. çev. Selin Siral. İstanbul: Kolektif Kitap, 1. bsk., 2018.

Harari, Yuval Noaḥ. *Homo Deus: yarinin kisa bir tarihi*. çev. Poyzan Nur Taneli. Istanbul: Kolektif Kitap, 24. baski., 2021.

Hawking, Stephen. *Zamanın Kısa Tarihi*. çev. Mehmet Ata Arslan. İstanbul: Alfa Bilim, 106. Basım, 2022.

Heaven, Douglas - New Scientist (ed.). *Düşünen makineler: yaklaşan yapay zekâ çağı ve insanlığın geleceği*. çev. Samet Öksüz. İstanbul: Say, 1. baskı., 2021.

Heidegger, Martin - Özlem, Doğan. *Tekniğe İlişkin Soruşturma*. İstanbul: Paradigma, 2. baskı., 1998.

Heisenberg, W. *Fizik ve Felsefe*. çev. M. Yılmaz Öner. İstanbul: Yılmaz Öner, 2. bsk., 1993.

Helvacıoğlu, Ender. "Laplace'ın denkleminden Napolyon'un denklemine | Bilim ve Gelecek", 29 Aralık 2018. https://bilimvegelecek.com.tr/index.php/2018/12/29/laplacein-denkleminden-napolyonun-denklemine

Henry, John. *Bilim Devrimi ve Modern Bilimin Kökenleri*. çev. Selim Değirmenci. İstanbul: Küre Yayınları, İkinci basım., 2011.

Heraklaitos. *Fragments*. çev. Brooks Haxton. New York: Penguin Classics, 1. Basım, 2003.

Hobbes, Thomas. *Leviathan, veya, Bir din ve dünya devletinin içeriği, biçimi ve kudreti*. çev. Semih Lim. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 6. bsk., 2007.

Hoffmann, Peter M. *Yaşamın Kökeni: Moleküler Makineler Karmaşadan Düzene Nasıl Ulaşır?* çev. Mehmet Ali Döke. İstanbul: Say, 2016.

Homeros. *İlyada*. çev. Azra Erhat - A. Kadir. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8. bs., 2019.

Honer, Stanley M. vd. *Felsefeye Çağrı: Sorunlar ve Seçenekler*. çev. Hasan Ünder. Ankara: İmge Kitabevi, 2.bsk., 2003.

Horheimer, Adorno. *Akıl Tutulması*. çev. Orhan Koçak. İstanbul: Metis Yayınları, 3. baskı., 2018.

Horkheimer, Max - Adorno, Theodor W. *Aydınlanmanın Diyalektiği*. çev. Nİhat Ülner - Elif Öztarhan Karadoğan. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 1. bs., 2014.

Humed, Davıd. *İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma*. çev. Selmin Evrim. Ankara: MEB, 2. bsl., 1986.

Husserl, Edmund. *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders*. çev. Harun Tepe. Ankara: BilgeSu, 4. baskı., 2010.

Hünler, Solmaz Zelyüt. *Dört adalı (bir kıtalı)*. İstanbul: Öteki Yayınevi, 1. bsk., 2017.

İbn-i Haldun - Uludağ, Süleyman. *Mukaddime*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 11. bsk., 2015.

Johnson, Robert - Cureton, Adam. "Kant's Moral Philosophy". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. ed. Edward N. Zalta - Uri Nodelman. Metaphysics Research Lab, Stanford University, Winter 2025., 2025. https://plato.stanford.edu/archives/win2025/entries/kant-moral/

Jones, Alexandre. *A Portable Cosmos: Revealing Antykitera Mechanism*. New York: Oxford University Press, 2017.

Kant, Immabuel. *Seçilmiş Yazılar*. çev. Nejat Bozkurt. İstanbul: Sentez Yayıncılık, 5. basım., 2015.

Kant, Immanuel. *Pratik Usun Eleştirisi*. çev. Onur Ateş. Sirkeci, İstanbul: Say Yayınları, 9.baskı., 2016.

Kirk, G.S. - Raven, J.E. *The Presocratic Philosophers*. London ; New York: Cambridge University press, 3. Basım, 1971.

Kızılçelik, Sezgin. *Frankfurt Okulu*. Ankara: Anı Yayıncılık, Genişletilmiş 2. baskı., 2008.

Koyré, Alexandre. *Bilim Tarihi Yazıları*. çev. Kurtuluş Dinçer. Ankara: TÜBİTAK, 4. bsK., 2002.

Koyré, Alexandre. *Kapalı Dünyadan Sonsuz Evrene*. çev. Aziz Yardımcı. İstanbul: İdea, 1998.

Koyré, Alexandre. *Yeniçağ Biliminin Doğuşu*. çev. Kurtuluş Dinçer. İstanbul: Ara Yayıncılık, 3. bsk., 2000.

Kuhn, Thomas S. *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. çev. Nilüfer Kuyaş. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 10. bsk., 2018.

Kuhn, Thomas S. *Kopernik Devrimi Batı Düşüncesinin Gelişiminde Gezegen Astronomisi*. çev. Halil Turan. Ankara: İmge Kitabevi, 1. bsk., 2007.

Küçükalp, Kasım. *Çağdaş Felsefede Farklılık Tartışmaları*. Bursa: Emin Yayınları, 2016.

Küçükalp, Kasım - Cevizci, Ahmet. *Batı Düşüncesi: Felsefî Temeller*. Üsküdar/İstanbul: İSAM Yayınları, Üçüncü basım., 2014.

Küçükalp, Kasım. "Modern Bilim ve Tekniğe Yönelik Değerlendirmeleri Bağlamında Heidegger'in Modernizm Eleştirisi". *Hece: Medeniyet Özel Sayısı* 186/187/188 (2012), 501-513. https://avesis.uludag.edu.tr/yayin/a21e160e-56c1-4223-81f5-58a9c65861a3/modern-bilim-ve-teknige-yonelik-degerlendirmeleri-baglaminda-heidegger-in-modernizm-elestirisi

Leibniz, Gottfried Wilhelm. *Monadoloji: Metafizik Üzerine Konuşma*. çev. Atakan Altınörs. İstanbul: Doğubatı, 2011.

Lenin, Vladimir İlyiç. *Marksist Öğreti*. çev. Tonguç Ok. İstanbul: Kor Kitap, 1. bs., 2017.

Lindberg, David C. *The Beginnings of Western Science: The European Scientific Tradition in Philosophical, Religious, and Institutional Context, Prehistory to A.D. 1450*. Chicago, Ill.: University of Chicago Press, 2nd ed., 2007.

Lloyd, G.E.R. *Eski Yunan'da Bilim Thales'ten Hıristiyanlığın Doğuşuna*. çev. Fatih Özeş. İstanbul, 1. baskı., 2022.

Losee, John. *Bilim Felsefesine Tarihsel Bir Giriş*. ed. Suat Kemal Angı. çev. Elif Derviş. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, İkinci Baskı, Ağustos 2012., 2012.

Lucretius Carus, Titus. *Evrenin Yapısı*. çev. Tomris Uyar - Turgut Uyar. İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1. bsk., 1974.

Magee, Bryan. *Büyük Filozoflar*. çev. Ahmet Cevizci. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1. bsk., 2000.

Magee, Bryan. *Felsefenin öyküsü*. ed. Füsun Demir. çev. Bahadır Sina Şener. Ankara: Dost Kitabevi, Dördüncü baskı., 2010.

Marcuse, Herbert. *Tek-Boyutlu İnsan: İleri İşleyin Toplumunun İdeolojisi Üzerine İncelemeler*. çev. Aziz Yardımlı. Istanbul: Idea, 1997.

Marcuse, Herbert. *Us ve devrim: Hegel ve Toplumsal Kuramın Doğuşu*. çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea, 2. bas., 2000.

Martinich, A. P. *Thomas Hobbes*. çev. Akın Terzi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. bs., 2013.

Marx, Karl. *Kapital*. çev. Alaattin Bilgi. 3 Cilt. Ankara: Sol Yayınları, 3.bsk., 1993.

Marx, Karl. *Kapital Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili*. çev. Alaattin Bilgi. 3 Cilt. Ankara: Sol Yayınları, 2. bsk., 1978.

Mayr, Ernst. *Evrim Nedir?* çev. Nurdan Soysal. İstanbul: Say Yayınları, 1. bsk., 2016.

Mengüşoğlu, Takiyettin. "Fenomenoloji Felsefesi". *Dergipark*, 47-74.

Nagel, Thomas. *Zihin ve Evren*. çev. Özge Çağlar Aksoy. İstanbul: Jaguar Kitap, 1. bs., 2015.

Newton, Isaac. *Doğal Felsefenin Matematiksel İlkeleri (seçmeler)*. çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınevi, 5. bs., 2019.

Newton, Isaac - Yardımlı, Aziz. *Doğal Felsefenin Matematiksel İlkeleri (seçmeler)*. İstanbul: İdea Yayınevi, 4. bs., 2016.

Odenbaugh, Jay. "Biyoloji Felsefesi [Stanford Felsefe Ansiklopedisi]". *Sosyal Bilimler* (blog), 28 Temmuz 2021. https://www.sosyalbilimler.org/biyoloji-felsefesi-stanford-felsefe-ansiklopedisi/

Omnès, Roland. *Kuantum Felsefesi*. çev. Ercüment Akat. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1. bs., 2017.

Ortega y Gasset, José. *Sanatın İnsansızlaştırılması ve Roman Üstüne Düşünceler*. ed. Ersel Topraktepe. çev. Neyyire Gül. Işık. İstanbul: YKY, 2. bsk., 2013.

Öktem, Ülker. "Kant Ahlakı". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi* 18 (2007), 1-10.

Özalp, Hasan. "Din-Bilim Çatışması Üzerine: Kopernik Merkezli Bir Okuma". *Bilimname* 2017/33 (29Mayıs 2017), 67-88. https://doi.org/10.28949/bilimname.345562

Paine, Thomas. *Akıl Çağı: Gerçek ve Efsanevi Teoloji Üzerine Bir Araştırma*. çev. Ali İhsan Dalgıç. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, II. Basım, Ağustos 2013, İstanbul., 2013.

Pippin, Robert B. *Modernism as a Philosophical Problem: On the Dissatisfactions of European High Culture*. Malden, Mass.: Blackwell, 2. ed., Transferred to Digital print., 1999.

Planck, Max. *Modern Doğa Anlayışı ve Kuantum Teorisine Giriş*. çev. Yılmaz Öner. İstanbul: Belge Yayınları, 1997.

Plato. *Timaios*. çev. Furkan Akderin. İstanbul: Say, Birinci baskı., 2015.

Platon. *Diyaloglar*. ed. Mustafa Bayka. İstanbul: Remzi Kitabevi, 14. bs., 2017.

Plumwood, Val. *Feminizm ve Doğaya Hükmetmek*. çev. Başak Ertür. İstanbul: Metis Yayınları, 2. bs., 2017.

Popper, Karl R. *The Open Universe: An Argument for Indeterminism*. Totowa, N.J: Rowman & Littlefield, 1982.

Proclus. *A Commentary on the First Book of Euclid's Elements*. çev. R. Morrow Glenn. New Jersey: Princeton University Press, 1. Basım, 1970.

Ptolemaeus, Claudius. *Ptolemy's Almagest*. ed. Owen Gingerich. çev. Gerald J. Toomer. Princeton: Princeton University Press, 1998.

Ragıp Ergüün. "Batı Düşüncesinde Kaderin Üç Hali: Teo-Biyo-Tekno". *HAFIZA* 4/1 (2022), 23-41.

Rosenberg, Alexander. *Bilim Felsefesi: Çağdaş Bir Giriş*. çev. İbrahim Yıldız. Ankara: Dipnot, Birinci baskı., 2015.

Rossi, Paolo. *Modern Bilimin Doğuşu*. çev. Domaniç Neşenur. İstanbul: Literatür Yayınları, 1. bsk., 2009.

Rousseau, Jean-Jacques. *İlimler ve Sanatlar Hakkında Nutuk*. çev. Sabahattin Eyüboğlu. Ankara: MEB Yayınları, 1989.

Rousseau, Jean-Jacques. *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*. çev. Rasih Nuri İleri - Ünsal Oskay. İstanbul: Say Yayınları, 12. Basım., 2013.

Russ, Jacqueline. *Avrupa düşüncesinin serüveni*. çev. Özcan Doğan. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 1. bs., 2011.

Russ, Jaqueline. *Modern Dünyanın Yaratılması / Felsefe Tarihi Cilt 2*. çev. İsmail Yerguz. 3 Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları, 3. bsk., 2017.

Russel, Bertrand. *Batı Felsefesi Tarihi "Antikçağ"*. çev. Muammer Sencer. 3 Cilt. İstanbul: Kitapçılık Ticaret, 1969.

Russell, Bertrand. *Bilimin Toplum Üzerindeki Etkileri*. çev. Erol Esençay. İzmir: İlya, 2. bsk., 2001.

Ryle, Gilbert - Çelik, Sara. *Zihin kavramı*. İstanbul: Doruk, 2011.

Salgar, Ercan. “Atomcu Felsefe ve Modern Bilim”. *Kilikya Felsefe Dergisi* 2 (2022), 102-121.

Sarton, George . *Antik Bilim ve Modern Uygarlık*. çev. Melek Dosay - Remzi Demir. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1. bsk., 1995.

Sayılı, Aydın. *Bilim Tarihi [Hayatta en hakikî mürşit ilimdir]*. Ankara: Gündoğan Yayınları, 2. bsk., 2010.

Scotus, Duns - A. Frank, William. *on the Will and Morality*. The Catholic University of America Press, 1997.

Shelley, Mary Wollstonecraft. *Frankenstein, ya da, Modern Prometheus*. çev. Duygu Akın. İstanbul: Can Sanat Yayınları, 1. bs., 2012.

Skirbekk, Gunnar - Gilje, Nils. *Felsefe Tarihi*. çev. Emrah Akbaş - Şule Mutlu. İstanbul: Üniversite Kitabevi, 1.bsk., 2004.

Slater, Philip. *Frankfurt Okulu Kökeni ve Önemi: Marksist Yaklaşım*. çev. Ahmet Özden. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1. Aufl., 1998.

Sober, Elliott. *Biyoloji Felsefesi*. çev. Gökhan Akbay. İstanbul: İmge, 1st ed., 2009.

Sorell, Tom. *Descartes*. çev. Gür Hakan. İstanbul: Dost Kitabevi Yayınları, 1. bs., ts.

Spinoza, Benedictuc de - Şenkaya, Coşkun. *Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafiziksel Düşünceler*. çev. Eylem Canaslan. Ankara: Dost Kitabevi, 2. Baskı., 2014.

Spinoza, Benedictus de. *Etika*. çev. Hilmi Ziya Ülken. İstanbul: Dost Kitabevi, 2018.

Strauss, Leo. *Politika Felsefesi Nedir?* çev. Solmaz Zelyüt. İstanbul: Paradigma, 1. bsk., 2000.

Stuart Mill, John. *Auguste Comte ve Pozitivizm*. çev. Enfal Erkan. Ankara: Fol, 1. bsk., 2021.

Sunal, Gözde - Karadoğan İsmayılov, Ebru. “‘Frankenstein ya da Modern Prometheus’ Romanının Sinemaya Uyarlanması”. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4/1 (2013), 199-222.

Şeşen, Ramazan. *Muhammed b. İshak en-Nedîm (ö. 995) El- fihrist (Çeviri - metin)*. Istanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.

Tanilli, Server. *Yüzyillarin Gercegi ve Mirasi. 6, 20. Yüzyil: Yeni Bir Dünyanin Aranisinda*. Istanbul: Alkim Yayınevi, 7 baskı., 2007.

Tarhan, Diler Ezgi. “FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)” 33 (2022), 245-276.

Tarnas, Richard. *Batı Düşüncesi Tarihi*. çev. Yusuf Kaplan. İstanbul: Külliyat Yayınları, 3. bsk., 2015.

Taylor, A. E. *Epikuros: Madde Haz ve İnsan*. çev. Ceyda Üstünel. Çankaya, Ankara: FOL, 1. Baskı: Mart 2020.

Topdemir, Hüseyin Gazi. “Francis Bacon’ın Bilim Anlayışı”. *Felsefe Dünyası* 2/30 (1999), 51-68.

Thomas. *Varlık ve öz = Das Seiende und das Wesen = De ente et essentia*. çev. Oğuz Özügül. İstanbul: Say, 1. baskı., 2007.

Thomas, Aquinas - Dominican Province, Fathers of the English. *Summa Theologica*. Roman Catholic Church, 4. edition., 1947.

Timuçin, Afşar. *Descartes (Descartes ’cı bilgi teorisinin temellendirilişi)*. İstanbul: Kitaş, 1972.

Touraine, Alain. *Modernliğin Eleştirisi*. çev. Hülya Tufan. İstanbul: Yapı Kredi, 4. baskı., 2002.

Topdemir, Hüseyin Gazi. “Francis Bacon’ın Bilim Anlayışı”. *Felsefe Dünyası* 2/30 (1999), 51-68.

Ülken, Hilmi Ziya. *Bilim Felsefesi*. İstanbul: Ülken Yayınları, 3.bsk., 1983.

Vernant, Jean-Pierre. *Eski Yunan’da Mit ve Toplum*. çev. Mehmet Emin Özcan. İstanbul: Alfa, 1. bs., 2017.

Voltaire, François Marie Arouet de - Ay, Lütfi. *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: M.E.B, 3. bsl., 1995.

Weikart, Richard. *From Darwin to Hitler: Evolutionary Ethics, Eugenics and Eacism in Germany*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1st paperback ed., 2006.

Weinert, Friedel. *Copernicus, Darwin, and Freud: Revolutions in the History and Philosophy of Science*. Chichester ; Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2008.

West, David. *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*. çev. Ahmet Cevizci - Erdal Kurgan. İstanbul: Paradigma Yayınları, Gözden geçirilmiş 6. baskı: İstanbul., 2016.

Westfall, Richard S. *Modern Bilimin Oluşumu*. çev. İsmail Hakkı Duru. İstanbul: Alfa Basım Yayın, 1. bs., 2015.

Whitfield, Peter. *Batı Biliminde Dönüm Noktaları*. çev. Serdar Uslu. İstanbul: Küre Yayınları, 1. bs., 2008.

Wright, Cory - Bechtel, William. “- Mechanisms and Psychological Explanation”. *Philosophy of Psychology and Cognitive Science*. ed. Paul Thagard. 31-79. Handbook of the Philosophy of Science. Amsterdam: North-Holland, 2007. https://doi.org/10.1016/B978-044451540-7/50019-0

Yayla, Hasan. “Mekanik Düşünceden Ekolojik Düşünceye: Yeni Bir İnsan-Doğa İlişkisi Tasarımının Doğuşu”. *Istanbul Journal of Sociological Studies* 34 (13 Eylül 2011), 67-82. https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusoskon/118917

Yazar, Tuğçem Müge Gür. “James Webb Uzay Teleskobu Hakkında Bilmeniz Gereken Her Şey: Nasıl Üretildi, Görevi Ne, Nasıl Tasarlandı?” *Evrim Ağacı*. 12 Mayıs 2021. Erişim 18 Kasım 2025. https://evrimagaci.org/james-webb-uzay-teleskobu-hakkinda-bilmeniz-gereken-her-sey-nasil-uretildi-gorevi-ne-nasil-tasarlandi-10428

Yıldırım, Cemal. *Bilim Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1983.

Yılmaz, Feridun. *Rasyonalite: İktisat Özelinde Bir Tartışma*. İstanbul: Paradigma, 2009.

Zeller, Eduard. *Grek Felsefesi Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları, 3. Basım, 2017.

Zuhal, Arda vd. "İlkçağdan Modernizme; Bilim, Sanat ve Felsefe Buluşmaları". Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi Journal of *Research in Education and Teaching* 2/3 (2013).

"Eugenics | Definition, History, & Facts | Britannica". Erişim 29 Kasım 2025. https://www.britannica.com/science/eugenics-genetics

Harvested for Cambridge Analytica in Major Data Breach". *The Guardian* (17 Mart 2018), blm. News. https://www.theguardian.com/news/2018/mar/17/cambridge-analytica-facebook-influence-us-election

"İnsan Ömrü, Uzunluğu ve Evrim - Evrim Ağacı". Erişim 26 Ağustos 2022. https://evrimagaci.org/insan-omru-uzunlugu-ve-evrim-188

"(PDF) The Philosophy of Science and Its Departure from Platonic and Aristotelian Philosophy Essay #1239 Article Series Vol 1 Issue 8". Erişim 11 Mayıs 2025. https://www.researchgate.net/publication/383620748_The_Philosophy_of_Science_and_Its_Departure_from_Platonic_and_Aristotelian_Philosophy_Essay_1239_Article_Series_Vol_1_Issue_8

"Peki Ya Sürekli Yakınlaştırmaya Devam Ederseniz?" haz. Veritasium. Yayın Tarihi 05 Şubat 2025. https://www.youtube.com/watch?v=88bMVbx1dzM

"Prometheus | Tanrı, Tanım, Anlam ve Mit | Britannica". 25 Kasım 2025. Erişim 30 Kasım 2025. https: